

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМЕНІ І. КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В.М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ, ФІЛОСОФІЇ ТА ПРАВА У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

збірник тез учасників
конференції молодих учених
15 травня 2025 р.

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»**

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМЕНІ І. КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В.М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ, ФІЛОСОФІЇ ТА ПРАВА У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

**збірник тез учасників
конференції молодих учених
15 травня 2025 р.**

**Київ
2025**

УДК 94:1+34(100+477)
А-43

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 7 від 18 листопада 2025 р.)*

Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: збірник тез учасників конференції молодих учених / за заг. ред. к.і.н., доцента Солошенко В.В. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2025. 204 с.

Відповідальні редактори: доктор філософії, м.н.с. **Луцак В.В.**,
к.і.н., с.н.с. **Мудрієвська І.І.**,
доктор філософії, м.н.с. **Іванов Д.І.**

У збірнику наукових праць представлені тези учасників конференції молодих учених «Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститутом історії України НАН України, Інститутом українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Інститутом філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Інститутом держави і права імені В.М. Корецького НАН України у травні 2025 року.

Конференція молодих учених покликана популяризувати історичну, філософську та юридичну науку, залучити до обговорення актуальних проблем історії, філософії та права молодих науковців.

УДК 94:1+34(100+477)
А-43

Current Problems of History, Philosophy, and Law in Researches of Young Scholars: Collected Abstracts of Conference Participants / Edited by V.V. Soloshenko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor. Kyiv: State Institution "The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", 2025. 204 p.

Editors-in-chief: PhD in History, Junior Research Fellow, **Lushchak V.V.**,
Candidate of Historical Sciences,
Senior Research Fellow, **Mudrievska I.I.**,
PhD in History, Junior Research Fellow, **Ivanov D.I.**

This collection of academic works presents the abstracts of participants in the Young Scholars' Conference "Current Problems of History, Philosophy and Law in Researches of Young Scholars", held in May 2025 by the State Institution "The Institute of World History of the NAS of Ukraine", the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, the Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine, the Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, and the Volodymyr Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine.

The conference of young scholars is intended to promote studies in history, philosophy and law, as well as to engage young researchers in the discussion on current historical, philosophical and legal issues.

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий в разі посилання на автора і видання.
The authors are responsible for the accuracy of the information in the published materials.
Reprinting is possible with reference to the author and publication.*

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2025

ЗМІСТ

Передмова	11
-----------------	----

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Срібняк М.І.

Спогади полонених українців як джерело для вивчення полону і репатріації (1918 р.).....	15
--	----

Сергійчук Т.І.

Російська еміграція і українське питання: аналітичний огляд і критичний досвід авторів журналу «Тризуб».....	21
---	----

Дронів В.В.

Формування туристичної політики Шрі-Ланки в колоніальний та післявоєнний період.....	28
---	----

Процюк А.С.

Роль німецької музики у Сполучених Штатах Америки у 1990–2021 рр.....	34
--	----

Моціяка О.П.

Політика «прагматизму» Реджепа Тайїпа Ердогана стосовно Балканського регіону: основні риси та суперечності	39
---	----

Голубєв К.В.

Позиція уряду Нарендри Моді у контексті індо-пакистанського конфлікту в Джамму та Кашмірі.....	45
---	----

Чорнобривець Н.О.

Формування цілей і завдань Північноатлантичного альянсу після 1991 р	49
---	----

Сободар О.О.
Військово-політичне співробітництво України
та Нідерландів: 1992–2024 рр.59

Микуло Д.М.
Проблема біженства в Європі у ХХІ ст.: виклики та наслідки
для України66

Акопов С.В.
Від «битви у Сіетлі» до соціальних мереж: еволюція
транснаціональної мобілізації та комунікації
антиглобалізаційних / альтерглобалізаційних рухів
(кінець 1990-х – 2010-ті рр.)74

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Гадинко О.О.
Постаті рідного краю: Сторожинеччина та її соціокультурна
спадщина ХІХ – першої пол. ХХ ст.82

Гаук А.І.
Між владою та народом: чорносотенна пропаганда
в ідеологічному полі Російської імперії.....89

Ніколайчук Д.О.
Ідеологічні виміри економічного простору у російській
пропаганді під час Першої світової війни.....94

Косенко Н.С.
Ярослав Стецько і Другий Конгрес
українських націоналістів.....100

Сидоренко А.О.
Інтелектуальний доробок української консервативної думки
1920–1930 х рр.....105

Дикий Л.Л.

Один місяць на Сихові: фрагменти повсякденного життя Львова (1991–1996 рр.).....110

Артимишин П.І.

Політика декомунізації: український випадок імплементації115

ФІЛОСОФІЯ

Сингаєвська Д.М.

Коли з'являється час: хронос, кайрос і політична онтологія демократичного моменту.....120

Гнатів А.Д.

Перед обличчям неможливого прощення: непростене у філософії Володимира Янкелевича.....125

Кулик А.О.

Феноменологія святого: особистість у світлі цінностей у Макса Шелера та Едіт Штайн.....129

Вознюк О.М., Поцелуйко А.Б.

Індоевропейська система трьох функцій як вияв «первісної системи класифікації» детермінованої трикомпонентною структурою просторово орієнтованих культурних кодів134

Родіонов О.Ю.

Від тоталітаризму до неототалітаризму: проблеми сучасних студій.....141

Борисенко Є.С.

Штучний інтелект vs російська пропаганда: чому брехня перемагає?147

Мілаєв Д.С.

Проблема суб'єктності AGI: аналіз філософських підходів.....152

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Вієру І.Д.

Аналіз збройної агресії Російської Федерації проти України в Автономній Республіці Крим та окремих районах Донецької і Луганської областей з точки зору міжнародного права.....158

Костюк О.А.

Війна в Україні крізь призму інтеграційних проєктів РФ на пострадянському просторі.....165

Іванов Д.І.

Особливості британської зовнішньої політики після ескалації російсько-української війни.....171

Луцзяк В.В.

Американська допомога Україні під час російсько-української війни за адміністрації Джозефа Байдена.....179

Шклярєнко Є.О.

Вплив російсько-української війни на зміну цінностей в Україні.....186

Костюк П.М.

Виклики та завдання для освіти України в контексті національної безпеки та післявоєнної відбудови191

Відомості про авторів.....198

CONTENT

Preface	11
---------------	----

WORLD HISTORY

Sribniak M.I.

Memoirs of Ukrainian Prisoners of War as a Source for Studying Captivity and Repatriation (1918).....	15
---	----

Serhiychuk T.I.

Russian Emigration and the Ukrainian Question: Analytical Review and Critical Experience of the Journal Authors “Tryzub”..	21
--	----

Droniv V.V.

Formation of Tourism Policy in Sri Lanka During the Colonial and Post-War Period.....	28
---	----

Protsiuk A.S.

The Role of German Music in the United States of America Between 1990 and 2021	34
--	----

Motsiaka O.P.

Recep Tayyip Erdogan’s “Pragmatism” Policy Towards the Balkan Region: Main Features and Contradictions	39
--	----

Golubiev K.V.

The Position of the Narendra Modi Government in the Context of the Indo-Pakistani Conflict in Jammu and Kashmir	45
---	----

Chornobryvets N.O.

Formation of the Goals and Objectives of the North Atlantic Alliance since 1991.....	49
--	----

Sobodar O.O.

Military-Political Cooperation between Ukraine and the Netherlands: 1992–2024.....	59
--	----

Mykulo D.M.
The Refugee Problem in Europe in the 21st Century:
Challenges and Consequences for Ukraine66

Akopov S.V.
From the “Battle of Seattle” to Social Media: The Evolution
of Transnational Mobilization and Communication of Anti-
Globalization/Alter-Globalization
Movements (late 1990s – 2010s).....74

HISTORY OF UKRAINE

Hadyenko O.O.
Figures of the Native Land: Storozhinech Region and
Its Socio-Cultural Heritage, 19th to Mid-20th Century.....82

Hauk A.I.
Between the Government and the People: Black Hundreds
Propaganda in the Ideological Field of the Russian Empire89

Nikolaichuk D.O.
Ideological Dimensions of Economic Space in Russian
Propaganda During World War I.....94

Kosenko N.S.
Yaroslav Stetsko and the Second Congress
of Ukrainian Nationalists100

Sydorenko A.O.
The Intellectual Heritage of Ukrainian Conservative
Thought in the 1920s and 1930s.....105

Dykyi L.L.
One Month in Sykhiv: Fragments of Everyday
Life in Lviv (1991–1996).....110

Artymtshyn P.I.

The Policy of Decommunization: The Ukrainian Case
of Implementation115

PHILOSOPHY

Synhaievska D.M.

When Time Appears: Chronos, Kairos and the Political Ontology
of the Democratic Moment.....120

Hnativ A.D.

In the Face of Impossible Forgiveness: The Unforgiven in the
Philosophy of Vladimir Jankélévitch125

Kulyk A.O.

Phenomenology of the Saint: Personality in the Light of Values in
Max Scheler and Edith Stein129

Vozniuk O.M., Potseluiko A.B.

The Indo-European System of Three Functions as a Manifestation of
the “Primitive Classification System” Determined by
the Three-Component Structure of Spatially Oriented
Cultural Codes134

Rodionov O.Yu.

From Totalitarianism to Neo-totalitarianism: Challenges of
Contemporary Studies141

Borysenko Ye.S.

Artificial Intelligence vs. Russian Propaganda:
Why Do Lies Win?147

Milaev D.S.

The Problem of AGI Subjectivity: Analysis of Philosophical
Approaches.....152

RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE

Viieru I.D.

Analysis of the Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea and Certain Areas of the Donetsk and Luhansk Regions from the Point of View of International Law158

Kostiuk O.A.

The War in Ukraine through the Prism of Russia's Integration Projects in the Post-Soviet Space.....165

Ivanov D.I.

Features of British Foreign Policy after the Escalation of the Russian-Ukrainian War171

Lushchak V.V.

American Aid to Ukraine during the Russian-Ukrainian War under the Administration of Joseph Biden.....179

Shkliarenko Ye.O.

The Impact of the Russian-Ukrainian War on Changing Values in Ukraine.....186

Kostiuk P.M.

Challenges and Tasks for Education in Ukraine in the Context of National Security and Post-War Recovery.....191

Information about Authors198

ПЕРЕДМОВА

З 24 лютого 2022 року Україна перебуває в умовах повномасштабної війни, що супроводжується безпрецедентними безпековими викликами, руйнуванням інфраструктури та глибокою гуманітарною кризою. Попри екстремальні умови виживання, вітчизняне наукове співтовариство продовжує інтелектуальний спротив, фокусуючись на пошуках відповідей на історичні, філософські та правові питання, актуалізовані російською агресією. У цей доленосний період особлива місія покладається на молодих учених, покликаних до ґрунтовного осмислення нових геополітичних реалій, аналізу причинно-наслідкових зв'язків сучасних подій новітньої історії, а також формування нових наукових підходів, що поєднують ревізію минулого з візіонерським баченням майбутнього.

У цьому контексті особливої ваги набула VIII Міжнародна конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених», що відбулася 15 травня 2025 року у змішаному форматі. Традиційно організатором заходу виступила Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України» у співпраці з Інститутом історії України НАН України, Інститутом українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Інститутом філософії імені Г.С. Сковороди НАН України та Інститутом держави і права імені В.М. Корецького НАН України.

Цей науковий форум, започаткований у 2017 році, став традиційним майданчиком для апробації досліджень молоді генерации вчених. Цьогоріч конференція об'єднала близько 50 учасників – магістрів, аспірантів, докторів філософії та кандидатів наук із різних регіонів України та з-за кордону, що засвідчує стабільний інтерес до міждисциплінарного наукового діалогу.

Представлені у збірнику наукові праці авторів згруповані за чотирьома напрямками відповідно до секцій роботи конференції: всесвітня історія, історія України, філософія та проблематика

війни Росії проти України. Дослідження охоплюють різні хронологічні періоди та відзначаються широкою географічною репрезентативністю. У наукових розвідках аналізуються актуальні проблеми міжнародних відносин, історія країн світу та України від XIX ст. до сьогодення, зокрема: проблема біженства в Європі у XXI ст.; інтелектуальний доробок українського консерватизму 1920–1930х рр.; філософські аспекти осмислення штучного інтелекту; еволюція тоталітаризму в сучасних філософських студіях; аналіз російської агресії з погляду міжнародного права; трансформація цінностей українського суспільства під впливом російсько-української війни тощо.

Висловлюємо сподівання, що традиція проведення Міжнародної конференції молодих учених і, як результат її роботи, видання збірника наукових праць буде збережена й розширена в наступні роки, попри нові виклики, які постають перед Україною та світовою спільнотою.

Можливість продовжувати наукові пошуки в цей доленосний час нам забезпечують Сили оборони України своєю мужністю та самопожертвою. Саме завдяки нашим захисникам і захисницям, які в умовах повномасштабної війни боронять українську державу, наукова спільнота має змогу працювати, розвивати дослідження та зміцнювати інтелектуальний фронт задля майбутнього України.

*Член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор
Директор Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
А. І. Кудряченко*

PREFACE

Since February 24, 2022, Ukraine has been in a full-scale war, accompanied by unprecedented security challenges, destruction of infrastructure, and a deep humanitarian crisis. Despite the extreme conditions of survival, the domestic scientific community continues its intellectual resistance, focusing on finding answers to historical, philosophical, and legal questions brought to light by Russian aggression. In this fateful period, a special mission falls on young scientists, called upon to thoroughly understand new geopolitical realities, analyze the cause-and-effect relationships of contemporary events in recent history, and form new scientific approaches that combine a revision of the past with a visionary vision of the future.

In this context, the VIII International Conference of Young Scientists “Current Problems of History, Philosophy and Law in the Research of Young Scientists”, which took place on May 15, 2025 in a mixed format, acquired special importance. Traditionally, the event was organized by the State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” in cooperation with the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine, the G.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine and the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine.

This scientific forum, launched in 2017, has become a traditional platform for testing the research of the young generation of scientists. This year, the conference brought together about 50 participants – masters, postgraduate students, doctors of philosophy and candidates of sciences from different regions of Ukraine and abroad, which testifies to a stable interest in interdisciplinary scientific dialogue.

The scientific works of the authors presented in the collection are grouped into four areas in accordance with the sections of the conference: world history, history of Ukraine, philosophy and the problems of the war of Russia against Ukraine. The studies cover different chronological periods and are distinguished by wide

geographical representativeness. The scientific research analyzes current problems of international relations, the history of countries around the world and Ukraine from the 19th century to the present, in particular: the problem of refugees in Europe in the 21st century; the intellectual achievements of Ukrainian conservatism in the 1920s–1930s; philosophical aspects of understanding artificial intelligence; the evolution of totalitarianism in modern philosophical studies; analysis of Russian aggression from the point of view of international law; transformation of the values of Ukrainian society under the influence of the Russian-Ukrainian war, etc.

We hope that the tradition of holding the International Conference of Young Scientists and, as a result of its work, publishing a collection of scientific papers will be preserved and expanded in the coming years, despite the new challenges facing Ukraine and the world community.

The opportunity to continue scientific research in this fateful time is provided to us by the Ukrainian Defense Forces with their courage and self-sacrifice. It is thanks to our defenders, who, in the conditions of a full-scale war, defend the Ukrainian state, that the scientific community is able to work, develop research and strengthen the intellectual front for the future of Ukraine.

*Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Doctor of Historical Sciences, Professor
Director of the State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine”
A.I. Kudriachenko*

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

М.І. Срібняк

аспірантка

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СПОГАДИ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПОЛОНУ І РЕПАТРІАЦІЇ (1918 р.)

У статті проаналізовано мемуарну спадщину полонених українців як джерело для вивчення полону та репатріації, зокрема, станом на 1918 р. Розглянуто спогади О. Варавви (Кобця), В. Зелінського, Т. Омельченка, М. Бутовича та В. Проходи, які розкривають особливості перебування полонених українців у таборах Німеччини та Австро-Угорщини, діяльність СВУ з національного освідомлення полонених та процес формування «синьожупанної» (Голуба дивізії) та «сірожупанної» (Сіра дивізії) дивізій як особливу форму репатріації.

Ключові слова: спогади, полонені українці, репатріація, Перша світова війна.

Memoirs of Ukrainian Prisoners of War as a Source for Studying Captivity and Repatriation (1918)

The article analyzes the memoir heritage of Ukrainian prisoners of war as a source for studying captivity and repatriation, particularly in 1918. The memoirs of O. Varavva (Kobets), V. Zelinskyi, T. Omelchenko, M. Butovych, and V. Prokhoda are examined, revealing the specifics of Ukrainian POWs' conditions in camps in Germany and Austria-Hungary, the activities of the Union for the Liberation of Ukraine in raising national consciousness among prisoners, and the process of forming "blue-jacketed" (Blue Division) and "gray-jacketed" (Grey Division) divisions as a special form of repatriation.

Keywords: memoirs, Ukrainian prisoners of war, repatriation, World War I.

Перша світова війна призвела до масового потрапляння у полон вояків-українців зі складу царської армії на теренах Німеччини та Австро-Угорщини, які утримувалися у понад ста таборах для військовополонених. Найбільші концентрації українських полонених знаходилися у таборах Раштатт, Вецляр, Зальцведель і Ганновер-Мюнден (Німеччина), а також Фрайштадт (Австро-Угорщина). Діяльність Союзу Визволення України (СВУ) сприяла не лише організації репатріації, але й національному освідомленню полонених через видання часописів та організацію культурно-освітніх заходів. Після укладення Брестського мирного договору у лютому – березні 1918 р. розпочався складний процес репатріації цих полонених до України, який набув особливих форм через створення дивізій зі складу полонених, відомих як «синьожупанники» та «сірожупанники». Мемуари учасників цих подій, опубліковані в еміграції, розкривають повсякденне життя в таборах, культурно-освітню діяльність у середовищі полонених українців, їхнє національне освідомлення та організаційні аспекти репатріації.

«Записки полоненого» Олександра Варавви (Кобця) (видані у 1959 р. у м. Мюнхен) вважається однією з найвідоміших праць про полонених українців зі складу царської армії упродовж Першої світової війни. Автор детально висвітлив роль українських часописів («Діло», «Рада», «Свобода», «Громадський голос», «Вісник СВУ»), для полонених українців [3, с. 235], національно-освідомлюючу діяльність Союзу Визволення України (СВУ) серед полонених, описуючи, як читання україномовної літератури стало актом опору.

Твір містить цінні свідчення про культурно-освітню діяльність у таборі Фрайштадт, включаючи викладання українознавства професором С. Смаль-Стоцьким [3, с. 236]. Особливою цінністю джерела є реалістичне зображення побуту полонених, їхніх взаємин з місцевим населенням, умов примусової роботи у сільському господарстві тощо. У спогадах також наводиться

факт обміну 17 полонених українців з табору Фрайштадт, які були вивезені до Петрограду заходами Міжнародного комітету Червоного Хреста [3, с. 385–387].

У той час, як спогади Кобця відображають досвід репатріації у рамках обмінів, то мемуари генерала В. Зелінського та підполковника Т. Омельченка розкривають кардинально новий період – організовану репатріацію через формування дивізій з полонених українців у таборах Німеччини й Австро-Угорщини у 1918 р.

Спогади генерала Віктора Зелінського «Синьожупанники» (видані у 1938 р.) репрезентують особистий досвід автора, який безпосередньо організовував формування українських військових частин з полонених українців у німецьких таборах. В. Зелінський описав свій власний полон, який розпочався у німецькому таборі Ганновер-Мюнден у 1917 р. та умови утримання в таборах, зокрема проблеми з харчуванням та медичною допомогою [2, с. 9–10]. Центральне місце у спогадах займає процес формування «синьожупанників» – першої української дивізії, сформованої з полонених українців, який автор детально описує від початкових переговорів з німецькими представниками (зокрема, Максом Гофманом – начальником штабу німецьких військ на Східному фронті) до практичної організації військових частин [2, с. 18–35].

Віктор Зелінський задокументував конкретні деталі повсякденного життя полонених, у т. ч. культурні заходи в таборах, театральні вистави та освітню діяльність, що мали на меті підтримку українського національного духу [2, с. 44–48]. Мемуари також розкривають складності взаємодії з німецьким командуванням щодо відправлення сформованих частин до України, включаючи бюрократичні перешкоди та зміни у військово-політичній ситуації, що впливали на терміни та умови репатріації [2, с. 58–73].

Спогади підполковника Т. Омельченка надають додаткові деталі про формування синьожупанних дивізій. У його статті «Мої

спогади про Синіх», опублікованої в часописі «Сурмач» у 1969 р. у Лондоні, розкрито початкові етапи репатріації полонених українців у 1918 р. після укладення Брестського мирного договору. Мемуари розкривають процес відокремлення українців в окремі табори – Раштаті, Вецлярі й Зальцведелі, де розпочалася «пропаганда українського національного руху серед козацтва» [4, с. 26]. Варто виокремити його свідчення про внутрішню боротьбу в таборах між прихильниками українського руху та вороже налаштованими полоненими.

Автор висвітлює організацію культурно-освітньої роботи, а також структуру і командний склад Синіх («синьожупанних») дивізій [4, с. 28–29], їхнє переміщення до України через Ковель до села Голоби [4, с. 30]. Спогади також розкривають складні відносини з українським урядом та німецькою владою, що призвели до роззброєння Синіх дивізій в ніч із 26 на 27 квітня 1918 р. [4, с. 34].

Спогади сотника М. Бутовича «Зі споминів Сірожупанника» (видані у 1938 р. у м. Варшава) є цінним джерелом для вивчення процесу репатріації полонених українців з Австро-Угорщини у 1918 р. Автор детально описує умови перебування українців у німецьких та австро-угорських таборах для військовополонених, зокрема у Фрайштадті [1, с. 9], та процес формування Сірої («Сірожупанної») дивізії. Мемуари розкривають складнощі ідентифікації українських полонених у таборах серед загалу полонених росіян, а також роль СБУ в координації репатріаційних заходів. Особливо важливими є свідчення про маршрути евакуації через Австро-Угорщину до України, зокрема через Відень та опис умов транспортування [1, с. 10–11]. Микола Бутович також висвітлив проблеми дисципліни та морального стану репатріантів та конфлікти між різними національними групами у таборах [1, с. 11–16].

Спогади Василя Проходи «Записки непокірливого» (видані у 1967 р. у м. Торонто) додатково розкривають досвід полону й репатріації українців з Австро-Угорщини у 1918 р. Автор деталь-

но описує умови перебування в австро-угорському полоні та процес національного освідомлення українців завдяки діяльності СВУ, який «пропагував переважно соціал-демократичні погляди» [5, с. 209]. Мемуари розкривають важливі аспекти культурно-освітньої роботи в таборах, у т. ч. зв'язки з українськими громадами в таборах Фрайштадт (Австро-Угорщина), Раштатт, Зальцведель і Вецляр і Ганновер-Мюндені (Німеччина) та отримання друкованих видань «Громадська Думка», «Розвага» і «Вільне Слово» [5, с. 208].

Особливо цінними є свідчення про складний процес репатріації наприкінці квітня 1918 р. з поверненням до України через Волочиськ [5, с. 214]. Василь Прохода задокументував труднощі адаптації репатріантів у новій політичній ситуації, зокрема з приходом до влади гетьмана П. Скоропадського [5, с. 216]. Ці спогади є особливо важливими для розуміння не лише організаційних аспектів репатріації, але й соціально-психологічних проблем, з якими стикалися звільнені полонені українців в умовах тогочасної тривкої військово-політичної ситуації в Україні.

Отже, висвітлені спогади дозволяють відтворити особливості полону та репатріації упродовж Першої світової війни репатрійного процесу полонених українців з Німеччини та Австро-Угорщини. Їхня цінність полягає у поєднанні особистого досвіду авторів з документуванням ширших історичних процесів, а також соціально-психологічних, культурних та політичних вимірів полону й репатріації полонених українців. Ці джерела особового походження задокументували роль українських організацій у національному освідомленні полонених, заходів із формування дивізій з полонених українців та складності адаптації репатріантів до військово-політичної ситуації в Україні. Проаналізовані мемуари надають темі полону та репатріації особистісного виміру, уможливаючи її комплексне вивчення.

Використані джерела та література:

1. Бутович М. Зі споминів Сірожупанника. *За державність*. 1938. 9. Варшава. С. 9–17.
2. Зелінський В. Синьожупанники. Берлін, 1938. 76 с.
3. Кобець О. Записки полоненого: пригоди і вражіння учасника першої світової війни. Вид. IV. Мюнхен: «Дніпрова хвиля», 1959. 414 с.
4. Омельченко Т. (1969). Мої спогади про Синіх. *Сурмач*. 1969. № 1–4 (42–45). С. 26–34.
5. Прохода В. Записки непокірливого. Кн. 1. *В Україні*. Торонто: «Пробоем», 1967. 434 с.

Т.І. Сергійчук
аспірант
ДУ «Інститут всесвітньої історії» НАН України

РОСІЙСЬКА ЕМІГРАЦІЯ І УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД І КРИТИЧНИЙ ДОСВІД АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ТРИЗУБ»

У статті розглянуто ставлення представників російської еміграції до українського питання в міжвоєнний період на основі аналізу публікацій часопису «Триzub» і викриття імперських наративів, що у них відображені. Дослідження демонструє, як російські політичні й інтелектуальні середовища заперечували право українців на власну державність, розглядаючи це як загрозу цілісності Росії. Поряд із цим показано реакцію української еміграції на подібні ідеологічні виклики та її зусилля у боротьбі за збереження національної суб'єктності. Аналіз історичного контексту має особливу вагу з огляду на нинішню російсько-українську війну, що підтверджує спадковість імперської політики Росії, її спрямованість на заперечення української ідентичності та використання історичних маніпуляцій у пропаганді.

Ключові слова: російська еміграція, українське питання, журнал «Триzub», міжвоєнна доба, міжнародна політика, національна ідентичність.

Russian Emigration and the Ukrainian Question: Analytical Review and Critical Experience of the Journal Authors “Tryzub”

The article examines the attitude of representatives of the Russian emigration to the Ukrainian question in the interwar period based on the analysis of the publications of the magazine “Tryzub” and the exposure of the imperial narratives reflected in them. The study demonstrates how Russian political and intellectual circles denied the right of Ukrainians to their own statehood, viewing it as a threat to the integrity

of Russia. Along with this, the reaction of the Ukrainian emigration to similar ideological challenges and its efforts in the struggle to preserve national subjectivity are shown. The analysis of the historical context is of particular importance in view of the current Russian-Ukrainian war, which confirms the legacy of Russia's imperial policy, its focus on denying Ukrainian identity and the use of historical manipulations in propaganda.

Keywords: *Russian emigration, Ukrainian question, magazine "Tryzub", interwar period, international politics, national identity.*

Тематика українського питання систематично висвітлювала-ся редакцією та авторами журналу «Тризуб». Російські політичні та культурні еліти як до 1917 р., так і після революційних подій, здебільшого демонстрували ворожість до українських державотворчих прагнень, включаючи визнання української мови й культури. Революція і визвольна боротьба українців частково змінили погляди частини освічених росіян, однак водночас спричинили зростання страхів перед «українським сепаратизмом».

Після поразки у громадянській війні російська біла еміграція опинилася в подібному становищі з українськими емігрантами, однак вона володіла ширшими можливостями завдяки кращій підтримці з боку європейських держав. Українські діячі зазнавали труднощів у змаганні з російськими структурами за міжнародну увагу, що зумовлювало напруження між двома спільнотами.

Російська еміграція була далеко не однорідною в ідеологічному сенсі. Впливовою силою залишався монархічний табір, який із часом ставав дедалі консервативнішим. В одній із публікацій під назвою «Фантастичні мрії» здійснюється критика книги А. Царинного (псевдонім А. Стороженка), передмову до якої написав князь Волконський. У ній відображено типовий погляд монархістів на українське питання: стверджується, що ідея України є штучною конструкцією, вигаданою поляками, а сам український рух – лише інструмент польської політики. Автори відкидали

можливість самостійної української державності та виступали за створення федеративної Росії зі столицею в Києві [1].

О. Шульгин у своїй статті аналізував книгу Павла Мілюкова «Происхождение национальностей и национальные вопросы в России». Шульгин критикував Мілюкова за його зміну позиції щодо українського питання: від визнання українського руху до відмови в автономії Україні після революції 1917 р. Мілюков вважав, що українці не готові до автономії, і використовував конспірологічну риторичку щодо України [2].

О. Лотоцький під псевдонімом П. Сухоцький аналізував еволюцію політичних поглядів російської еміграції. Він зазначав, що російська еміграція, на відміну від української, покинула свою країну через громадянську війну, а не зовнішнє вторгнення. Це призвело до того, що частина російської еміграції вважала радянську владу «своєю». Лотоцький також критикував П.Б. Струве та П. Мілюкова за їхні погляди на українське питання [3].

Д. Андрієвський аналізував ідеологію євразійства, яка поширилася в середовищі російської еміграції. Євразійство стверджувало, що росіяни відчужуються від європейської культури і що Україна має важливе місце в євразійських концепціях. Андрієвський вважав, що євразійство має багато спільного з практичними діями більшовиків, оскільки обидві ідеології спрямовані проти Європи [4].

Убивство Симона Петлюри в травні 1926 р. Самуїлом Шварцбардом стало значною подією як для української, так і для російської еміграції. Петлюра, як лідер українського національного руху, став символом боротьби за незалежність України, і його вбивство викликало значний резонанс. Російські емігрантські кола, які вбачали в Петлюрі загрозу російській єдності, також активно реагували на цю подію.

Російські еміграційні видання, по-різному оцінювали роль Петлюри в історії України та Росії. Наприклад, «Русь» відділяло Петлюру від феномену петлюрівщини, заявляючи, що він не зміг повністю контролювати рух, що проявилось в єврейських погро-

мах. «Слово» порівнювало Петлюру з Махном та Булак-Балаховичем, але відзначало, що він заслуговує на більшу увагу через широту своїх проєктів.

Найбільш детально питання про Петлюру розібрала газета «Сегодня», визнаючи його роль в історії України та Росії. Російські автори різних політичних течій загалом негативно ставилися до Петлюри, вважаючи його не тільки борцем за незалежність України, а й русофобом, який забув про свої зв'язки з Росією. Ці статті часто були упередженими та не повністю відображали реальні факти, що підкреслювалося редакцією «Тризуба» [5].

Українські автори критикували російську еміграцію за її неоднозначну позицію щодо Петлюри. Вони вказували на те, що російські емігранти не могли об'єктивно оцінити діяльність Петлюри через власні переконання та історичні упередження. Це призводило до того, що навіть визнаючи деякі досягнення Петлюри, російські автори все одно вбачали в ньому загрозу для російської державності.

Таким чином, реакція на вбивство Петлюри ще більше підкреслила напруженість у відносинах між українською та російською еміграціями. Ця подія стала символом більших історичних конфліктів та розбіжностей, які продовжували впливати на взаємовідносини між двома народами.

Валентин Садовський у статті «Українська справа серед росіян» підсумовував настрої російської еміграції щодо українського питання. Він зазначав, що російська еміграція визнавала вагу та актуальність українського питання, але також вбачала в ньому загрозу. Садовський вважав, що російські емігранти були «політичними банкрутами», і що нові сили, які мали визріти всередині Росії зможуть зрозуміти необхідність визнання самостійності України [6].

О. Шульгин у своїй статті від березня 1927 р. опонував російському політику В. Мякотіну, який визнавав факт окремої української національності, але не визнавав права українців

на державність. О. Шульгин також критикував П. Струве та В. Шульгина за їхні погляди на українське питання [7].

На шпальтах часопис друкувалися уривки з російських еміграційних видань які ілюстрували настрої російської еміграції. Зокрема, генерал Денікін в газеті «Возрождение» радив радянським офіцерам «не розтворювати старі рани» і «об'єднатися проти загроз Росії» [8]. На сторінках «Тризубу» також обговорювалася зацікавленість українською тематикою на сторінках есерівської газети «Дни», де Олександр Керенський висував ідеї щодо майбутнього політичного устрою СРСР [9].

Газета «Единство», яка видавалася в Празі, також привернула увагу авторів «Тризубу». У ній публікувалися статті, які намагалися довести історичну єдність російського та українського народів. Історик Петро Біцилли в одній із статей стверджував, що українська нація не існувала в російській частині України, і що українські національні діячі намагалися «воскресити» українську національність. Українські автори критикували Біцилли за його погляди [10; 11; 12].

Крім того, диспути та публічні виступи, такі як диспут у Празі, влаштований «Російським домом», демонстрували, як глибоко коріняться розбіжності між українськими та російськими політичними емігрантами. Російські діячі, такі як Венедикт Мякотін, продовжували заперечувати право українців на державність, стверджуючи, що український націоналізм є штучним та імперіалістичним. Українські учасники диспутів намагалися оскаржити ці твердження, але їхні аргументи часто натрапляли на неприйняття та звинувачення в «німецькій інтризі» [13].

Українські автори, такі як О. Шульгин та В. Садовський, підкреслювали, що російська еміграція не може претендувати на моральне лідерство, оскільки саме вона допустила прихід більшовиків до влади у своїй країні, які згодом окупували Україну. Вони закликали до визнання української державності як єдиного шляху до мирного співіснування двох народів. Проте, як зазначалося в «Тризубі», російська еміграція продовжувала вважати

український рух загрозою своїй ідентичності та державності, що унеможливило будь-які компроміси.

Автори «Тризуба» також часто звертали увагу на те, як російська еміграція сприймала українську культуру та мову. Багато російських інтелектуалів не вважали українську культуру та мову як щось самоцінне, та відмовляли їм в праві на емансипацію. Українські публіцисти відзначали, що таке ставлення є продовженням імперської політики Російської імперії, яка прагнула асимілювати українців.

Важливим аспектом аналізу було також те, як російська еміграція сприймала більшовицьку українізацію. Політику українізації державного апарату та масової культури російські емігранти сприймали як загрозу і намагалися дискредитувати її, вказуючи на мовляв штучність та неефективність таких заходів. Українські автори, у свою чергу, вбачали в українізації можливість для зміцнення національної ідентичності, але також розуміли обмеження цієї політики, зумовлені сутністю більшовицької ідеології.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що російська еміграція визнавала серйозність українського руху, але також вбачала в ньому загрозу для російської держави. Більшість російських авторів вважали, що Україна повинна бути частиною російської держави, хоча і в федеративній формі. Українські автори, з іншого боку, наполягали на повній державній незалежності та культурній емансипації України. Цей аналіз показує, як складні та напружені були відносини між російською та українською еміграціями в міжвоєнний період, відображаючи глибокі розбіжності та конфлікти, які продовжували впливати на українсько-російські відносини протягом століть.

Використані джерела та література:

1. Гнатович В. Фантастичні мрії (про методи боротьби російських монархістів проти українських націоналістів). Тризуб. 1926. 28 березня. Число 24. С. 15-18.
2. Шульгин О. Мілюков та національне питання. Тризуб. 1926. 25 квітня. Число 28. С. 2-7.
3. Сухоцький П. До психології московської еміграції. Тризуб. 1926. 9 травня. Число 30. С. 11-15.
4. Андрієвський Д. Євразійство. Тризуб. 1926. 15 серпня. Число 40. С. 7-12.
5. Короткий перегляд головніших статтів російської преси з приводу смерти С.В. Петлюри. Тризуб. 1926. 29 серп. № 42. С. 25-29.
6. Садовський В. Українська справа серед росіян. Тризуб. 1927. 1 січня. Число 1 (59). С. 6-9.
7. Шульгин О. Дві тези: До російської дискусії в українській справі. Тризуб. 1927. 6 березня. Число 10 (68). С. 4-7.
8. З життя й політики: російська дискусія на українські теми. Тризуб. 1930. 6 липня. № 27 (235). С. 9-12.
9. Нічого не забули – нічого не навчилися (про Росію як старшого брата). Тризуб. 1928. 22 квітня. № 15 (121). С. 6-7.
10. Литвицький М. Проблема української державности і російське видавництво «Єдинство» в Празі. Тризуб. 1930. 2 листопада. Число 41 (249). С. 5-12.
11. Литвицький М. Проблема української державности і російське видавництво «Єдинство» в Празі. Тризуб. 1930. 9 листопада. Число 42 (250). С. 12-17.
12. Литвицький М. Проблема української державности і російське видавництво «Єдинство» в Празі. Тризуб. 1930. 16 листопада. Число 43 (251). С. 7-12.
13. Самовидець. Ніяких ілюзій (про диспут щодо українського питання, влаштованому в Празі в «Русском Доме»). Тризуб. 1926. 21 листопада. Число 54. С. 6-11.

ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ШРІ-ЛАНКИ В КОЛОНІАЛЬНИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У роботі проаналізовано еволюцію туристичної політики Шрі-Ланки в колоніальний та післявоєнний періоди. Визначено основні соціально-економічні, політичні та інституційні чинники формування державної туристичної політики, а також розкрито вплив політичних і соціокультурних трансформацій на розвиток туристичної індустрії країни. Обґрунтовано роль державного регулювання у становленні туристичної галузі в контексті постколоніального розвитку.

Ключові слова: державне регулювання туризму, інституційний розвиток, колоніальний період, післявоєнний період, Шрі-Ланка.

Formation of Tourism Policy in Sri Lanka During the Colonial and Post-War Period

The paper analyzes the evolution of tourism policy in Sri Lanka during the colonial and post-war periods. The main socio-economic, political, and institutional factors shaping state tourism policy are identified, and the impact of political and socio-cultural transformations on the development of the country's tourism industry is examined. The role of state regulation in the formation of the tourism sector in the context of post-colonial development is substantiated.

***Keywords:** state regulation of tourism, institutional development, colonial period, post-war period, Sri Lanka.*

Туризм у Шрі-Ланці, відомий у колоніальну добу як Цейлон, пройшов складний шлях формування – від частково стихійного приваблення мандрівників у ХІХ ст. до стратегічно спланованої складової національної економіки у ХХІ ст. Розвиток туристич-

ної політики країни був тісно пов'язаний із колоніальним впливом Португалії, Нідерландів та Великої Британії, трансформацією економічних моделей, інфраструктурними змінами, а також політичними процесами після здобуття незалежності у 1948 р. з подальшою інтеграцією до Співдружності Націй та завершення громадянської війни у 2009 р.

Перші прояви організованого туризму в умовах колоніального управління на острові з'явилися у XVIII–XIX ст., коли британська адміністрація розпочала активний розвиток транспортної й адміністративної інфраструктури. Основними відвідувачами регіону були мандрівники з Європи, колоніальні чиновники, місіонери та науковці, яких приваблювали природні ландшафти, чайні плантації, руїни стародавніх міст Анурадхапура й Полоннарува, а також унікальна тропічна флора острова [1].

Інфраструктурні інвестиції британської влади, спрямовані насамперед на реалізацію економічних інтересів метрополії, сприяли формуванню розгалуженої мережі шляхів сполучення, залізниць і відносно комфортних умов проживання для колоніальних службовців. Хоча ці заходи не мали на меті розвиток туризму як самостійної галузі, а були орієнтовані передусім на транспортування чаю, кави та каучуку з плантацій, вони водночас відкрили доступ до мальовничих гірських районів і узбережжя острова, створивши основу для майбутньої туристичної інфраструктури. Особливе значення мали такі об'єкти: залізниця до Канді (1867 р.) та її подальше продовження в гірські райони з чайними плантаціями; розвиток портової інфраструктури Коломбо; поява перших готелів колоніального типу (наприклад, *Galle Face Hotel*, 1864 р.) [1].

Колоніальна адміністрація та європейські мандрівники створили образ Цейлону як екзотичного тропічного раю з багатою культурою, стародавніми буддійськими пам'ятками (як-от Анурадхапура та Сігірія) та багатою природою. Цей імідж приваблював заможних туристів з Європи. Британці створили певні

інституції та сервіси (готелі, транспорт), орієнтовані на європейських відвідувачів, що стало фундаментом для майбутньої туристичної індустрії.

Колоніальні артефакти, архітектура, історичні об'єкти та суміш культур стали важливим елементом брендингу Шрі-Ланки (Цейлон) як туристичного напрямку. Національна політика пізніше успішно інтегрувала цю спадщину в концепцію культурного туризму, що зробило країну популярною серед європейських туристів у другій половині ХХ ст. [2].

Сьогодні більшість колоніальних об'єктів мають статус пам'яток та включені в туристичні маршрути, що демонструє їхню цінність у сучасній туристичній політиці.

Розглянемо формування туристичної політики після здобуття незалежності (1948–1983 рр.), державні інституції та початкове планування туризму. У 1948 р. Цейлон отримав незалежність як домініон Великої Британії, а в 1972 р. став повністю незалежною Республікою Шрі-Ланка. Шрі-Ланка стала членом Співдружності Націй – добровільного об'єднання суверенних держав, більшість з яких є колишніми британськими колоніями [1]. Через Співдружність Шрі-Ланка могла просувати свій туристичний імідж на міжнародній арені, використовуючи вже існуючі дипломатичні та культурні канали.

Після незалежності Шрі-Ланка зосередилася на модернізації економіки, і туризм поступово став розглядатися як джерело валютних надходжень. У 1966 р. було створено Туристичну раду Цейлону, а в 1968 р. прийнято Акт про туризм, який заклав основу державного регулювання галузі.

Основні завдання ранньої туристичної політики: розвиток пляжного туризму; залучення іноземних інвестицій у готельну індустрію; просування бренду «*Ceylon – Pearl of the Indian Ocean*»; формування пакету пільг для приватного сектору.

Завдяки стабільності та природній привабливості країни кількість туристів почала швидко зростати у 1960–1970-х рр. З'явилися великі міжнародні готельні мережі, такі як *Jetwing* та

Aitken Spence Hotels. Основним сегментом були туристи з Західної Європи [1].

Членство у Співдружності сприяло збереженню культурних, мовних (англійська мова) та інституційних зв'язків з Великою Британією та іншими країнами-членами. Це забезпечило стабільний потік туристів з країн Співдружності, які вже мали уявлення про Шрі-Ланку через її колоніальну історію. Співдружність надала платформу для співпраці у різних сферах, включаючи туризм. Обмін досвідом та стандартами сприяв розвитку туристичної індустрії Шрі-Ланки.

Вплив громадянської війни (1983–2009 рр.) між урядом і «Тиграми визволення Таміл-Іламу» різко змінила розвиток туризму. Держава змушена була переключитися з експансії ринку на стратегії виживання галузі.

Основні наслідки війни:

- скорочення туристичних потоків, особливо з Європи;
- погіршення інвестиційного клімату;
- концентрація туристичної інфраструктури в безпечніших південних і західних регіонах;
- зміна маркетингової політики на акцент «безпечних зон».

Проте навіть у цей період держава продовжувала просування країни на міжнародному рівні, роблячи ставку на пляжний та культурний туризм [3].

Відновлення та модернізація туристичної галузі після завершення війни у 2009 р. стало одним із пріоритетних секторів національної економіки. Було започатковано масштабну програму «*Wonder of Asia*», спрямовану на ребрендинг країни. У межах державної політики було реалізовано такі заходи: модернізацію портів і аеропортів; відновлення доріг у північних і східних регіонах; залучення великих іноземних інвесторів; створення нових курортних зон (наприклад, Пасікуди) [4].

Після 2009 р. туристична політика Шрі-Ланки набула багатовекторного характеру, що проявилось у розвитку різних сегментів туристичного ринку. Було визначено такі перспективні напрями:

- екотуризм у національних парках Яла, Уда-Валаве, Вілпатту;
- релігійний туризм (паломництво до храму Зуба Будди в Канді);
- культурний туризм у «трикутнику культурної спадщини»;
- медичний та аюрведичний туризм;
- серфінг та дайвінг на східному узбережжі.

Інституційні реформи. У післявоєнний період у Шрі-Ланці було сформовано сучасну систему державного регулювання туристичної галузі, спрямовану на підвищення ефективності управління та конкурентоспроможності сектору. Ключовими інституціями цієї системи стали: *Sri Lanka Tourism Development Authority* (SLTDA) – регулювання галузі; *Sri Lanka Tourism Promotion Bureau* (SLTPB) – міжнародний маркетинг; *Sri Lanka Institute of Tourism and Hotel Management* (SLITHM) – професійна освіта.

Ці зміни забезпечили системний підхід до розвитку галузі, що дозволило країні стати одним із найдинамічніших туристичних ринків Азії у 2010–х рр. [4].

Соціально-економічні чинники формування сучасної туристичної політики:

- економічна залежність від туризму – у післявоєнний період галузь забезпечувала понад 5 % валового внутрішнього продукту, що істотно посилило її роль у національній економіці;
- соціокультурна унікальність – багатокультурний характер країни став основою формування національного туристичного бренду;
- глобальні виклики – пандемія COVID-19 та економічна криза 2022 р. зумовили необхідність адаптації державної туристичної політики до нових умов, зокрема шляхом посилення уваги до безпеки, екологічної стійкості та цифрових маркетингових стратегій [5].

Таким чином, формування туристичної політики Шрі-Ланки має глибокі історичні корені та було визначене поєднанням колоніального спадку, національних політичних трансформа-

цій та економічних викликів. У колоніальну добу були створені ключові інфраструктурні передумови для майбутнього розвитку галузі. Після здобуття незалежності держава інституціоналізувала туризм та перетворила його на важливу складову економіки. Громадянська війна загальмувала розвиток, проте після 2009 р. туризм пережив різкий підйом і став одним із головних драйверів національного розвитку.

Сучасна туристична політика Шрі-Ланки характеризується диверсифікацією продуктів, активним брендингом, інституційними реформами та інтеграцією у глобальний туристичний ринок. Колоніальна спадщина, природні ресурси та культурна багатогранність залишаються ключовими чинниками формування туристичної стратегії країни.

Використані джерела та література:

1. Fernando S. Tourism in Sri-Lanka: history, trends, and future prospects. *Journal of South Asian Studies*. 2016. Vol. 4. No. 2. P. 55–72.
2. Samaranayake G. Colonial Ceylon: economy and infrastructure development. London: Routledge, 2019. 264 p.
3. Bandara J. Tourism development in Sri Lanka: Post-War opportunities and challenges. Colombo: Sri Lanka Tourism Development Authority, 2013. 152 p.
4. Wijesinghe L. The role of Post-War reconstruction in tourism development. *South Asian Economic Review*. 2018. Vol. 6. No. 3. P. 112–130.
5. Sri Lanka tourism development authority. Annual Statistical Reports (2010–2024). Colombo: SLTDA. URL: <https://www.sltta.gov.lk/en/annual-statistical-report>

А.С. Процюк

аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

РОЛЬ НІМЕЦЬКОЇ МУЗИКИ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ У 1990–2021 рр.

У тезах досліджується музичний вимір німецько-американських культурних взаємин у 1990–2021 рр. Проаналізовано дихотомію між впливом німецької класичної музичної спадщини на американську високу культуру та обмеженою роллю сучасних німецьких виконавців на американський музичний ринок. Виявлено, що німецька музична експансія в американський культурний простір відбувалася нерівномірно, концентруючись у специфічних жанрових нішах.

Ключові слова: німецько-американські зв'язки, музика, культурна дипломатія, США, Німеччина.

The Role of German Music in the United States of America Between 1990 and 2021

These conference proceedings examine the musical dimension of German-American cultural relations from 1990 to 2021. The study analyzes the dichotomy between the influence of German classical musical heritage on American high culture and the limited role of contemporary German performers in the American music market. It is revealed that German musical expansion into American cultural space occurred unevenly, concentrating in specific genre niches.

Keywords: German-American relations, music, cultural diplomacy, USA, Germany.

Період 1990–2021 рр. позначився стрімкою трансформацією культурного діалогу між Німеччиною та США, не в останню чергу завдяки впливу технологій. Впровадження цифрових іннова-

цій спростило комунікацію між митцями двох країн та створило принципово нові формати для культурної співпраці та обміну.

Роль німецької музики у Сполучених Штатах Америки протягом 1990–2021 рр. відображала як історичну спадкоємність, так і асиметрію в німецько-американських культурних зв'язках. З одного боку, німецька класична музика зберегла свої історично міцні позиції в американському культурному житті – твори видатних композиторів на кшталт Баха, Бетховена та Брамса залишалися важливою частиною репертуару концертних залів у США. Ця тяглість підкреслює незмінний вплив німецької класичної музичної спадщини на американську високу культуру.

Особливе місце для двосторонніх відносин посідали проекти, спрямовані на переосмислення класичної музичної спадщини. Показовим прикладом став проєкт «Вагнер в Америці», який продемонстрував можливості творчого діалогу між німецькою класичною традицією та сучасними американськими музичними течіями [4]. Важливим етапом у розвитку двосторонньої культурної співпраці став 2019 р., проголошений роком німецько-американської дружби під гаслом «*Wunderbar Together*». Ця масштабна ініціатива, що проводилася за підтримки німецького уряду, охопила всі 50 штатів США, включала понад тисячу заходів у різних сферах, зокрема й у музичній галузі [5].

На противагу цьому, у сфері сучасної популярної музики вплив німецьких виконавців на американське суспільство був помітно меншим. Аналіз списків авторів найпопулярніших пісень тижня у США протягом 1990–2021 рр. (за архівами журналу «*Billboard*», який публікує музичну статистику починаючи з початку ХХ ст.) показав, що серед них не було жодного німецького виконавця чи гурту [1].

Попри те, що німецькі виконавці та музичні гурти не домінували на американському ринку, окремі з них досягли помітного успіху у США. Такі успіхи часто мали місце в окремих жанрах чи субкультурах. Зокрема, німецька електронна музика знайшла свою аудиторію серед американських прихильників танцюваль-

ної музики, тоді як німецькі хеві-метал гурти здобули відданих послідовників серед американських шанувальників року.

Вибірковий успіх німецьких виконавців на американському ринку протягом 1990–2021 рр. можна проілюструвати кількома помітними прикладами, які досягли різного ступеня визнання та впливу. Ці випадки демонструють як можливості, так і обмеження для німецьких артистів у впливі на американські музичні тренди протягом цього періоду.

Гурт «*Scorpions*» є найуспішнішим продовженням німецької рок-присутності в Америці від 1980-х рр. у період після возз'єднання Німеччини. Їхня балада «*Wind of Change*» від 1991 р., що осмислювала політичні трансформації у Східній Європі, досягла 4-ї позиції в рейтингу «*Billboard Hot 100*» і стала гімном завершення «холодної війни» [2]. Утім, успіх гурту в Америці значною мірою базувався на фундаменті, закладеному до 1990 р.

Ніна Гаген представляє цікавий випадок німецького мистецького впливу, що виходить за межі суто комерційного успіху. Хоча вона не досягла найвищих щаблів рейтингів в Америці, своєрідний вокальний стиль Гаген приніс їй значний культурний капітал у колах альтернативної музики. Її вплив був особливо помітним у розвитку американських готичної та індастріал-сцен, де її мистецький підхід надихнув численних виконавців.

Поява жанру рок-музики «*Neue Deutsche Härte*», зокрема, через гурт «*Rammstein*», позначив один із найзначніших німецьких музичних впливів на американську культуру протягом цього періоду. Попри виконання композицій німецькою мовою, «*Rammstein*» досягли суттєвого успіху на американському ринку, особливо після прориву з піснею «*Du Hast*» (1997 р.). Їхній вплив вийшов за межі показників продажів, оскільки їхнє своєрідне поєднання індастріал-металу з німецькими лінгвістичними та культурними коннотаціями створило унікальний культурний феномен на американській важкій музичній сцені.

Примітним прикладом рефлексії німецько-американських музичних відносин стала пісня «*Amerika*» гурту «*Rammstein*»

(2004 р.), що набула значної популярності в США. У композиції та супровідному відеокліпі німецькі музиканти представили критичний погляд на американську культурну гегемонію, іронічно використовуючи як німецькі, так і англійські тексти [3, с. 99]. Це створило цікавий прецедент, коли німецька група досягла успіху в США з піснею, що безпосередньо коментувала та критикувала американський культурний вплив, що додатково підкреслює складність та багатозначність німецько-американських культурних взаємин досліджуваного періоду.

Ганс Циммер демонструє іншу модель німецького музичного впливу в Америці. Переїхавши до США, Циммер став одним із найвидатніших голлівудських композиторів, створивши музику до численних блокбастерів, включаючи «Короля Лева» (1994 р.), «Гладіатора» (2000 р.) та «Початок» (2010 р.). Хоча його роботу американська аудиторія часто не ідентифікує явно як «німецьку», його успіх представляє значний внесок німецького митця в американську культуру [4].

У електронній танцювальній музиці варто відмітити Пола ван Дайка, котрий став одним із небагатьох німецьких діджеїв, що досяг широкого визнання на американському ринку. Його успіх у США, особливо наприкінці 1990-х рр. та на початку 2000-х рр., допоміг утвердити репутацію німецької електронної музики в Америці, хоча цей вплив залишався здебільшого обмеженим шанувальниками танцювальної музики, не набуваючи популярності серед ширшого загалу.

Ці приклади ілюструють різноманітні шляхи, якими німецькі виконавці освоювали американський ринок протягом проаналізованого періоду. Їхні успіхи зазвичай передбачали або знаходження специфічних ніш (як у випадку «Rammstein» та Пола ван Дайка), або спиралися на попередньо здобуту репутацію («Scorpions»), або інтеграцію в американську культурну сферу (Ганс Циммер). Це ілюструє загальну тенденцію німецького музичного впливу в Америці, що проявлявся здебільшого через спеціалізовані канали та музичні жанри.

Отже, аналіз німецько-американських музичних зв'язків за період 1990–2021 рр. показав складну та багатогранну культурну взаємодію, що характеризувалася помітною асиметрією впливів та різноманітними формами адаптації. Німецька присутність в американському музичному просторі зберігала історично сформовану модель, де класична музика залишалася основною сферою впливу. У популярній музиці німецькі виконавці досягали успіху переважно в окремих нішах (як-от електронна музика чи індастріал-метал) або через інтеграцію в американську індустрію розваг.

Використані джерела та література:

1. Billboard Charts Search. *Billboard*. URL: <https://www.billboard.com/charts/search/>.
2. Drozdiak W. Ten Years After the Fall. *The Washington Post*. 1999. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1999/11/10/ten-years-after-the-fall/430b42f4-89f7-4015-911d-3ea8e2c4bee4/>
3. Twark J. E., Hildebrandt A. *Envisioning Social Justice in Contemporary German Culture*. Boydell & Brewer, 2015. 326 pp.
4. Wagner in America reflects German-American ties. *DW*. 2013. URL: <https://www.dw.com/en/wagner-in-america-reflects-german-american-ties/a-16875854>.
5. «Wunderbar Together» 2019, the year of German-American Friendship. *Berlin Global*. 2019. URL: <https://www.berlinglobal.org/index.php?wunderbar-together-2019-the-year-of-german-american-friendship>

О.П. Моціяка
молодший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПОЛІТИКА «ПРАГМАТИЗМУ» РЕДЖЕПА ТАЙІПА ЕРДОГАНА СТОСОВНО БАЛКАНСЬКОГО РЕГІОНУ: ОСНОВНІ РИСИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ

У роботі проаналізовано політику «прагматизму» Президента Реджепа Тайіпа Ердогана стосовно Балканського регіону. Виділено причини та передумови зміни методів зовнішньої і внутрішньої політики Анкари. Акцент зроблено на економічних взаємовідносинах Туреччини та Балкан, а також налагодженні особистих стосунків Ердогана з лідерами балканських країн. Автор приходить до висновку, що «прагматизм» Ердогана започаткував новий етап зовнішньої політики Анкари, зосереджений на торговельно-економічній взаємодії та пошуку вигідних для Туреччини союзників.

***Ключові слова:** Р.Т. Ердоган, «прагматизм», Турецьке агентство співробітництва та розвитку, міжнародні відносини.*

Resep Tayyip Erdogan's "Pragmatism" Policy Towards the Balkan Region: Main Features and Contradictions

The paper analyzes the policy of "pragmatism" of President Recep Tayyip Erdogan regarding the Balkan region. The reasons and prerequisites for changing the methods of Ankara's foreign and domestic policy are highlighted. The emphasis is on economic relations between Turkey and the Balkans, as well as on establishing personal relations between Erdogan and the leaders of the Balkan countries. The author concludes that Erdogan's "pragmatism" has ushered in a new phase of Ankara's foreign policy, focused on trade and economic cooperation and the search for allies beneficial to Turkey.

Keywords: R.T. Erdogan, “pragmatism”, Turkish Cooperation and Development Agency, international relations.

Відставка у 2016 р. прем'єр-міністра Ахмета Давутоглу, головного архітектора зовнішньої політики Туреччини з 2000-х рр., поклала початок нової для країни епохи – т.зв. періоду «пост-Давутоглу». У зв'язку з цим зазнала суттєвих змін як зовнішня, так і внутрішня політика Анкари.

Улітку 2016 р. відбулися конституційні зміни, що стосувалися політичної системи. Туреччина перетворилася на президентську республіку, оскільки нововведення гарантували Реджепу Тайїпу Ердогану на посаді президента більше повноважень. Президент отримав право призначати та звільняти міністрів і вищих державних службовців, видавати укази, які мають силу закону, і мати більший контроль над призначенням суддів. Такі зміни зазнали критики Заходу, оскільки вони надавали президенту майже повний контроль над важелями управління державою [6].

В епоху «прагматизму» або «ердоганізму», як називають період після відходу з політичної арени А. Давутоглу, Туреччина змістила акценти свого впливу на Балканський регіон у бік економічних. Визначальним фактором у політиці Анкари щодо певної балканської країни став її економічний потенціал. Економічна взаємодія між Туреччиною та країнами Балканського регіону в зазначений період продовжувала зростати. У першу чергу це було пов'язане з двома факторами: географічною близькістю та наявністю схожих споживчих звичок, що, вочевидь, стало наслідком тривалого перебування Балкан у складі Османської імперії. Однак, після того, як Ердоган зосередив усю владу у своїх руках, він перестав приділяти основну увагу тим країнам, де проживає значна кількість мусульманського населення [4].

До невдалої спроби перевороту в 2016 р. головними країнами для турецьких інвестицій були Боснія і Герцеговина, Албанія, Македонія та Косово, тобто ті, де більшість населення – мусуль-

мани. Після зазначеної події в центрі уваги Анкари стали Сербія, Чорногорія та, що особливо несподівано, Республіка Сербська.

Економічні відносини між Анкарою та Балканами багато в чому базувалися на турецьких інвестиціях, що здійснювалися, як і раніше, через ТЭКА (Турецьке агентство співробітництва та розвитку). Тими галузями, у які Туреччина стала вкладати найбільше коштів у період 2016–2020 рр., були такі проекти, як шосе, лікарні, школи, мечеті, мости та реставрації будівель часів Османської імперії (на останнє, приміром, щороку виділялося 2% бюджету ТЭКА, що в 2018 р. становив 4 млрд дол.). Важливо зазначити, що всі деталі завжди обговорювалися між двома сторонами, тобто були взаємовигідними. Інвестиції Туреччини в Балкани сприяли розвитку міжнародного туризму в регіоні, а, відтак, – його процвітанню [8, с. 52].

За даними Фонду політичних, економічних і соціальних досліджень (SETA), турецького аналітичного центру, якщо у 2002 р. товарообіг між Західними Балканами та Туреччиною становив приблизно 435 млн дол., то до 2016 р. цей показник зріс до 3 млрд дол., а за перші дев'ять місяців 2019 р. він зріс майже до 10 млрд дол., причому на Сербію припадала майже третина. Згідно з даними NBS (*National Broadcasting Company*), 70% загальних ПІІ (прямих іноземних інвестицій) з Туреччини було реалізовано в період 2018–2021 рр. [1]. Як не парадоксально, але на зазначеному етапі найкращі економічні взаємовідносини Анкара вибудувала зі своїм колишнім ворогом Сербією. Цьому сприяло налагодження досить тісних особистих стосунків Р.Т. Ердогана із Президентом Сербії Александаром Вучичем, а також той факт, що Сербія була привабливою для турецьких бізнесменів з точки зору прямих інвестицій у телекомунікації, будівництво, текстиль, транспорт і фінанси.

Загалом, на думку професора Європейського університету в Тірані (Албанія) Б. Ламі, особисті стосунки Ердогана з А. Вучичем у Сербії, Х. Тачі в Косово, Б. Ізетбеговичем у Боснії і Герцеговині та Е. Рамою в Албанії заклали основу нової фази впливу

Туреччини на Балкани. Своєрідним апогеєм налагодження міжособистісних стосунків, після якого для всього світу виявилася очевидною підтримка лідерами балканських країн турецької влади, стала чергова інавгурація Ердогана у 2018 р. Багато західноєвропейських лідерів відмовилися бути присутніми на цій події, тоді як лідери Західних Балкан разом з еміром Катару та президентом Венесуели прибули, щоб узаконити абсолютну владу Ердогана. Серед глав балканських держав, які взяли участь у церемонії інавгурації, були член Президії Боснії і Герцеговини Бакір Ізетбегович, президент Болгарії Румен Радев, президент Косово Хасім Тачі, президент Македонії Георге Иванов та президент Сербії Александар Вучич. У жовтні того ж року Ердоган запросив лідерів Албанії, Косово, Македонії, Боснії і Герцеговини, Болгарії та Сербії на церемонію відкриття нового аеропорту в Стамбулі [6].

Тенденція до зближення Туреччини з Балканами була обумовлена також політичними причинами, а саме – бажанням створити плацдарм протистояння ЄС на Балканах. У регіоні було насамперед два відверто антизахідних політичних лідери: президент Сербії Александар Вучич та президент Сербської Республіки Мілорад Додик [7, с. 15]. На відміну від попередніх років перебування АКР при владі, Анкара до 2016 р. вже зневірилася в можливості успішного вступу до ЄС. Тепер що Туреччина, що ЄС однаково хотіли встановити над Балканами абсолютний вплив, відтіснивши таких суперників, як Росія та Китай [7, с. 10].

Проте, мабуть, найголовнішим напрямом прагматизму економічних відносин, а точніше, економічної допомоги Туреччині балканським країнам, стала їхня підтримка під час пандемії COVID-19, що спалахнула на початку 2020 р. Уже у квітні медичну допомогу, що була доставлена літаками, отримали Сербія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Косово та Північна Македонія. Вантаж складався з медичних масок, спеціальних захисних комбінезонів та тестів з діагностики корона вірусу, що був підготовлений за дорученням Р.Т. Ердогана [7, с. 13].

Релігійно-культурний вплив, як і раніше, Туреччина здебільшого здійснювала на країни з переважно мусульманським населенням: Албанію (майже 60% мусульман), Косово (близько 90%) та Боснію і Герцеговину (від 42 до 51% за різними джерелами). У країнах з більшістю християнського населення на Балканах, таких, як Сербія, Північна Македонія та Хорватія, Туреччина інвестувала у великі економічні проекти, тоді як, наприклад, в Албанії інвестиції були спрямовані в основному на будівництво ісламських релігійних інститутів. Те ж саме відбувалося і з Косово. Лулізм Печі, колишній посол Косово в Швеції та виконавчий директор Косовського інституту політичних досліджень і розвитку (*KIPRED*), прокоментував ці тенденції так: «У випадку Косово та Албанії десятки мільйонів доларів, інвестованих у будівництво мечетей, мають відношення до символу турецької зверхності та впливу, не лише релігійного, а й політичного» [2].

Незважаючи на реальний стан речей, багато країн Балканського регіону продовжували сприймати Туреччину як «старшого брата». Е. Робеллі, аналітик зі Швейцарії, зауважує, що «Косово, Боснія, Албанія та Македонія вважаються колишніми територіями Османської імперії і розглядаються як частина неоосманського світу» [3]. До прикладу, боснійські мусульмани, згідно з опитуваннями, з усіх балканських мусульман ставилися до Туреччини та інших мусульманських держав чи не найкраще, адже під час боснійської війни (1992–1995) Туреччина почала допомагати набагато раніше, ніж ЄС чи США [5].

Отже, політика «прагматизму» Р.Т. Ердогана зумовила зміну вектора впливу Туреччини на Балкани з переважно релігійно-культурного на економічний. Відтепер акцент почав робитися на економічно вигідних для Анкари країнах. «Прагматизм» виявився також у зміцненні особистих стосунків із лідерами Балкан та відході Анкари від прагнення до ЄС.

Використані джерела та література:

1. Турска. Билатерални односи. URL: <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/turska>
2. Ben-Meir A., Xharra A. Diyanet: Erdogan's Islamic Vehicle to the Balkans. *Alon-Ben-Meir*. 18 October 2018. URL: <http://alonben-meir.com/writing/diyanet-erdogans-islamic-vehicle-to-the-balkans/>
3. Bulckaert N., Gotev G. Erdogan mobilises diaspora. May 18, 2018. URL: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/erdogan-mobilises-diaspora-friends-in-balkans/>
4. Ѓьзeldere E.E. Turkey's Soft Power in the Balkans Reaching its Limits – Ekrem Eddy Ѓьзeldere. *Eliamep*. July 1, 2021. URL: <https://www.eliamap.gr/en/publication/>
5. Janevic D. Erdogan wants Balkans as «leverage» on Europe: expert. *DW*. March 18, 2017. URL: <https://www.dw.com/en/erdogan-wants-balkans-as-leverage-on-europe-expert/a-38009794>
6. Lami B. A trajectory of Turkey's Foreign Policy in Western Balkans. *Tirana Observatory*. July 13, 2020. URL: <https://tiranaobservatory.com/2020/07/13/a-trajectory-of-turkeys-foreign-policy-in-western-balkans/>
7. Lika I. Turkey's Corona diplomacy in the Balkans. SETA: Istanbul, 2020. 18 p.
8. Niemiec J. Regaining the influence: Turkish cooperation initiatives in the Balkans. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*. 2020. Vol. V. P. 41–63.

К.В. Голубєв
аспірант
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПОЗИЦІЯ УРЯДУ НАРЕНДРИ МОДІ У КОНТЕКСТІ ІНДО-ПАКИСТАНСЬКОГО КОНФЛІКТУ В ДЖАММУ ТА КАШМІРІ

У тезах розглядається офіційна позиція уряду Індії, зокрема прем'єр-міністра Нарендри Моді, щодо статусу регіону Джамму та Кашир, з урахуванням історичних обставин, внутрішньополітичних рішень та міжнародної реакції. Автор аналізує вплив цієї позиції на регіональну безпеку, зовнішньополітичні відносини з Пакистаном та потенційний відгук для глобальної спільноти, включаючи Україну.

Ключові слова: Індія, Кашир, Нарендра Моді, Пакистан, Індо-Пакистанський конфлікт.

The Position of the Narendra Modi Government in the Context of the Indo-Pakistani Conflict in Jammu and Kashmir

The paper examines the official stance of the Indian government, particularly Prime Minister Narendra Modi, regarding the status of Jammu and Kashmir. It considers historical developments, domestic political reforms, and international responses. The author analyzes the impact of this position on regional security, foreign policy relations with Pakistan, and the potential response for the global community, including Ukraine.

Keywords: India, Kashmir, Narendra Modi, Pakistan, Indo-Pakistani Conflict.

Індо-пакистанський конфлікт навколо території Джамму і Кашміру – одне з найстаріших та найгостріших регіональних протистоянь сучасності. Витоки конфлікту сягають 1947 р., коли

після здобуття незалежності відбулося розділення на Індію та Пакистан, і постало питання про приналежність переважно мусульманського князівства Дхамму та Кашмір. Незважаючи на мусульманську більшість, махараджа князівства прийняв рішення про приєднання до Індії, що викликало обурення Пакистану і стало приводом для трьох індо-пакистанських війн: 1947–1949 рр., 1965 р. та 1971 р.

У 2019 р. уряд Нарендри Моді ухвалив історичне рішення – скасування статті 370 Конституції Індії, яка гарантувала Дхамму та Кашміру особливий статус. Цей крок був поданий як частина стратегії централізації та боротьби з сепаратизмом. Проте це рішення також викликало глибоке занепокоєння в Пакистані, ісламському світі та серед правозахисних організацій. Пакистан, зі свого боку, заявив про порушення міжнародного права та прав мешканців Кашміру.

Індійський уряд у відповідь стверджує, що цей крок спрямований на інтеграцію регіону, розвиток інфраструктури та стабілізацію ситуації. МЗС Індії в офіційних заявах підкреслює, що питання Кашміру є внутрішньою справою держави, а втручання третіх країн – неприйнятне [1].

Після скасування особливого статусу, регіон був поділений на два союзні територіальні утворення – Дхамму і Кашмір та Ладакх. Уряд Моді запровадив нові механізми управління, реформу права власності на землю, а також активізував економічні ініціативи. Попри критику, Індія представила ці кроки як необхідні для модернізації та подолання багаторічної ізоляції регіону. Нарендра Моді заявив, що «новий Кашмір – це регіон можливостей, а не конфліктів».

Однак ця стратегія супроводжувалася серйозними заходами безпеки: блокуванням Інтернету, затриманням місцевих політиків і обмеженням на проведення мітингів. Правозахисні організації, зокрема, Human Rights Watch, звинувачували уряд Індії у порушенні громадянських прав [2]. Проте сам Моді і його партія Бхаратія Джаната Парті (BJP) отримали широку підтримку з

боку більшості населення Індії, особливо серед націоналістично налаштованих верств, для яких Кашмір символізує єдність і силу держави.

Пакистан, своєю чергою, неодноразово апелював до міжнародної спільноти, включаючи ООН, із вимогою засудити дії Індії. Проте більшість світових лідерів обмежилися закликами до діалогу, визнаючи Кашмір предметом двостороннього врегулювання. Ісламські країни, як-от Туреччина, Іран і Малайзія, висловили стриману підтримку Пакистану, однак не перейшли до відкритого протистояння з Індією, яка є потужним економічним і стратегічним партнером.

Слід також зазначити, що Китай, який межує з регіоном Ладакх, сприйняв реформу адміністративного поділу як виклик своїм інтересам, що спричинило прикордонне напруження між Індією та КНР.

У ширшому контексті позиція уряду Моді щодо Кашміру відображає зростаючу тенденцію до жорсткої державної політики в умовах багатонаціонального суспільства. Прем'єр демонструє прагнення до створення сильної централізованої Індії, у якій територіальна цілісність – беззаперечна цінність. Це відповідає загальній ідеології ВДР, що робить акцент на індійській ідентичності, індуїстських культурних цінностях та національній єдності.

Попри це, критики вказують на ризик маргіналізації мусульманської меншини в Кашмірі та посилення радикалізації. У деяких регіонах Індії спостерігається зростання міжконфесійної напруги, що потенційно може підірвати соціальну стабільність у перспективі.

Уряди низки європейських держав зберігають обережну позицію, визнаючи чутливість індо-пакистанського конфлікту. Водночас США, Ізраїль і Франція активізували військово-технічну співпрацю з Індією, розглядаючи її як стратегічну противагу Китаю в Індійсько-Тихоокеанському регіоні.

У травні 2025 р. ситуація в регіоні знову загострилася після терористичного нападу в Пахалгамі, внаслідок якого загинули 26

індійських туристів. Індія звинуватила Пакистан у підтримці нападників, що призвело до чотириденного військового конфлікту між двома країнами, включаючи обміни ракетними ударами та використання безпілотників. 10 травня було досягнуто припинення вогню за посередництва США, але напруга залишилася високою.

У своєму зверненні до нації 12 травня 2025 р. прем'єр-міністр Нарендра Моді заявив: «Індія лише призупинила військові дії проти Пакистану і буде реагувати на своїх умовах у разі будь-якої майбутньої терористичної атаки» [3]. Він також підкреслив, що Індія не буде терпіти ядерного шантажу та що операція «Сіндур» проти терористичних угруповань у Пакистані лише призупинена, а не завершена [3].

Для України цей конфлікт є особливо цікавим у світлі власного досвіду боротьби за територіальну цілісність і протистояння зовнішній агресії. Хоча геополітичний контекст різний, однак принципи непорушності кордонів, права на самовизначення та дипломатичної взаємодії є універсальними. Вивчення позиції Індії може бути корисним у формуванні українських підходів до міжнародної дипломатії, а також у налагодженні співпраці з державами Глобального Півдня, для яких конфлікт у Кашмірі є «лакмусовим папірцем».

Використані джерела та література:

1. India's Position on Jammu and Kashmir, 2019. *Ministry of External Affairs, Government of India*. URL: <https://www.mea.gov.in/>
2. India: Kashmir Decision Erodes Rights (2019). *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/>
3. India's Modi says fighting “only paused” in wake of conflict with Pakistan. *Al Jazeera*. 12 травня 2025. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2025/>

Н.О. Чорнобривець
аспірант
ДУ «Інститут всесвітньої історії» НАН України

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ І ЗАВДАНЬ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ ПІСЛЯ 1991 р.

В сучасній офіційній редакції цілей НАТО основним і незмінним завданням вважається «захист свободи і безпеки» усіх членів цього військово-політичного союзу на засадах колективної оборони. Водночас змістовні елементи, які мають забезпечувати втілення цього принципу, подані у максимально загальних формулюваннях, як то «мир і безпека» в Європі і Північній Америці, гарантування безпеки завдяки розвитку зв'язків поза межами Альянсу, ухвалення колективних рішень на основі консультацій і консенсусу тощо. Вважається, що основоположні завдання НАТО у сфері безпеки викладені у Північноатлантичному договорі 1949 р., а їх деталі містяться у періодично обновлюваних Стратегічних концепціях.

Попри загальні уявлення про НАТО як надзвичайно потужний й успішний військово-політичний проєкт, Альянс як міжнародна організація перебуває в стадії складного й суперечливого переосмислення своїх завдань. Таке становище пов'язане з відмінностями в інтересах США та європейських членів НАТО, різним сприйняттям ступеня та актуальності російської військової та політичної загрози безпеці та стабільності суспільств переважної більшості європейських країн. В сучасних умовах саме ці аспекти докорінним чином впливають на ефективність і дієдатність Альянсу.

***Ключові слова:** НАТО, колективна оборона, безпека, цілі та завдання діяльності, стратегічні концепції.*

Formation of the Goals and Objectives of the North Atlantic Alliance since 1991

The current official version of NATO's goals describes its essential and enduring purpose "to safeguard the freedom and security" of all its members, ensuring the collective defence of all Allies. At the same time, the substantive elements that ensure the implementation of this principle are intentionally outlined in general terms, such as "peace and security" in Europe and North America, ensuring stability at home by engaging outside of NATO, making collective decisions through consultation and consensus, etc. While NATO's fundamental security objectives were formulated in the 1949 North Atlantic Treaty, their details are specified in periodically updated Strategic Concepts.

Despite the widespread perception of NATO as an exceptionally successful politico-military project, the Alliance as an international organization is undergoing a complex and controversial revision of its missions. This situation is due to the differences in interests between the United States and European NATO Allies, as well as differences in the perception of the extent and relevance of the Russian military and political threat to the security and stability of the vast majority of European states. In today's world, these aspects fundamentally impact the effectiveness and efficiency of the North Atlantic Alliance.

Keywords: *NATO, collective defence, security, goals and objectives, Strategic Concepts.*

З 1949 р. Північноатлантичний альянс був важливою й потужною багатосторонньою інституцією, яка забезпечувала колективну безпеку держав-членів. В умовах біполярної міжнародної системи основні завдання НАТО визначалися передусім колективною обороною та стримуванням військової загрози з боку СРСР, забезпеченням миру та стабільності в Європі, а також політичною співпрацею з метою захисту демократичних цінностей. Основний принцип колективної безпеки, покладений в основу співпраці держав-членів, полягав у визнанні нападу на одну з держав-членів рівнозначним нападу на всіх інших (ст. 5 Вашингтонського договору 1949 р.).

В умовах біполярної міжнародної системи основні завдання НАТО включали:

- Стимування потенційної агресії та забезпечення спільної оборони трансатлантичного регіону. Головною оперативною функцією Альянсу було запобігання військовому нападу з боку Східного блоку на країни-члени, планування та управління об'єднаними збройними силами з метою нанесення поразки супротивнику.
- Забезпечення принципу колективної оборони у формі спільних гарантій безпеки.
- Забезпечення миру та стабільності шляхом створення безпечового середовища у Європі через політичні та військові засоби.
- Забезпечення стабільності демократичного ладу в країнах трансатлантичного регіону через захист спільних цінностей, верховенства права та індивідуальних свобод особистості.
- Посилення трансатлантичних зв'язків у формі зміцнення співпраці між Північною Америкою та Європою для спільного захисту інтересів держав-членів.

Перелічені завдання були сформульовані в умовах «холодної війни» та протистояння двох блоків, що й визначало основний зміст діяльності НАТО упродовж 1949–1991 рр. [1].

Після 1991 р. завдання та функції НАТО зазнали суттєвого перегляду й розширення. В рамках структури НАТО розпочався процес трансформації з суто оборонного блоку часів «холодної війни» в організацію, покликану опікуватися ширшим спектром завдань безпеки, зокрема кризовим регулюванням. Новим інструментом, покликаним розширити зв'язки та співпрацю з колишніми супротивниками, стала програма «Партнерство заради миру» (*PfP*), до якої були запрошені країни Східної Європи. До спектру завдань НАТО були віднесені боротьба з міжнародним тероризмом та кіберзагрозами.

Принципово важливим аспектом трансформації НАТО стала підготовка розширення Альянсу на Схід, що обумовило сут-

теві зміни архітектури європейської безпеки та викликало напруження з Росією.

Внаслідок розширення членства та розгалуження його функцій Альянс став ключовим інститутом у забезпеченні безпеки та стабільності у європейському просторі.

Розширення функцій НАТО після 1991 р. включало:

- Поєднання функцій оборони з розширенням відносин з країнами-партнерами. Розвиток відносин партнерства включав створення Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС) у 1991 р., яка започаткувала співпрацю з колишніми опонентами. Проголошена у 1994 р. програма «Партнерство заради миру» (*PfP*) сприяла залученню країн Східної Європи до спільних навчань та антикризових операцій.
- Розробка концепції кризового регулювання та багатонаціональних миротворчих операцій. НАТО почало брати участь у миротворчих та антикризових операціях поза межами території держав-членів, включаючи Західні Балкани, Середземне море та західну акваторію Індійського океану. Участь в антикризових операціях вимагала розширення оперативних можливостей та формування відповідних командних структур.
- Надання відсічі новим загрозам, включаючи протидію міжнародному тероризму, кіберзагрозам, розповсюдженню зброї масового знищення, сприяння забезпеченню енергетичної безпеки. Одним із пріоритетів стала антитерористична діяльність, особливо після терактів у США 11 вересня 2001 р.
- Розширення членства шляхом залучення країн Центральної та Східної Європи, що стало принципово важливим елементом у трансформації відносин європейської безпеки.

Серед нових політичних завдань та функцій НАТО слід особливо відзначити наступні:

- Переосмислення механізмів колективної оборони, адаптацію до асиметричних загроз та гібридних війн, що вимагало гнучкості та мобільності.

- Загальне сприяння демократії та стабільності у євроатлантичному просторі, надання підтримки країнам-партнерам у процесі їхньої інтеграції в євроатлантичні структури.
- Приділення пріоритетної уваги формуванню партнерських відносин з Росією. Керівництво держав-членів НАТО намагалося стабілізувати механізми постійної співпраці та діалогу з РФ, намагаючись знайти баланс між розгалуженням співробітництва та стримуванням.
- Розробка нової методології і тактики антикризових операцій за участі Альянсу, включаючи довготривалу військову присутність у колишній Югославії (з 1994 р.) та масштабну воєнну операцію в Афганістані. У 2001–2014 рр. розпочата США військова операція в Афганістані здійснювалася у формі Міжнародних сил сприяння безпеці (*ISAF*), що діяли за мандатом ООН й під керівництвом НАТО. В рамках воєнної операції в Афганістані НАТО вперше взяло на себе командування великою силовою операцією поза межами євроатлантичного регіону.

Загалом після 1991 р. альянс НАТО еволюціонував від класичного військового союзу / блоку до комплексної організації безпеки, що охоплює політичні, економічні та військові аспекти, намагаючись відігравати визначальну роль у забезпеченні стабільності в новому, більш складному світовому порядку.

Огляд нових завдань і функцій НАТО після 1991 р. свідчить, що Альянс суттєво трансформувався з військово-політичного оборонного союзу на інструмент кризового реагування та євроатлантичної безпеки в її «широкому» розумінні, включаючи невійськові виміри. Серед нових функцій Альянсу доцільно відзначити співпрацю з країнами-партнерами (в рамках РЄАП), боротьбу з тероризмом, кіберзахист, захист енергетичної інфраструктури, упередження нових загроз, врегулювання криз поза межами традиційної зони відповідальності, захист від недержавних акторів та упередження транснаціональних загроз. Відповідно до нових функцій і завдань відбувалися зміни і в організації

військових формувань, призначених для проведення силових антикризових і гуманітарних операцій.

Стратегічна концепція НАТО 2010 р. офіційно затвердила три ключові завдання: колективну оборону, врегулювання криз та зміцнення безпеки на основі співробітництва.

На думку української дослідниці Н.М. Андріянової, перегляд функцій і завдань Альянсу мав глибокий, трансформаційний характер, що позначилося на всіх основних сферах діяльності, включаючи політичну (розширення зони відповідальності та союзників); військову (нові погляди на ведення бойових дій); організаційну (планування та нова організація забезпечення військ); структурну (нова військова структура); освітню (нові методи та підходи в підготовці військовослужбовців); морально-психологічну (зміни у свідомості та поведінці людей) [2, с. 114].

Автор загалом погоджується зі схемою періодизації, згідно якої після 1991 р. трансформація НАТО пройшла три етапи:

- перший – від початку 1990-х рр. до 11 вересня 2001 р.;
- другий – з 11 вересня 2001 р. до початку агресії РФ проти України в 2014 р.;
- третій – з березня 2014 р. по сьогодні [2, с. 114].

Водночас доцільно відзначити, що у порівнянні з періодом до 1991 р. зміни у стратегії НАТО були позначені відходом від концепцій балансу сил і балансу загроз до більш гнучкої концепції колективної безпеки, в якій колективна оборона мала важливе, однак вочевидь не провідне значення. Ситуація почала поволі змінюватися лише в 2014 р. в зв'язку з початком агресії РФ проти України. Однак і після цього в європейських експертних колах залишалося чимало критиків розширення НАТО, які розглядали ліберальну концепцію широкого співробітництва у формі колективної безпеки як більш правильний підхід до відносин між Заходом і Росією [3].

Стратегічні концепції НАТО відіграють роль основних документів військового та політичного планування Альянсу. Перші

чотири стратегічні концепції НАТО (1950, 1952, 1957 та 1968 рр.) залишалися секретними документами до закінчення «холодної війни». У подальшому, в нових геополітичних умовах, було прийнято чотири публічні стратегічні концепції НАТО (1991, 1999, 2010 та 2022 рр.), які доповнювалися відповідними секретними воєнними документами.

Стратегічні концепції Альянсу 1999 та 2010 рр. відображали суттєву зміну політичних пріоритетів та завдань Альянсу в умовах домінування США та їх союзників у постбіполярній міжнародній системі. Стосовно відносин європейської безпеки розширення НАТО і ЄС вважалися основним і визначальним фактором, який мав гарантувати стабільність регіону на основі домінування євроатлантичних інституцій.

Початок прямої агресії РФ проти України та анексія Криму (2014 р.) знаменували початок глибокої кризи системи європейської безпеки. За цих обставин реагування НАТО полягало у рішучому засудженні порушення суверенітету України, відмові визнавати анексію Криму, посиленні співпраці з Україною, зокрема через надання допомоги в реформуванні сектору оборони та безпеки, та перегляді відносин з РФ, що призвело до призупинення практичного співробітництва та посилення присутності НАТО у Східній Європі. Утім, реакція НАТО та урядових кіл його держав-членів виявила неспроможність забезпечити ефективну відсіч відновленню російської загрози. Заходи НАТО зі зміцнення східного флангу Альянсу в 2014–2022 рр. мали повільний та половинчастий характер.

Про це зокрема свідчили рішення Варшавського саміту НАТО (89 липня 2016 р.), згідно яких були ухвалено:

- зміцнити угруповання Сил реагування НАТО (СРН), що складаються з сухопутних, військово-повітряних, військово-морських компонентів і сил спеціальних операцій;
- створили нову Об'єднану оперативну групу підвищеної готовності (ООПГ) на ротаційній основі, здатну розпочати розгортання за 2-3 дні;

- створили вісім багатонаціональних підрозділів інтеграції сил НАТО на території країн-членів у східній частині Альянсу;
- задіяти необхідні кроки для підвищення здатності НАТО до підсилення через нові проекти розвитку інфраструктури та підвищення гнучкості при швидкому пересуванні сил національною територією;
- в межах структури сил НАТО забезпечили повну оперативну готовність штабу багатонаціонального корпусу «Північний Схід» у Польщі і створили штаб багатонаціональної дивізії «Південний Схід» в Румунії для здійснення командування підрозділами інтеграції сил НАТО і забезпечення гнучких варіантів командування й управління в їхніх регіонах;
- зміцнити постійні військово-морські угруповання НАТО додатковими силами та засобами [4].

Відсутність чіткої стратегії Альянсу з протидії відновленню російського геополітичного реваншизму виявила девальвацію ролі НАТО на тлі поглиблення кризи європейської безпеки. Після початку повномасштабної війни РФ проти України керівництво НАТО виступило з засудженням дій РФ, водночас підтвердивши позицію невтручання з боку Альянсу.

Початок РФ великої континентальної війни високого ступеня інтенсивності в 2022 р. спричинив повернення Альянсу до пріоритетів воєнного стримування, що знайшло часткове відображення в новій Стратегічній концепції НАТО (*NATO Strategic Concept 2022*), ухваленій на саміті в Мадриді 29-30 червня 2022 р. Союзники по НАТО погодили суттєвий перегляд концепції безпеки, засудили агресію РФ й запросили Швецію та Фінляндію до членства. Серед основних положень стратегічної концепції НАТО 2022 р. доцільно відзначити наголос на суттєвому посиленні східного флангу (включаючи збільшення присутності військ та посилення обороноздатності країн-членів біля кордонів з Росією та Білоруссю), схвалення вступу до НАТО Швеції та Фінляндії, які до цього дотримувалися військового неприєднання.

Стратегічна концепція 2022 р. визначає Росію як найсерйознішу та безпосередню загрозу безпеці Альянсу, а Китай – як важливий системний виклик. НАТО декларувало рішуче засудження війни РФ проти України, надання Україні допомоги, а також зміцнення її обороноздатності. Утім, враховуючи суттєві внутрішні розбіжності між державами-членами, які посилюються з 2025 р., офіційний перелік цілей і завдань НАТО зумисно сформульований у надто загальній формі переважно політичних зобов'язань [5].

З точки зору сучасного стану та подальших перспектив Альянсу головною проблемою становить визначення ефективної стратегії, покликані знайти шляхи та форми подолання кризи європейської безпеки.

При цьому слід відзначити, що НАТО є лише колективним механізмом та військово-політичним інструментом його держав-членів й не має власної компетенції визначити чи провадити самостійну політику. Отож, позиція і роль НАТО у відносинах європейської безпеки цілком і повністю залежать від позицій та рішень його держав-членів, насамперед США, Великої Британії, Франції та Німеччини. Оскільки спільні рішення в межах НАТО визначаються консенсусом, це дозволяє окремим країнам впливати на зміст колективних постанов Альянсу, чи навіть блокувати їх ухвалення.

Серед головних проблем Альянсу слід відзначити загострення суперечностей між США та іншими державами-членами, включаючи насамперед Канаду, Данію, ФРН, Францію та ін., невизначеність позицій щодо розподілу відповідальності й надійності взаємних гарантій безпеки, негативне ставлення політичного керівництва НАТО до перспектив зміцнення європейської стратегічної автономії у сфері безпеки та оборони.

Використані джерела та література:

1. Чорнобривець Н.О. Віхи та етапи формування стратегії НАТО щодо проблем європейської безпеки (1949-1991). Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Історія та археологія»). 2025. № 9 (39). С. 1039-1064.
2. Андріянова Н. М. Трансформація діяльності НАТО після закінчення «холодної війни». Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2018. №1 (62). С. 113-118.
3. Sauer T. A call for a security order in Europe based on collective security instead of balance of power. *Scienza e Pace*. 2022. Vol. XIII. No. 2. P. 87-98.
4. Заява за результатами саміту у Варшаві. Оприлюднено главами держав та урядів, які беруть участь у засіданні Північноатлантичної ради у Варшаві 8-9 липня 2016 р. НАТО. 09 липня 2016. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2016/07/09/warsaw-summit-communicue>
5. Завдання НАТО. НАТО. Updated: 11 November 2025. URL: <https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/natos-purpose?selectedLocale=uk>

О.О. Сободар
в.о. вченого секретаря
Головна астрономічна обсерваторія НАН України

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА НІДЕРЛАНДІВ: 1992–2024 рр.

У даній публікації досліджується військове співробітництво між Україною та Королівством Нідерландів у період з 1992 по 2024 рр. Особлива увага приділена спільній миротворчій кооперації на теренах колишньої Югославії, виділені як інтереси нідерландської сторони, так і мотивацію нашої держави. Висвітлена допомога Нідерландів після повномасштабного вторгнення РФ на територію України у 2022 р. Проаналізовано значення підписаної Угоди про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Нідерландами у контексті подальшої військово-політичної співпраці.

Ключові слова: Україна, Нідерланди, військове співробітництво, російсько-українська війна.

Military-Political Cooperation between Ukraine and the Netherlands: 1992–2024

This publication examines military cooperation between Ukraine and the Kingdom of the Netherlands in the period from 1992 to 2024. Special attention is paid to joint peacekeeping cooperation in the former Yugoslavia, highlighting both the interests of the Dutch side and the motivation of our state. The assistance of the Netherlands after the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine in 2022 is highlighted. The significance of the signed Agreement on Security Cooperation between Ukraine and the Netherlands in the context of further military-political cooperation is analyzed.

Keywords: Ukraine, Netherlands, military cooperation, Russian-Ukrainian war.

Нідерланди належать до головних західних партнерів, які підтримують Україну. Незважаючи на свої розміри, країна залишається одним із лідерів фінансової та військової допомоги нашої держави, посідаючи провідне місце за прямою фінансовою допомогою української армії з поміж усіх країн світу. Для офіційної Гааги, війна в Україні є не тільки проявом агресії проти самої України, але і є частиною війни Росії проти Заходу, у якій обидві держави перебувають по один бік барикад.

Для Нідерландів протягом значного періоду її існування була характерна політика нейтралітету, однак після німецької окупації у роки Другої світової війни офіційна Гаага вступила до НАТО та стала важливою складовою безпекових сил у Європі. Підтвердженням цього є той факт, що донедавна на території Нідерландів було більше американських військових, ніж в усіх країнах-членах Центральної та Східної Європи і Балтії загалом, і лише після подій окупації Криму та загострення на Донбасі ситуація змінилася. Варто згадати, що на військово-повітряній базі Волкев, що на кордоні з Німеччиною, розміщено частину ядерного арсеналу США, що додатково підкреслює статус цієї країни [1]. Таким чином, дослідження військового співробітництва України та Нідерландів, одного з головних донорів військової допомоги для України, є вкрай актуальним за сучасних умов.

З метою активізації та налагодження військового співробітництва між обома країнами у перші роки незалежності України було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Віце-прем'єр-міністром, міністром оборони України та міністром оборони Королівства Нідерландів та Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Нідерландів щодо реалізації спільних проєктів у галузі конверсії оборонної промисловості, телекомунікацій та передових технологій, енергозберігаючих виробництв, транспорту [2]. В них, зокрема, йшлося про співробітництво у рамках програми НАТО «Партнерство заради миру», що стало активним механізмом двосторонньої співпраці у військовій сфері.

На початку 90-х рр. активно велися перемовини України з Нідерландами про надання фінансової допомоги щодо роззброєння у рамках програми TACIS. Важливо зазначити, що активна фінансова підтримка була викликана перемовинами щоб саме українські миротворці замінили нідерландських військових у Боснії. Як було зазначено у нідерландській газеті «*De Volkskrant*», жодна країна не погоджувалася замінити нідерландців у Сребрениці. У свою чергу, нідерландська сторона пояснювала цю ротацію відсутністю необхідних засобів для самостійних дій у Боснії [3]. У подальшому українські експерти відмічали зацікавленість України у діалозі саме через фінансову складову [4].

Варто згадати, що між обома державами активно розвивалося і військово-технічне співробітництво в оборонній галузі. Україна підтримувала активний двосторонній діалог з метою визначення пріоритетних напрямків та проектів для переведення співробітництва у практичну площину. Перспективними розглядалися такі напрямки, як утилізація боєприпасів, спільні наукові та конструкторські розробки у сфері удосконалення озброєння та військової техніки, особливо для потреб Військово-Морських Сил України (ВМС) тощо.

На рубежі XX та XXI ст. почало активніше підніматися питання про обмін досвіду з підготовки військовослужбовців. Під час візиту у 2003 р. до України командувача сухопутних військ Нідерландів генерал-лейтенанта М. Урлінгсома було запропоновано проведення навчань сухопутних військ Королівства Нідерландів на українських військових полігонах, зокрема на Яворівському та Широколанівському. Зазначимо, що у той період для нідерландських військовослужбовців був цікавим досвід України, набутий сухопутними військами Збройних Сил України (ЗСУ) щодо тилового, технічного та медичного забезпечення контингентів для виконання миротворчих завдань. У результаті домовленостей, лише на середину 2000х рр. за 11-тижневою програмою підготовки штабних офіцерів пройшло навчання понад 100 офіцерів ЗСУ. Крім того, українські

військовослужбовці регулярно проходили навчання у Школі миротворчих операцій сухопутних військ Нідерландів, на курсах військових спостерігачів ООН та на курсах тилового забезпечення миротворчих операцій.

Як зазначає український науковець І. Тодоров, кооперація у оборонній галузі не обмежувалася виключно співпрацею між військовими обох країн [5]. Однією з перших громадських організацій, діяльність якої була спрямована на євроатлантичну інтеграцію України, була Атлантична Рада України (АРУ) створена у 1995 р. за підтримки Нідерландів та інших держав. Також за підтримки Посольств Нідерландів та США була надана технічна база для інформаційної діяльності АРУ.

Починаючи з грудня 2005 р., Королівство здійснювало фінансування Центру соціальної адаптації військовослужбовців в Україні, який раніше існував у рамках програми співробітництва з Великобританією. Нідерланди також виступили одним з головних фінансових донорів у реалізації проекту Трестового фонду з утилізації та знищення надлишкових боєприпасів, легкого озброєння, стрілецької зброї і переносних зенітно-ракетних комплексів в Україні, який діяв у рамках програми Альянсу «Партнерство заради миру».

Окремо варто загадати про контракти на вироблення озброєння між обома країнами. До 2012 р. єдиним військовим контрактом була угода між «Зоря»-«Машпроект» та «Control-Care B.V.» Та вже у 2013 р. під час останнього візиту до Нідерландів Прем'єр-міністра України М. Азарова було підписано Угоду про спільне будівництво кораблів для ВМС України. Планувалося, що кораблі будуть створюватися в Україні за нідерландськими кресленнями. щодо постачання систем автоматичного управління газотурбінними двигунами. Угода про спільне будівництво кораблів хоч і могла відкрити нову сторінку співпраці у військовій галузі, все ж таки розглядалась скептично з боку експертів. Міністерство оборони України тоді мало лише один проєкт з будівництва бойового корабля, у рамках якого постійно зривались

терміни фінансування. У результаті окупації Криму ці плани були остаточно зірвані.

У 2014 р. офіційна Гаага засудила анексію Криму, але утрималась від надання військової допомоги Україні як і більшість західних держав. Однак збиття МН17 різко активізувало політичний діалог між Києвом та Гаагою. Завдяки сформованим контактам вдалося, зокрема, залучити Нідерланди у проєкті розмінування Донбасу від *HALO Trust*.

Під час другої фази російського вторгнення у 2022 р. Нідерланди змінили свою позицію та стали одним з основних донорів військової допомоги. У перший рік війни було надано озброєння близько на один мільярд євро. Додатково було профінансовано виробництво нових систем і боеприпасів на суму майже 400 мільйонів євро, а 200 мільйонів євро були передані у фонди військової підтримки України.

Важливим напрямом військової допомоги є закупівля зброї для України безпосередньо у виробників. Так, з метою посилення протиповітряної оборони нашої держави офіційна Гаага придбала майже 100 чеських зенітних комплексів *MR-2 Viktor*, які обладнані зенітно-ракетними системами. Крім бронетехніки Нідерланди взяли участь у передачі нашій державі ракет *Harpoon* разом з Великою Британією, Данією та Іспанією. Загалом плани передачі військової техніки з боку офіційної Гааги передбачають передачу техніки аж до 2026 р.

Важливою проявом підтримки з боку Нідерландів була передача України винищувачів *F-16*, про що було заявлено у жовтні 2024 р. Маємо підкреслити, що Нідерланди передали Україні всі свої літаки *F-16*. Загалом на програму надання літаків Королівство виділило понад 450 млн євро. Ще одним важливим аспектом необхідно підкреслити, що Нідерланди не наклали обмежень щодо використання цих літаків на території Росії.

Важливим з точки зору розбудови двосторонніх відносин було підписання Угоди про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Нідерландами 1 березня 2024 р. [6]. Відповідно до

Угоди, крім закріплення майбутнього членства України в НАТО та ЄС, передбачалося надання військової допомоги та сприяння у розбудові ЗСУ у короткотривалій та довготривалій перспективі. Нідерланди також гарантували підтримку у відновленні економічної стабільності та стійкості України шляхом реконструкції та гуманітарного розмінування. Окремим пунктом угоди було вказано створення Міжнародного кримінального трибуналу щодо злочинів Російської Федерації.

Загалом, дії Нідерландів зумовлені тим фактом, що результати війни будуть мати суттєві наслідки для ключових складових зовнішньої політики Королівства на міжнародній арені – збереження системи міжнародного права та європейської стабільності. Відповідно військова співпраця навіть попри закінчення військових дій буде продовжена на тому активному рівні, як і на початку війни. Більше того, в політичних колах сформований консенсус щодо підтримки України і навіть євроскептики із нідерландської «Партії Свободи» не виступають проти підтримки нашої держави. Для України Нідерланди стали своєрідною опорою та «адвокатом» серед західних партнерів. Беззаперечна підтримка майбутнього членства в ЄС та НАТО слугує тому підтвердженням, а регулярна військова, політична та фінансова підтримка вказують, що обидві країни готові до розбудови успішних двосторонніх відносин.

Використані джерела та література:

1. Kristensen H. M. Non-Strategic Nuclear Weapons. *FAS Special Report*. No. 3. Washington, DC, May 2012. 86 p.
2. Договірно-правова база між Україною та Королівством Нідерланди URL: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/?country=net
3. Oekraïne wil Nederlanders vervangen. *De Volkskrant*. URL: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/oekraïne-wil-nederlanders-vervangen~b9b83a62/>
4. Пашков М., Чалый В. Реалии и перспективы стратегического партнерства». *Дзеркало тижня*. 01 декабря 2000. URL: https://zn.ua/POLITICS/realii_i_perspektivy_strategicheskogo__partnerstva.html
5. Тодоров І.Я. Європейська та євроатлантична інтеграція України: загальнонаціональний та регіональний виміри (1991-2004 рр.): дис. д-ра наук: 07.00.01. Київ. 2007. 393 с.
6. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Нідерландами URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89461>

Д.М. Микуло
аспірант
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

THE REFUGEE PROBLEM IN EUROPE IN THE 21ST CENTURY: CHALLENGES AND CONSEQUENCES FOR UKRAINE

The article reveals the main problems associated with refugees in European countries. In particular, it notes that since 2015, as a result of wars in Syria, Afghanistan, and Iraq, the largest flow of displaced persons since World War II has moved to European countries. Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022 triggered a new wave of refugees, exacerbating an already difficult refugee problem. Today, it is clear that most European countries are applying double standards in addressing the refugee problem, placing migrants from different countries in unequal social and legal conditions. Based on official statistics from international institutions, the author of the article provides an overview of Ukrainian refugees and the main problems associated with them. In his opinion, the biggest problem is the post-war return of Ukrainian refugees to Ukraine.

Keywords: *Ukrainian refugees, EU, migration policy, cultural proximity, demographic challenges.*

Проблема біженства в Європі у ХХ ст.: виклики та наслідки для України

У статті розкрито основні проблеми, пов'язані з питанням біженців у європейських країнах. Зокрема, зазначено, що з 2015 р. внаслідок воєн у Сирії, Афганістані та Іраку до європейських держав рушив найбільший потік переміщених осіб від часів Другої світової війни. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. спричинило нову хвилю біженців, що ще більше загострило й без того складну ситуацію. На

сьогодні очевидно, що більшість європейських країн застосовують подвійні стандарти у вирішенні проблеми біженців, ставлячи мігрантів із різних країн у нерівні соціальні та правові умови. Спираючись на офіційну статистику міжнародних інституцій, автор подає огляд становища українських біженців і головних проблем, пов'язаних із ними. На його думку, найбільшою проблемою є післявоєнне повернення українських біженців до України.

Ключові слова: українські біженці, ЄС, міграційна політика, культурна близькість, демографічні виклики.

In the twenty-first century, the problem of refugees in Europe has become one of the most important and urgent issues that require urgent resolution. It became particularly acute in 2015, when the wars in Syria, Afghanistan, and Iraq resulted in the largest flow of displaced persons to European countries since World War II. The countries of Southern and Central Europe, in particular Greece, Hungary, Serbia, and Poland, experienced the largest influx of emigrants [1].

Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022 triggered a new wave of refugees, namely refugees from Ukraine, and Central European countries became their destination. Ukrainian refugees fled not only the fighting, but also Russian aggression and the brutal occupation regime created by the Russians, massive shelling of residential areas, destruction of critical infrastructure, forced deportations, abduction of children, etc.

It should be noted here that for the first time in recent history, Central Europe has become a mass refugee zone. According to the United Nations High Commissioner for Refugees, more than 8 million people left Ukraine in 2022–2024, of whom at least 5.8 million settled in the EU as of the end of 2023 [2].

It should be noted that under such circumstances, the European Union reacted in an unprecedented and rather prompt manner. In 2022, EU countries opened their borders to millions of Ukrainians, most of whom are women, children, and the elderly. In addition, Di-

rective 2001/55/EC on temporary protection was activated specifically for Ukrainian citizens for the first time [3]. It granted Ukrainian refugees the right to legal stay, access to healthcare, housing, education, and employment without the need to go through the classic asylum procedure in European countries.

As a rule, at the beginning of the Russian aggression, Ukrainian refugees were accommodated in private households, churches and schools, assistance was organized for them, and government services accelerated the registration and employment processes. In Poland, the Czech Republic, and Slovakia, the local community was also actively involved in the placement of Ukrainians. Ukrainians also quickly received their refugee status, which provided them with access to the labor market and social services.

In general, all this led to their quicker integration into the societies of European countries and more or less painless adaptation to a new life in European countries. According to the latest World Bank data, a significant number of refugees have already been integrated into the societies of EU countries, and it may take 10-15 years for Ukraine to return human capital to pre-war levels [4]. This is also evidenced by Eurostat data, according to which almost 40% of Ukrainians who arrived after 2022 are already employed [5, p. 3].

The above-mentioned migration policy towards Ukraine contrasts significantly with the policy towards representatives of emigrants from Islamic countries. In 2015, they faced severe restrictions, refusals, migration camps, and frequent manifestations of xenophobia [6]. For example, in 2015–2016, many states, including Hungary, Slovakia, and the Czech Republic, categorically refused to accept quotas for the resettlement of refugees from these countries, justifying this by cultural incompatibility, the danger of radicalization, and the need to preserve national identity [7].

Such a striking difference in attitudes toward refugees from Syria or Afghanistan and Ukrainians shows that issues of cultural and ethnic proximity have a significant impact on the formation of migration policy. In the perception of the majority of European nations, Ukrai-

nians are Europeans of Christian faith, neighbors, victims of an unjust war, and clearly identified with the aggressor. Meanwhile, refugees from Muslim countries remain in the European imagination symbols of «otherness» that cause fear and anxiety [8].

This double standard is manifested not only in political decisions and legal mechanisms, but also in everyday interaction and cultural perception. Refugees from Syria, Afghanistan, or Iraq often face suspicion from local residents, and their placement in camps has been accompanied by various protests. Representatives of these countries are often associated with the deterioration of the crime situation in European countries, which turned them into a kind of target for media demonization. In France, Germany, and the Netherlands, there have been cases of attacks on shelters and the spread of misinformation about crime among migrants, which is related solely to their cultural background.

Refugees from Islamic countries also often faced complicated legal procedures that sometimes lasted several years. They often did not have the right to work or education while their case was being considered [9]. This contrast reveals that the issue of refugee status in Europe is not neutral in a legal or humanitarian sense. In our opinion, this issue is closely related to identity politics, historical memory, problems of socio-cultural and religious bias, etc. Here, a kind of definition can be traced, when a refugee who is close to you will receive shelter and assistance, while a refugee who is different will face restrictions, doubts and barriers.

This definition can be traced in the rhetoric of current politicians and media. For example, The Guardian wrote at the beginning of the war that «Europeans are shocked because they are refugees with light skin fleeing European homes» [10]. Such ethicized sympathy creates a clear division between «victims worthy of empathy» and «others» whose fate does not evoke the same level of support. Springer Nature's analysis also shows that EU media portray Ukrainians as heroic and worthy of help, while refugees from other countries are seen as a burden or a threat [11].

After the active phase of the war is over, Ukraine may face a new wave of emigration that has not yet been fully realized, this time among men of military age who were legally restricted from traveling abroad during martial law. According to the Center for Economic Strategy, after the restrictions are lifted, at least 290,000 to 530,000 Ukrainian men may leave the country to reunite with their families who have long lived in the EU. At the same time, the study covers only those individuals whose relatives are abroad, so the real scale of the future outflow is potentially even greater [12].

This process is not exclusively humanitarian or psychological; it is of direct strategic importance for the post-war stability of the state. After all, men of reproductive age are a key part of the working population, economic resource and demographic balance of the country. Their emigration will exacerbate existing problems in the labor market, reduce the tax base, and complicate the implementation of post-war recovery plans. Moreover, some of these men already have a formed intention to leave, given their emotional exhaustion, separation from loved ones, and the experience of successful family adaptation in other countries [13].

Thus, it can be concluded that the factors of future migration are not limited to security circumstances, but cover a wide range of motivations, from family unity to hopes for better living conditions.

This perspective poses a number of systemic challenges for Ukraine. The first is the demographic challenge, when the country risks losing millions of people, including women with children, who have already integrated in Europe. According to the Center for Economic Strategy, up to 2.7 million Ukrainians may remain in the EU even after the war ends.

The second challenge is political, as the current Temporary Protection Directive is only valid until March 2026, and its extension or replacement requires appropriate diplomatic steps, primarily from the Ukrainian Foreign Ministry.

The third challenge is institutional. Today, domestic state institutions face an urgent need to develop an effective policy aimed at

returning citizens to Ukraine. The Ukrainian diaspora should contribute to this.

The fourth challenge is social and psychological. The war and refugees, as a direct consequence of it, have a significant impact on changing the worldview of millions of Ukrainians. And this, in turn, will require not only economic incentives, but also a clear vision of the future of Ukraine as a powerful, civilized, economically, culturally, spiritually, and spiritually developed, rule-of-law state by the state leadership and the Ukrainian intellectual elite.

Thus, summarizing all of the above, we can conclude that in the current difficult geopolitical environment, the problem of refugee has become particularly acute. Today, European countries demonstrate a kind of double standard in solving it, which puts migrants from different countries in unequal social and legal conditions. The reason for this is the problem of cultural and ethnic proximity of peoples, the degree of their compliance with European socio-cultural principles and standards. In my opinion, this factor contributes to the positive attitude of the majority of the population of European countries towards Ukrainian refugees compared to the same refugees from Islamic countries, and facilitates their rapid adaptation into the societies of these countries.

For our country, the problem of returning Ukrainian refugees will be one of the most pressing issues that will require a solution in the future.

Використані джерела та література:

1. European Commission: Directorate-General for Communication. *The EU and the migration crisis*. Publications Office, 2017. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2775/330525>
2. UNHCR. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of March 4, 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC. *Council of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D0382>
4. Updated assessment of Ukraine's needs for recovery and reconstruction. *World Bank*. March 23, 2023. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2023/03/23/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment>
5. European Migration Network (EMN), OECD. *Labor market integration of beneficiaries of temporary protection from Ukraine: Joint EMN-OECD Inform*. May 2024. 18 p.
6. 2015: The year of Europe's refugee crisis. *UNHCR*. 2015. URL: <https://www.unhcr.org/news/stories/2015-year-europes-refugee-crisis>
7. Rankin J. EU court rules three countries broke law over refugee quotas. *The Guardian*. April 2, 2020. URL: <https://www.theguardian.com/law/2020/apr/02/eu-court-rules-three-countries-czech-republic-hungary-poland-broke-law-over-refugee-quotas>
8. Giancaspro G, Lucenti F. Implicit hierarchies in the EU representation of refugees: a comparative text-analysis of the European Parliament's framing of Syrian and Ukrainian diasporas. *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica*. 2024. №54(3). P. 175-189.
9. Syrian Refugees Face Legal and Administrative Obstacles to Employment. *Harvard International Law Journal*. October 9, 2015.

- URL: <https://journals.law.harvard.edu/ilj/2015/10/syrian-refugees-face-legal-and-administrative-obstacles-to-employment/>
10. Bayoumi M. «They are civilized and look like us»: the racist coverage of Ukraine. *The Guardian*. March 2, 2022. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/mar/02/civilised-european-look-like-us-racist-coverage-ukraine>
 11. Ajana, B., Connell, H., Liddle, T. «It Could Have Been Us»: Media Frames and the Coverage of Ukrainian, Afghan and Syrian Refugee Crises. *SN Social Sciences*. 2024. Vol. 4, Article 135. URL: <https://doi.org/10.1007/s43545-024-00943-4>
 12. Ukrainian refugees after three years abroad: the fourth wave of the study. Kyiv, 2024. *Center for Economic Strategy*. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/
 13. Ukraine is united: nationality, identity, language and state attributes (all-Ukrainian survey). *Ilko Kucheriv «Democratic Initiatives» foundation*. August 4, 2023 URL: <https://dif.org.ua/article/ukraina-edina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavni-atributi-vseukrainske-opituvannya>

С.В. АКОПОВ

аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

**FROM THE “BATTLE OF SEATTLE”
TO SOCIAL MEDIA: THE EVOLUTION
OF TRANSNATIONAL MOBILIZATION
AND COMMUNICATION
OF ANTI-GLOBALIZATION / ALTER-
GLOBALIZATION MOVEMENTS
(LATE 1990s – 2010s)**

The paper examines the evolution of communication strategies and mobilization mechanisms of anti-globalization / alter-globalization movements from the late 1990s to the 2010s. The influence of information and communication technologies on forms of organization and coordination of transnational protests is analyzed. The main stages of the movement's development are identified: the “Seattle era” (1999–2005) and the “social media era” (2006–2015), with key differences in organizational structures, communication patterns, and mobilization practices characterized. Based on a comparative analysis of campaigns against the Multilateral Agreement on Investment (1997–1998) and the Trans-Pacific Partnership (2012–2016), the transformation of mobilization mechanisms is revealed and paradoxes of digital mobilization are considered.

Keywords: anti-globalization movement, alter-globalism, transnational mobilization, digital communications, social networks, “Battle of Seattle”.

**Від «битви за Сієтл» до соціальних мереж:
еволюція транснаціональної мобілізації та комунікації
антиглобалізаційних / альтерглобалізаційних рухів
(кінець 1990-х – 2010-ті рр.)**

Досліджено еволюцію комунікаційних стратегій та мобілізаційних механізмів антиглобалізаційних / альтерглобалізаційних рухів від кінця 1990-х до 2010х рр. Проаналізовано вплив інформаційно-комунікаційних технологій на форми організації та координації транснаціональних протестів. Виявлено основні етапи розвитку руху: «ера Сієтла» (1999–2005 рр.) та «ера соціальних мереж» (2006–2015 рр.), охарактеризовано ключові відмінності в організаційних структурах, комунікаційних патернах та мобілізаційних практиках. На основі порівняльного аналізу кампаній проти Багатосторонньої угоди про інвестиції (MAI) (1997–1998 рр.) та Транстихоокеанського партнерства (TPP) (2012–2016 рр.) розкрито трансформацію мобілізаційних механізмів та розглянуто парадокси цифрової мобілізації.

Ключові слова: антиглобалізаційний рух, альтерглобалізм, транснаціональна мобілізація, цифрові комунікації, соціальні мережі, «Битва за Сієтл».

Anti-globalization and alter-globalization movements of the late 20th and early 21st centuries have become an important factor in shaping international politics and international relations. The transformation of communication strategies and mobilization mechanisms of these movements under the influence of digital technology development deserves special attention. The relevance of this issue is determined by both its theoretical significance for understanding global social movements and its practical importance for analyzing modern forms of civic activity and predicting future models of collective action in the digital age.

The research aims to provide a comprehensive historical examination of the transformation of transnational communication systems and mobilization of anti-globalist movements from the late 1990s to the 2010s, considering the impact of digital technology development.

The theoretical foundation of the research includes Manuel Castells' concepts of network society [1], the world-system analysis of J. Smith and D. Wiest [2], the "connective action" theory of W. Bennett

and A. Segerberg [3], as well as works by D. della Porta [4], Z. Tufekci [5], and E. Morozov [6]. The source base consists of activist organization documents and Pew Research Center statistical data.

The end of the 20th century was characterized by processes that created preconditions for the formation of transnational anti-globalization movements: geopolitical changes after the end of the Cold War, the establishment of a neoliberal economic paradigm, the strengthening role of international financial institutions, and the technological revolution associated with the spread of personal computers and the internet.

The first signs of a global movement against neoliberal globalization appeared in the mid-1990s. The Zapatista uprising in Mexico (1994, against the North American Free Trade Agreement (NAFTA)) became the first successful transnational mobilization that used the early internet to spread its message worldwide. Campaigns against the Multilateral Agreement on Investment (MAI) in 1997–1998 demonstrated the possibility of coordination through newly created electronic mailing lists [7]. The creation of the People’s Global Action (PGA) network in 1998 also played an important role, laying the organizational foundations for global movement coordination [8]. However, the events in Seattle, also known as the “Battle of Seattle” – mass protests against the WTO Ministerial Conference in November–December 1999 – became the defining event that brought the anti-globalization movement to the world stage.

Preparation for the protests was based on a decentralized organizational structure. A “spokes council” model was used for coordination, uniting “affinity groups”. The Internet played a significant role in coordination – activists used mailing lists, websites, and other digital means to coordinate plans and mobilize participants [9]. The launch of the Independent Media Center (Indymedia) network during the “Battle of Seattle” was an innovation in activist communication – for the first time, activists were able to promptly publish reports, photographs, and videos online, creating an alternative information infrastructure [10].

After the protests in Seattle, the movement transitioned to a series of internationally coordinated mobilizations in Washington (against IMF and World Bank policies), Prague (against the IMF and World Bank), Quebec (against the Free Trade Area of the Americas (FTAA)), and Genoa (against the G8 summit). The creation of the World Social Forum (WSF) as a counterpoint to the World Economic Forum in Davos, held in Porto Alegre (Brazil) in 2001, became an important innovation in transnational mobilization and coordination. In 2001, the first forum gathered about 15,000 participants, and by 2005, the number of participants grew to 155,000, indicating a rapid expansion of the forum and its influence on global social movements.

The early 2000s were marked by fundamental changes in the information landscape. The emergence of social networks (Facebook – 2004, YouTube – 2005, Twitter – 2006) transformed the logic of content creation and distribution. Mobile technologies underwent democratization – the rapid spread of smartphones made possible instant documentation of events and “on-the-spot” communication. Analysis of the protest movement’s communication patterns shows a significant transformation in the logic of mobilization, corresponding to the theoretical model of “connective action” (W. Bennett, A. Segerberg) [3]: a transition from collective to “connective action” – decreasing the role of organizations as intermediaries and increasing the importance of personalized forms of participation.

The Occupy Wall Street movement (2011–2012) demonstrates a new model of transnational mobilization in the era of social networks [5]. The chronology of the movement’s spread indicates an unprecedented speed of mobilization: from the first occupation of Zuccotti Park in New York to conducting actions in 951 cities across 82 countries within 5 weeks (for comparison – organizing anti-war protests in 2003 against the invasion of Iraq in 600 cities took 4 months of preparation). Digital communication played a key role in mobilizing the movement – the hashtag *#OccupyWallStreet* quickly gained significant spread, and live broadcasts from the events gathered up to 250,000 simultaneous viewers.

Comparative analysis of the two stages of anti-globalization movement development (“Seattle era” 1999-2005 and “social media era” 2006-2015) reveals significant changes in organizational structures. If in the first stage, organizations played a central role as network “nodes”, in the second stage, their role diminished, and they functioned more as “platforms” for individual participation. The form of leadership changed: public, recognizable figures were replaced by situational leaders who often act anonymously. The decision-making process evolved from formalized consensus procedures to more spontaneous processes. The durability of structures also changed: if stable coalitions formed in the first stage, temporary, fluid mobilizations prevailed in the second [3].

For a deeper understanding of the transformation of mobilization mechanisms, a comparative analysis was conducted of two campaigns similar in goals but implemented in different technological eras. The campaign against the Multilateral Agreement on Investment (MAI, 1997–1998) relied on a coalition of several hundred non-governmental organizations. Communication tools included electronic mailing lists, early websites, faxes, and telephone conference calls. In contrast, the campaign against the Trans-Pacific Partnership (TPP, 2012-2016) was based on a decentralized network of thousands of organizations and individual activists, using social networks with hashtags *#StopTPP*, specialized microsites, and petition platforms.

Detailed comparison of these campaigns reveals key differences: the TPP campaign achieved a similar scale of coverage in the first 3 months, which took the MAI campaign more than a year; the MAI campaign involved predominantly experienced activists, while the TPP campaign reached a much wider demographic audience; the MAI campaign was characterized by a deeper understanding of the agreement’s essence among activists, while the TPP campaign had a larger scale but often with a more superficial understanding of the issues.

The research reveals several important paradoxes of digital mobilization:

1. The paradox of scale and depth – an inverse relationship between the scale of mobilization and the depth of engagement. Research on Twitter activity during the Occupy movement showed that the initial wave of engagement was powerful, but over time, the level of user participation decreased. Similar conclusions are confirmed by research on online petitions in Great Britain: although a large number of participants could be quickly mobilized, the duration of their engagement remained limited.
2. The paradox of visibility and vulnerability – tension between the need for public visibility and the risks of surveillance and repression. Social networks significantly increased the visibility of movements in public space but simultaneously created unprecedented opportunities for monitoring activists. This confirms E. Morozov’s thesis about the “dark side of internet freedom”. [6]
3. The paradox of global and local – complex dialectic of global and local in transnational movements, confirming D. della Porta’s concept of “glocalization” [4] (from the combination of “globalization” and “localization”) of social movements: global symbols and practices are always reinterpreted and adapted according to the local context.

Based on the analysis conducted, the following conclusions can be formulated. The transformation of communication and mobilization mechanisms of anti-globalization movements occurred evolutionarily, through the gradual inclusion of new technologies into existing practices. The effectiveness of digital tools always depended on the social and political context of their use. The expansion of technological capabilities for communication and mobilization was accompanied by new limitations and challenges, from information overload problems to vulnerability to surveillance. In all studied cases of successful mobilization, a combination of online and offline tools, digital and analog practices was observed.

A significant reduction in mobilization cycles has been empirically confirmed, from long campaigns planned over months to spon-

taneous mobilizations that unfold over days or hours. Leadership mechanisms have transformed from functional but recognizable leaders to more dispersed forms of coordination. The tactical repertoire has expanded through new forms of online activism while maintaining traditional forms of street protest.

Promising directions for further research include the impact of cryptographic technologies and decentralized platforms on the formation of new models of transnational communication, the transformation of forms of collective memory and knowledge in the digital age, interaction between different generations of activists, the impact of the COVID-19 pandemic on the transformation of transnational mobilization forms, and the role of algorithmic systems in shaping the visibility of activist messages.

Використані джерела та література:

1. Castells M. Network Theory. A Network Theory of Power. *International Journal of Communication*. 2011. № 5. P. 773–787.
2. Smith J., Wiest D. Social Movements in the World-System: The Politics of Crisis and Transformation. New York: Russell Sage Foundation, 2012. URL: https://www.russellsage.org/sites/all/files/u4/Smith&Wiest_Introduction.pdf
3. Bennett W. L., Segerberg A. The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics. *Information, Communication & Society*. 2012. № 15 (5). P. 739–768.
4. Della Porta D. How Social Movements Can Save Democracy: Democratic Innovations from Below. Cambridge: Polity Press, 2020. 200 p.
5. Tufekci Z. Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest. New Haven: Yale University Press, 2017. 360 p.
6. Morozov E. Whither Internet Control? *Journal of Democracy*, 2011. № 22 (2). P. 62–74. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2012/01/Morozov-22-2.pdf>
7. Johnston J., Laxer G. Solidarity in the age of globalization: Lessons

- from the anti-MAI and Zapatista struggles. *Theory and Society*. 2003. № 32 (1). P. 39–91.
8. Juris J.S. The New Digital Media and Activist Networking within Anti-Corporate Globalization Movements. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2005. № 597 (1). P. 189–208.
 9. Eagleton-Pierce M. The Internet and the Seattle WTO protests. *Peace Review*, 2001. № 13 (3). P. 331–337.
 10. Graeber D. The New Anarchists. *New Left Review*. 2002. № 13. P. 61–73. URL: <https://newleftreview.org/issues/ii13/articles/david-graeber-the-new-anarchists>

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

О.О. Гадинко

вчитель історії та громадянської освіти
Сторожинецька гімназія

ПОСТАТІ РІДНОГО КРАЮ: СТОРОЖИНЕЧЧИНА ТА ЇЇ СОЦІОКУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛ. ХХ СТ.

Кожне суспільство намагається залишити вагомий слід в історії своєї країни, стати надбанням власного народу, прикладом для наслідування та поваги. Власне такий приклад минулого показав історичний регіон Сторожинеччина, що в Чернівецькій області. Сьогодні колишній Сторожинецький район об'єднує кілька територіальних громад, куди входять багато населених пунктів. Кожен з них має власну історію, багату на певні події та особистості, які його прославили. Певна річ, не всіх особистостей можна перелічити, однак частину з них слід згадати та нагадати теперішньому суспільству про їх існування в далекому минулому.

Ключові слова: громада, постаті, край, краєзнавство, туризм.

Figures of the Native Land: Storozhynetsch Region and its Socio-Cultural Heritage, 19th to Mid-20th Century

Each society tries to leave a significant mark in the history of its country, to become an asset for its own people, an example to follow and respect. The historical region of Storozhynetsch in the Chernivtsi Oblast has shown such an example of the past. Today, the former Storozhynetsch district unites several territorial communities with many settlements. Each of them has its own history, rich in certain events and personalities that made it famous. Of course, not all of them can be listed, but some

of them should be mentioned to remind today's society of their existence in the distant past.

Keywords: *community, personalities, region, local history, tourism.*

Сторожинеччина має багатовікову та цікаву історію. Сторожинецький район був утворений 11 листопада 1940 р. У сучасних межах існував з 4 січня 1966 р. 17 липня 2020 р. район було ліквідовано внаслідок адміністративно-територіальної реформи, а його територія відійшла до новоутвореного Чернівецького району. Район розташований в південно-західній частині Чернівецької області, у передгірській частині Карпат. На півночі межує з Кіцманщиною, на сході – зі старовинними Чернівцями та Глибоччиною, на заході – з неповторною Вижниччиною, на півдні – з Румунією, членом ЄС. Місто Сторожинець – колишній районний центр, а сьогодні – центр міської територіальної громади.

Район займає вигідне географічне положення, що не в останню чергу вплинуло на його історичне минуле. Дві третини площі займає Буковинське передгір'я і лише одну третю – буковинські Карпати. Цю територію перерізає мережа залізничних доріг та автошляхів, а також протікає річка Серет з притокою Малий Сірет.

Станом на 2012 р. чисельність населення складала 95,3 тис. осіб. У районі проживають українці (57,4%), румуни (36,7%), росіяни (2,6%), поляки (1,9%). У минулому у цьому регіоні проживали багато різних етносів (українці, румуни, поляки, німці, євреї, угорці, словаки), які склали палітру міжетнічного розвитку, мозаїку міжетнічних та соціокультурних відносин, були надбанням своєї країни. Особистості залишили неабиякий слід в історії рідного краю та є прикладом для їх шанування, збереження історичної пам'яті, регіонального туристичного краєзнавства.

Сторожинеччина як історико-географічна складова частина Буковини з 1359 по 1774 рр. входила до складу Молдавського князівства. З 1774 по 1918 рр. цей край перебував у складі Австрійської імперії (з 1867 р. – Австро-Угорської). Саме за цей час

регіон зазнав економічного становлення та піднесення, соціокультурного розвитку. У період з 1918 по 1940 рр. ця територія входила до складу королівської Румунії. Саме такий хронологічний період розглядається крізь призму життя та основних віх діяльності видатних постатей, які тут жили, працювали, творили, здійснили неабиякий поступ у розвиток рідного краю та країни в цілому [1, с. 89–92; 3, с. 2–4].

В історичних джерелах с. Великий Кучурів відоме з 1421 р. (1422 р.). З 1872 р. село – власність релігійного фонду. З 1869 р. через селище походила залізниця Чернівці–Сучава. Віддаль до Чернівців становить 7 км, до Сторожинця – 18 км. Уродженцем Великого Кучурова є відомий вчений, філолог, активний громадський діяч доктор Агенор Артимович (1879–1935 рр.). Він пройшов тернистий шлях до вченого європейського рівня: доктор філософії, доцент класичної філології, член Української Національної Ради, державний секретар освіти й культур в 1918 р., професор класичної філології в Українському Вільному Університеті у Відні, професор індогерманістики Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі, член українського історико-філологічного товариства у Празі, лінгвістичного гуртка, українського бібліофільського товариства, товариства «Музей Визвольної Боротьби», з 1934 р. – дійсний член НТШ. Брав участь у наукових з'їздах у Празі, Женеві, Варшаві. Після смерті вчений був кремований, а урна з його прахом зберігалася в «Музеї Визвольної Боротьби України» у Празі (нині місце її перебування невідоме).

Родом з Великого Кучурова є також видатний філолог, педагог Дмитро Костянтинович Ончулеску (1912–1988 рр.). Спочатку навчався в місцевій школі, а потім в ліцеї «Арон Пумнул», навчався на факультеті літератури, філософії й теології, студіював науку у Відні та Римі, асистент Чернівецького університету, професор ліцею м. Тімішоари (1944–1972 рр.).

Народився у Великому Кучурові й знаменитий румунський композитор Русу Лівіу (1908–?). Спочатку музичну освіту отримав

мав у вчителя теорії музики Ріхарда Бродкорда та Якоба Крамера. Паралельно навчався в консерваторії Бухареста (1928–1932 рр.), вивчав історію філософії та соціологію в тамтешньому столичному університеті (1932–1933 рр.), з 1940 р. – професор Тімішарської консерваторії, з 1958 р. – головний редактор музичного видавництва в Бухаресті.

Ще один класик румунської літератури – Стреїнул Мірча (1910–1945 рр.) – походить з с. Великий Кучурів. Майбутній поет, прозаїк, закінчивши лицей «Арон Пумнул», у 1929 р. вступив до Чернівецького університету. У 1938 р. його включили у комітет буковинських письменників, 1939 р. – призначений головним редактором газети «Suceava», основоположник румунської течії «Іконар». У 1930-х рр. публікує багато романів про Буковину. У 1931 р. працював у видавництві «Гласул Буковіней», у березні 1940р. – переїхав до Бухареста [2, с. 202, 258; 4, с. 569–575].

У селі Давидівка, що розташоване за 18 км на захід від Сторожинця, народився видатний оперний співак, соліст Берлінської опери Йозеф Шмідт (04.03.1904 – 16.11.1942 рр.). У 1914 р. родина Шмідтів переїхала до Чернівців. Згодом Й. Шмідт виїхав до Берліна, де навчався у Державній академії вищої школи музики і співів, співав службу Божу у Берліні та Чернівцях. З 1931 р. співав в оперетті Й. Штрауса «Тисяча та одна ніч». У 1932 р. дав концерт у Нідерландах, гастролював у Відні, Парижі, Берліні, Лондоні, Амстердамі, Цюріху, Мюнхені, Дрездені, Гамбургу, Кьольні. Тривалий час жив у Німеччині, Австрії, Чехословаччині, Бельгії, Франції. У період антиєврейських репресій помер у концтаборі Цюріха в листопаді 1942 р.

Інше поселення Жадова відоме в історичних документах з 15 березня 1490 р. В 1862 р. тут збудовано школу. З 1886 р. проходилися щотижневі ярмарки. Уродженцем Старої Жадови є видатний румунський віолончеліст, скрипаль та піаніст Леон Гоян (1843–1911 рр.). Закінчивши вищу німецьку гімназію, впродовж 1861–1866 рр. навчався у Віденській консерваторії. Виступав з концертами в багатьох містах Австрії, а також у Чернівцях. Помер у Сучаві.

Села Старі і Нові Бросківці, що розташовані відповідно 15 і 8 км від райцентру, вперше згадуються у грамоті від 23 лютого 1448 р. У Старих Бросківцях народився відомий румунський актор Вітенку Кристофор (1907–1970 рр.). У 1932 р. закінчив Чернівецьку консерваторію. Упродовж 1940–1948 рр. – актор Бухарестського, 1948–1970-х рр. – Бакеуського театрів. Належав до числа буковинських сюрреалістів [2, с. 300; 4, с. 598–600].

Поселення Нижні Петрівці згадуються 11 липня 1610 р. З Петрівців походить видатний румунський поет Юнашку Джордже (1909–?). У 1926–1929 рр. навчався в Чернівецькому ліцеї А. Пумнула, 1929–1931 рр. – Чернівецькій консерваторії. Актор, завідувач музею Бухарестського оперного театру. Родом з цього села є також визначний румунський історик, громадський діяч Релі Сімеон (1882–1945 рр.). У 1908 р. закінчив вищу німецьку гімназію у Чернівцях, 1908 р. – теологічний факультет Чернівецького університету, з 1912 р. – викладач релігії в Чернівецькій та Кіцманській гімназіях, 1929–1943 рр. – професор, декан теологічного факультету Чернівецького університету.

З Верхніх Петрівців походить відомий «європейський педагог» Буковини Йосиф Антохій (1914–1997 рр.). Його дитинство минуло в Іспасі, що на Вижниччині. Батько – сільський учитель, мати походила з дворянського албанського роду Зотта. Їх син Йосиф блискуче навчався на літературно-філософському факультеті Чернівецького університету; з часом закінчив юридичний факультет Бухарестського університету. У 1941 р. захистив докторську дисертацію в Гейдельберзькому університеті. Протягом 1954–1967 рр. викладав німецьку в Бухарестському політехнічному інституті, педагогіку в інституті вищої школи м. Пітешти. Видав найповніше зібрання творів Яна Коменського. Він же – член Асоціації коменознавців у Празі (1968 р.), Всесвітньої асоціації педагогічної науки у Генті (1969 р.), Асоціації порівняльного виховання у Брюсселі, 1973 р. Урядом Чехословаччини його було нагороджено великою медаллю Я. Коменського. У «соціалістичні часи» був єдиним професором Румунії з порівняльної педагогі-

ки. Він читав лекції в Чехії, Німеччині (Боннський університет), Сорбонні (Париж); вправно володів українською (сам він був українцем), румунською, польською, німецькою, албанською, російською та трохи угорською мовами. Почесний член Румунської академії наук 1993 р., Чеської академії наук, професор Чернівецького університету 1995 р., Паризького та Боннського.

Інше село Буденець, що 12 км на південь від райцентру, в історичних джерелах відоме з 18 жовтня 1435 р. Розташовується на р. Малий Сірет. Уродженцем села є відомий румунський фольклорист, літературознавець, письменник Григорій Бостан (1940–2004 рр.). У 1958 р. закінчив Чернівецьке педагогічне училище, в 1965 р. – факультет роман-германської філології, доцент, а з 1979 р. – завкафедрою румунської та класичної філології ЧДУ ім. Ю. Федьковича, автор понад 500 публікацій фольклорно-етнографічного та філологічного спрямування. Він – ініціатор створення та перший голова (1989–1990 рр.) Товариства румунської культури на Буковині ім. М. Емінеску, почесний член Румунської АН (1991 р.), Академічної асоціації Придунайських країн (Нью-Йорк, 1993 р.), удостоєний премії ім. Л. Благі (Румунія, 1998 р.).

З Буденців походить також відомий румунський філолог Васіле Бурле (1840–1905 рр.). Навчався в гімназіях Чернівців, Беюша, університетах Відня та Граца. З 1873 р. викладач грецької мови Яського ліцею, 1876 р. – його директор. Великий приятель М. Емінеску.

Інший уродженець села – Константін Логін (1892–1961 рр.) – відомий румунський філолог, літературознавець, громадсько-культурний діяч. У 1912 р. закінчив Чернівецьку німецьку вищу гімназію, у 1919 р. – літературно-філософський факультет Чернівецького університету. Упродовж 1920–1940 рр. – професор румунської і латинської мов Чернівецької реальної вищої школи. Працював викладачем комерційного ліцею м. Тімішоара та педучилища м. Герла протягом 1949–1957 рр. Редактор часопису «Трибуна», «Ревіста Буковіней». Помер в Гура-Гуморулуй [2, с. 17, 35, 42, 159; 4, с. 604–608].

Отож, коротко характеризуючи соціокультурну спадщину рідного краю, можна з упевненістю сказати, що сьогодні Сторожинецький район має багатовікову історію, належить до минулого нашого народу та держави, має вагому базу для зародження та становлення регіонального туризму, історичного краєзнавства. Цьому сприяють як історичні, так і географічні умови розташування та особливості історичного розвитку регіону [3, с. 5–8; 5, с. 4–10]. Сьогодні молоде покоління не лише зобов'язане знати історичне минуле рідного краю, землі, де Ти народився, а й свято шанувати та берегти історичну минувшину, народну пам'ять, плекати рідне слово для прийдешніх поколінь.

Використані джерела та література:

1. Антошкіна Л. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу: монографія / Лідія Антошкіна, Олександр Гадинко, Гелена Красовська, Петро Сигеда, Олексій Сухомлинов. Донецьк: Вид. «Ноулідж», 2010. 237 с.
2. Богайчук М. Література і мистецтво Буковини в іменах (словник-довідник). Чернівці: Букрек, 2005. 312 с.
3. Гадинко О.О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. Чернівці: Прут, 2013. 208 с.
4. Малишко В.М. Сторожинець / Історія міст і сіл Чернівецької області. Київ: УРЕ, 1969. С. 546–558.
5. Павлюк О.М. Буковина. Визначні постаті (1774-1918). Чернівці: Золоті литаври, 2000. 252 с.

А.І. Гаук
кандидат історичних наук
Кам'янець-Подільський національний університет
ім. Івана Огієнка

МІЖ ВЛАДОЮ ТА НАРОДОМ: ЧОРНОСОТЕННА ПРОПАГАНДА В ІДЕОЛОГІЧНОМУ ПОЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті досліджено ідеологічну та пропагандистську стратегію чорносотенних організацій у Російській імперії початку ХХ століття. Проаналізовано їхні спроби поєднати лояльність до монархії з антиелітною риторикою, а також механізми взаємодії з державним апаратом і православною церквою.

Ключові слова: чорносотенці, пропаганда, самодержавство, Російська імперія, ідеологія, антисемітизм.

Between the Government and the People: Black Hundred Propaganda in the Ideological Field of the Russian Empire

The article explores the ideological and propaganda strategies of the Black Hundreds in the early 20th-century Russian Empire. It examines their attempts to combine loyalty to the monarchy with anti-elite rhetoric and analyzes their interaction with the state apparatus and the Orthodox Church.

Keywords: Black Hundreds, propaganda, autocracy, Russian Empire, ideology, antisemitism.

Однією з найконтroversійніших політичних сил у добу Першої російської революції стали чорносотенні організації – праві монархічні об'єднання, що претендували на роль «охоронців» імперського ладу. Період Першої російської революції 1905–1907 рр. став каталізатором для активізації політичного життя імперії. Їхня поява стала реакцією на радикалізацію суспільства,

загрозу самодержавству з боку ліберальних і соціалістичних сил, а також на трансформацію імперського суспільства, яке дедалі активніше вимагало політичного представництва. Однак чорносотенці не були просто додатком репресивної держави – вони намагалися виступати, зокрема як виразники «волі народу», формуючи власну ідеологічну нішу між державним апаратом та масовою аудиторією.

Чорносотенний рух початку ХХ ст. є складним і багатограним явищем. Радянська історіографія, базуючись на ленінській оцінці монархічних організацій, часто ігнорувала нюанси їхніх відносин з владою та суспільством [1, с. 724]. Сучасні дослідження, як вітчизняні, так і зарубіжні, прагнуть більш об'єктивного аналізу.

Чорносотенні організації позиціонували себе як «народні» сили, що діють в інтересах «простих» росіян, передусім селян та міщан. Ключовими організаціями стали Союз Російських Людей (СРЛ) та Союз Російського Народу (СРН) [2, с. 17]. Останній вирізнявся своєю масовістю, зокрема й на території України [3, с. 91].

Одним із найпотужніших інструментів впливу чорносотенців була власна преса, котра, на відміну від партійної преси соціал-демократів чи анархістів, вільно розповсюджувалася і не обмежувалася необхідністю оминати цензуру чи заборону друку. Аналіз змісту цих видань є ключем до розуміння їхньої пропагандистської стратегії [2, с. 91–92]. Їхня пропаганда використовувала просту, емоційно заряджену лексику, орієнтовану на широку аудиторію. У прокламаціях і газетних публікаціях стверджувалося, що чорносотенці – єдина сила, здатна захистити «істинно російський народ» від змов євреїв, поляків, лібералів та революціонерів. На цьому фоні ключовим елементом ідеології чорносотенців був радикальний антисемітизм [4, с. 51], адже він як надавав образ ворога, так і дискредитував революційні осередки, ототожнюючи євреїв із революціонерами.

Важливим аспектом стратегії чорносотенців була орієнтація на державний апарат. Вони активно демонстрували свою лояльність до імператора. Існують чисельні документальні свідчення про підтримку чорносотенного руху з боку окремих представників влади, а також й самого імператора [5, арк. 1]. Листи подяки та схвальні відгуки з боку монарха, що їх зазвичай демонстративно публікували в пресі, легітимізували їхню діяльність в очах прихильників та створювали позитивний імідж самого царя, котрий опікувався життям країни та регіонів.

Попри зовнішню лояльність до монархії, чорносотенці нерідко критикували царських чиновників за «лібералізм», корупцію чи слабкість. Наприклад, у прокламаціях «Союзу русского народа» зразка 1906 р. звучали обвинувачення на адресу «високоставлених зрадників», які «потурають жидам і революціонерам». Подібна риторика дозволяла чорносотенцям зміцнювати легітимність серед консервативно налаштованих низів, розмиваючи межу між підтримкою самодержавства та критикою його бюрократичного втілення, зокрема «новітніх західних вигадок», як-от Державна Дума. Такий антиелітний пафос дозволяв їм дистанціюватися від влади тоді, коли це було вигідно, водночас залишаючись її ідеологічною опорою.

Водночас чорносотенні діячі активно використовували ресурси, які надавали їм урядові структури. Офіційні кола підтримували чорносотенців фінансово, адміністративно та інформаційно. Місцева влада сприяла поширенню чорносотенної преси, організовувала охорону мітингів, а іноді прямо брала участь в організації погромів. Таким чином, між владою та чорносотенцями існував своєрідний симбіоз: держава спиралася на «народну ініціативу» для протидії революції, а чорносотенці використовували державну інфраструктуру для посилення власного впливу. Зокрема, широко використовувалась і фундаментальна підтримка православної церкви, котра не тільки традиційно була опорою самодержавної влади, але і переслідувала власні інтереси задля розширення впливу в умовах міжконфесійної конкуренції.

Зокрема, її підвищена активність у підтримці промонархічних організацій фіксується в регіонах із значним показником католицького та протестантського за віросповіданням населення, як от західні регіони України.

Варто підкреслити, що чорносотенство не було монолітним. Найвідоміша й наймасовіша організація – «Союз русского народа» – співіснувала з іншими, більш радикальними чи більш поміркованими групами. Між цими об'єднаннями точилася боротьба за вплив, що ще більше ускладнювало їхні відносини з владою, яка намагалася балансувати між підтримкою та стримуванням. Утім, попри спроби кооптації чорносотенців у Державну Думу, навіть у парламентському полі вони залишалися радше інструментом тиску на ліберальні сили, аніж самостійним політичним суб'єктом.

Ідеологічна двозначність чорносотенства проявлялася і в його символічному апараті. З одного боку, ці організації апелювали до образу «народу-Богоносця», з іншого – захищали жорстку ієрархію, самодержавство й православ'я як підвалини російської ідентичності. У цьому виявлялася спроба сформуванню альтернативну модернізацію – не через демократизацію, а через мобілізацію традиціоналістської масової свідомості.

Таким чином, чорносотенці стали своєрідною спробою до трансмісії між владою і народом: потенційними виразниками імперської ідеї в масовій формі. Їхня діяльність і дискурс свідчать про кризу легітимності традиційного самодержавства та водночас про пошуки нових форм комунікації з підданими. Саме тому вивчення чорносотенства є важливим не лише для аналізу реакційної політики, але й для розуміння механізмів взаємодії між державою та суспільством у пізній Російській імперії.

Використані джерела та література:

1. Правые партии: Документы и материалы: 1905–1917 гг., т. 2. Москва, 1998. 724 с.
2. Омелянчук И.В. Черносотенное движение на территории Украины (1904–1914 гг.): монографія. Совет нац. безопасности и обороны Украины, Нац. ин-т укр.-рос. отношений. Київ: НИУРО, 2000. 167 с.
3. Реєнт О., Сердюк О. Чорносотенці: український аспект (кінець ХІХ – 1917 р.). Український історичний журнал. 2024. № 5. С. 91–99.
4. Токаленко П.О. «Чорна сотня». Діяльність монархічних організацій на півдні України в роки першої російської революції. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2017. 1 Вип. 25. С. 46–53.
5. ЦДІАК Ф 838, оп. 4, спр. 48.

Д.О. Ніколайчук
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інститут історії України НАН України

ІДЕОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ У РОСІЙСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено ідеологічні виміри економічного простору в російській імперській пропаганді періоду Першої світової війни. Автор розглядає, як економічна риторика перетворювала-ся на інструмент формування масової свідомості та легітимації імперських експансіоністських прагнень. На основі аналізу періодики, публіцистики, мемуарних і архівних джерел простежено, як поняття «економічного простору» набувало ідеологічного та геополітичного змісту, зокрема у протиставленні «духовної» Росії «меркантильному Заходу» та виправданні загарбання нових територій. Особливу увагу приділено функціонуванню страхового ринку Російської імперії, його залежності від німецького капіталу та антинімецькій кампанії в пропагандистських і державних практиках. Показано, що під час війни економічна тематика стала частиною ширшої ідеологічної конструкції, спрямованої на консолідацію населення й обґрунтування імперської політики.

Ключові слова: Перша світова війна, Російська імперія, пропаганда, економічний простір, ідеологія, інформаційна війна, страхові товариства.

Ideological Dimensions of Economic Space in Russian Propaganda During World War I

The article examines the ideological dimensions of economic space in Russian imperial propaganda during the First World War. The

author explores how economic rhetoric was transformed into a tool for shaping mass consciousness and legitimizing imperial expansionist ambitions. Based on the analysis of periodicals, journalism, memoirs, and archival sources, the study traces how the concept of “economic space” acquired ideological and geopolitical meanings – particularly through the opposition of “spiritual” Russia to the “mercantile” West and the justification of the annexation of new territories. Special attention is given to the functioning of the insurance market of the Russian Empire, its dependence on German capital, and the anti-German campaign in propagandistic and state practices. The article demonstrates that during the war, economic discourse became part of a broader ideological construct aimed at consolidating the population and justifying imperial policy.

Keywords: *First World War, Russian Empire, propaganda, economic space, ideology, information warfare, insurance companies.*

Під час війн ідеологія, пропаганда перетворюються на дієвий інструмент не лише для мобілізації ресурсів, але й формування масової свідомості, особливо коли мова йде про велику світову війну, у час коли задля перемоги потрібно долучити до участі максимальну кількість населення.

У Російській імперії пропаганда носила комплексний характер, де ідеологічні меседжі тісно перепліталися з усіма сферами життя, у тому числі і з економічною риторикою.

На перший погляд, ми маємо справу з суто економічним поняттям, але без економічної підтримки, матеріального забезпечення армія на фронті буде недієздатна. Відтак у пропаганді поняття «економічного простору» набуває своєрідного ідеологічного та геополітичного змісту, що засвідчується аналізом різних джерел (періодика, публіцистика, мемуари).

У публічному просторі Російської імперії починають набувати поширення такі популярні теми як: 1) зони впливу Російської імперії; 2) обґрунтування експансії; 3) протиставлення «духовної» Росії та «меркантильного Заходу».

У російській періодиці, офіційній імперській риторичі «економічний простір» висвітлюється як «органічне продовження державної цілісності», а його кордони визначаються не стільки економічними визначеннями, а скільки імперськими амбіціями. Російська імперія вибудовувала нові горизонти так званого «русского экономического мира», що повинен був включати Польщу, Галичину, частину Балкан [3, с. 230].

Постійним мотивом для російської імперської пропаганди стає протиставлення «російського господарського простору» німецькому капіталізму, а самі німецькі підприємства зображувалися як експлуататори, які «висмоктують життєві соки слов'ян» [4, с. 152–153]. Подібна подача інформації у публічний простір сприяла легітимізації захоплення нових територій як у воєнному, так і морально-економічному вимірі.

Розпочинаючи Першу світову війну Російська імперія намагалася остаточно вирішити і «українське питання». Відтак чільне місце у імперській пропаганді займали українські землі – особливо Галичина, яка часто називається «житницею імперії», яку потрібно повернути у «материнське лоно». Російська імперська пропаганда для виправдання окупаційних дій використовує образ «родючого краю, пограбованого чужинцем» [1, с. 47–48]. Створення та розповсюдження подібних наративів з етнічно-економічними мотивами пізніше почне використовувати, дещо у трансформованому форматі, радянська, і уже сучасна кремлівська пропаганда.

Упродовж XIX ст. іноземний капітал, у тому числі і німецький, активно залучався і розвивався у Російській імперії. Тому питання функціонування підприємств, діяльність німців-бізнесменів не могла пройти осторонь як державної політики, так і суспільного дискурсу. Досить показовим склалася ситуація навколо страхового ринку в Російській імперії.

Умови російського страхового ринку вимагали значних капіталів, а вітчизняні компанії не завжди могли забезпечити достатній рівень платоспроможності. У зв'язку з цим багато з них

укладали перестраховальні договори з великими західноєвропейськими компаніями, серед яких значну частку займали німецькі перестраховики.

Питання санкційної політики щодо страхових установ в умовах Першої світової війни є досить цікавим з точки зору сучасності, адже нині російські компанії «наступили на ті ж граблі», що і Німеччина 100 років тому. Так, у 1914–1915 рр. окремі країни Європи забороняють будь-які економічні та комерційні зв'язки з німецькими чи австро-угорськими компаніями. Із зростанням антинімецьких настроїв і у Російській імперії почали лунати заклики до розірвання зв'язків з «ворогом», особливо у страховій справі, адже більшість акціонерних товариств перестраховувало свої операції саме у німецьких компаніях.

Водночас під час Першої світової війни у Російській імперії боротьба із так званими «колаборантами» у страхуванні мала й іншу мету – посяяти недовіру до акціонерних страхових товариств, які у переважній більшості перестраховувалися у іноземних компаніях, й витіснити «акціонерників» з страхової справи. Найбільш дієвим методом була саме агітація у пресі.

У 1914 р. було опубліковано статтю «Страхування та війна» за авторством земського страхового діяча І. Белоусова, яка за змістом нагадує агітацію проти акціонерних страхових товариств [2, с. 2–14]. Теоретик страхової справи з Києва, О. Шахт, представник інтересів акціонерних страхових товариств у своїх працях відстоював позитивний вплив на економіку імперії наявність перестраховування у іноземних компаніях, тим більше що станом на 1 січня 1914 р. російські страхові товариства мали заставу від зарубіжних перестраховальників в розмірі 26,8 млн руб. [7].

Російська імперська влада підтримувала антинімецький рух, яким активно користувалися і внутрішні елементи для витіснення з гри своїх конкурентів.

Щодо цього варто підсумувати що заходи з обмеження співпраці російських страхових товариств з іноземними перестраховальниками не могли мати юридичної сили. Попри це самі

страхові товариства здійснювали розрахунки у вигляді бухгалтерських операцій без пересилання документації і надсилання коштів. По суті призупинили свою роботу з перестраховальниками, вели внутрішню документацію, але після закінчення війни могли відновити співпрацю.

Німецькі перестраховальні компанії до Першої світової війни відігравали критичну роль у забезпеченні фінансової стабільності російських страхових установ. Проте війна перетворила ці комерційні зв'язки на політичний ризик, що фактично зруйнувало перестраховальну систему в імперії. Це продемонструвало вразливість національного ринку до зовнішніх фінансових впливів і стало одним із чинників централізації та націоналізації фінансової сфери після революційних подій.

Отже, пропаганда Російської імперії часів Першої світової війни використовувала економічний дискурс як ефективний засіб впливу на масову свідомість. Економічний простір у її сприйнятті був не нейтральною категорією, а ідеологічним інструментом легітимації експансії. Аналіз цього явища дозволяє краще зрозуміти механізми інформаційної війни – не лише в історичному, а й у сучасному контексті.

Використані джерела та література:

1. Біла К. Конструювання образу українців Галичини та Буковини у військовій пропаганді Російської імперії (1914 – 1917 рр.). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Історія. 2024. № 60. С. 43–50.
2. Белоусов И. *Страхование и война*. Пермь: Типо-лит. [Перм.] губ. правления, 1914. С. 4–12.
3. *Вестник Европы*. 1915. №3.
4. Вільшанська О. Суспільні настрої в Україні під час Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* 2014. Вип.2014. С.152–162.
5. *Новое время*. №13609. серпень 1914 р.
6. *Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень / упор. В.Шевченко*. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2015. 800 с.
7. Шахт А. *Труд, война, страхование*. Петроград, 1915. 167 с.

Н.С. Косенко

аспірант

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ЯРОСЛАВ СТЕЦЬКО І ДРУГИЙ КОНГРЕС УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Досліджено роль відомого теоретика і практика українського націоналізму Ярослава Стецька у підготовці та проведенні II Конгресу ОУН. Проаналізовано підготовчі заходи діяча до скликання II Великого збору українських націоналістів, його координаційну та ідеологічну функції. На підставі документів та спогадів висвітлено роль Я. Стецька на Римському конгресі ОУН 1939 р. Констатовано його вагомий внесок у підготовку та проведення II Великого збору українських націоналістів.

Ключові слова: Ярослав Стецько, ОУН, II Конгрес українських націоналістів, український визвольний рух, громадсько-політична діяльність, міжвоєнний період.

Yaroslav Stetsko and the Second Congress of Ukrainian Nationalists

The article reveals the role of the famous theoretician and practitioner of Ukrainian nationalism Yaroslav Stetsko in the preparation and holding of the Second Congress of the OUN. The preparatory measures of the figure for the convocation of the Second Great Meeting of Ukrainian Nationalists, its coordination and ideological functions are analyzed. On the basis of documents and memoirs, the role of Y. Stetsko at the Rome Congress of the OUN in 1939 is highlighted. His significant contribution to the preparation and holding of the Second Great Meeting of Ukrainian Nationalists is stated.

Keywords: *Yaroslav Stetsko, OUN, II Congress of Ukrainian Nationalists, Ukrainian liberation movement, socio-political activity, interwar period.*

Провідний теоретик та практик українського націоналізму Ярослав Стецько відіграв непересічну роль в новітній історії України загалом та визвольної боротьби зокрема. Проте чимало віх його біографії дотепер належно не досліджені. Особливо маловивченим залишається закордонний етап громадсько-політичної діяльності ідеолога визвольної боротьби в міжвоєнний період, а саме роль Я. Стецька у підготовці та проведенні II Великого збору Організації українських націоналістів (ОУН). Значена подія мала істотний вплив на подальшу траєкторію розвитку найпотужнішої сили українського визвольного руху, тож заслуговує на особливу увагу.

19 січня 1938 р. голова проводу українських націоналістів (ПУН) Євген Коновалець повідомив членів ПУН про призначення Я. Стецька уповноваженим з підготовки II Конгресу українських націоналістів [4, с. 9]. Відповідне рішення було прийнято ще восени 1937 р. Доручення такої відповідальної справи 25-річному інтелектуалу було виявом непересічної довіри до нього. У рамках підготовки II Великого збору ОУН Я. Стецько виконував координаційну та ідеологічно-програмову роль. Як координатор він, зокрема, розподіляв між чільними діячами націоналістичного руху тематику статей для збірників, що були формою підготовки до Конгресу. Приміром, Миколі Капустянському запропонував підготувати текст про «Стратегічний план зриву й оборони України», Олегу Ольжичу – про українську національну культуру. Сам Я. Стецько планував спільно з М. Колодзінським написати про ідею праці як етичну засаду [1, с. 113]. Як ідеологу, Я. Стецьку належало підготувати загальну програму II Конгресу ОУН, визначивши основну проблематику, що розглядатиметься на зібранні. З цим завданням він швидко впорався. Перший підготовлений проект програми II Великого збору українських націоналістів Я. Стецько надіслав на розгляд уже 17 грудня 1937 р.

У період підготовки II Конгресу ОУН Я. Стецько тісно співпрацював із головою ПУН Є. Коновальцем. Він був одним з ос-

танніх діячів ОУН, який бачився з полковником напередодні його загибелі в травні 1938 р. [5, арк. 35–36]. Унаслідок вбивства Є. Коновальця на підставі сумнівного «усного заповіту» полковника новим головою ПУН став Андрій Мельник. Останній своїм рішенням звужив повноваження Я. Стецька як уповноваженого з підготовки II Великого збору. Було створено окрему комісію для редагування матеріалів майбутнього політичного зібрання. До її складу, окрім Я. Стецька, увійшли Орест Чемеринський та Микола Сціборський. Таке рішення могло бути викликано діями секретаря ПУН Ярослава Барановського, який упереджено ставився до критично налаштованого до нього середовища «крайовиків» [5, арк. 41]. Відомо, що раніше Я. Стецько висловлював Є. Коновальцю підозри щодо можливої співпраці згаданого члена проводу організації з Варшавою.

II Конгрес ОУН передбачалось провести в Римі. Напередодні його початку під проводом Я. Стецька в Генуї велася робота з формулювання ідеологічно-політичних постанов Великого збору. Він входив до складу чотирьох з п'яти комісій (окрім військової): ідеологічно-політичної, економічної, організаційної та резолюційної. Останню, що мала ключове значення, позаяк узгоджувала напрацювання інших чотирьох груп, безпосередньо очолював Я. Стецько [3, с. 575]. 27 серпня 1939 р. в будинку професора Євгена Онацького розпочалось пленарне засідання в рамках II Конгресу ОУН. Президію Великого збору очолив О. Сенік, натомість Я. Стецьку дісталась функція одного з двох секретарів [3, с. 574]. Попри це, молодий ідеолог ОУН відіграв на Конгресі одну з центральних ролей. На практиці Я. Стецько секретарював на зборі самостійно [2, с. 106]. Саме він зачитував новий проект устрою організації та зміст ключових ідеологічно-політичних постанов, що затверджувались делегатами [4, с. 17–18]. За свідченням очевидців, Я. Стецько під час другого Великого збору докладав зусиль для належного проведення історичного зібрання, проявивши обізнаність у цій справі. Характеризуючи його роль, М. Михалевича писав, що ідеолог ОУН виявився «людиною, яка

була не тільки поінформована про всі справи Збору, але яка теж заповідливо докладала зусиль, щоби ті справи не тільки контролювати, а й унапрямувати» [2, с. 106].

Під час роботи Збору Я. Стецько запропонував текст відозви від імені II Конгресу українських націоналістів, яка була одностайно схвалена присутніми. Достеменно невідомо наскільки в ухвалених на зібранні ідеологічно-політичних рішеннях було відображено його особисті погляди, проте очевидно, що він мав істотний вплив на зміст програмових постанов. Проте у спогадах ідеолог ОУН вказував на часткові зміни пропонованих ним проєктів перед затвердженням [5, арк. 44]. Під час II Конгресу українських націоналістів А. Мельник визнав проведену Я. Стецьком підготовчу працю належною та висловив йому подяку [4, с. 18]. Це спростовує пізніші закиди представників «мельниківського» табору щодо начебто незадовільної роботи Я. Стецька на цій ниві. На II Конгресі українських націоналістів відбулось також оновлення складу проводу ОУН. За підсумками Римського збору націоналістів Я. Стецько обійняв важливу посаду ідеологічного референта ПУН, закріпивши за собою статус провідного ідеолога ОУН.

Отже, Я. Стецько зробив вагомий внесок в підготовку II Великого збору українських націоналістів. Як уповноважений з підготовки події, незважаючи на молодий вік, він успішно вправся зі своїм завданням. Під час проведення II Великого збору українських націоналістів Я. Стецько відіграв одну з ключових ролей на історичному зібранні як секретар та голова резолюційної комісії Конгресу.

Використані джерела та література:

1. Бурім Д., Черченко Ю. Огляд документів фонду Євгена Коновальця в Архіві Осередку української культури і освіти у Вінніпезі. Український археографічний щорічник. 2018. Вип. 21/22, т. 24/25. С. 101-118.
2. Михалевич М. Круті віражі до волі. Нью-Йорк-Київ-Торонто: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. 160 с.
3. Мірчук П. Нарис історії ОУН: в 2 т. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. Т. 1. 1920–1939. 639 с.
4. Розкол ОУН (1939-1940): збірник документів/ упоряд. В.М. Косик. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка, 1997. 134 с.
5. Розмови достойного Ярослава Стецька з д-ром Анатолем Бедрієм, переведені і записані на лентах дванадцять касеток в часі від 17 до 23 червня 1985 року в місці постою. Архів УІС ОУН в Лондоні (Архів Укр.інформ. служби в Лондоні). 130 арк.

А.О. Сидоренко
доктор філософії,
науковий співробітник
Інститут історії України НАН України

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ДОРОБОК УКРАЇНСЬКОЇ КОНСЕРВАТИВНОЇ ДУМКИ 1920–1930-х рр.

Українська консервативна думка 1920–1930-х рр. є результатом державницьких прагнень нащадків козацько-старшинських дворянських кіл XVIII–XIX ст. та прецеденту новітнього консервативного державотворення у вигляді Гетьманату Павла Скоропадського. Представники даного напрямку у міжвоєнний період XX ст. змогли організувати та інституціоналізувати гетьманський рух, проводили науково-дослідну діяльність, створили низку історіософських праць.

Ключові слова: український консерватизм, гетьманський рух, історіософія.

The Intellectual Heritage of Ukrainian Conservative Thought in the 1920s and 1930s

Ukrainian conservative thought of the 1920s–1930s is the result of the statesmanship aspirations of the descendants of the Cossack-starshyn noble circles of the 18th–19th centuries and the precedent of the latest conservative state-building in the form of the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky. Representatives of this direction in the interwar period of the twentieth century were able to organize and institutionalize the Hetman movement, conducted research activities, and created a number of historiosophical works.

Keywords: Ukrainian conservatism, Hetman movement, philosophy of history.

Українська консервативна думка є невід'ємною складовою всього узагальненого вітчизняного інтелектуального спадку та охоплює історичну, філософську, історіософську, політологічну та соціологічну проблематику. Вона неодноразово опинялася в оптиці науковців та ставала центральною темою дисертаційних досліджень, численних статей і монографій. Разом з тим, необхідно констатувати, що саме українська консервативна думка незаслужено знаходиться «на задньому плані» у порівнянні зі спадком теоретиків народницького напрямку. Цей фактор зумовлює необхідність ретельного вивчення інтелектуального доробку її представників.

Низка вітчизняних вчених виводить витoki української консервативної думки як явища з кінця XVIII ст. Зокрема, саме на цей час припадає місія Василя Капніста до Пруссії з планами на українсько-пруський союз та реставрацію гетьманської влади (1791 р.), аналогічні реставраційні проекти князів Олександра Безбородька, Миколи Репніна-Волконського (кінець XVIII – поч. XIX ст.), поміщиків Григорія Галагана і Василя Тарновського (2-га половина XIX ст.) і т.д. [1, с. 82–87].

Новий виток розвитку української консервативної думки відбувся внаслідок Національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. Проголошення Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського в 1918 р. стало не лише якісною альтернативою лівій соціалістичній політиці керівництва УНР, але й утворило (нехай і короткотривалий) прецедент практичної реалізації новітнього українського державотворення на консервативних засадах.

Відповідно, у період міжвоєнної еміграції 1920–1930-х рр. симпатичні консерватизму зуміли не лише створити консолідований гетьманський рух як явище політичного, ідеологічного та династичного характеру, але й провадили численні дослідження в царині гуманітарних наук, що дозволило акумулювати значний інтелектуальний доробок.

Починаючи з 1920 р., прихильники консервативно-гетьманської ідеї на чолі з В'ячеславом Липинським заснували Україн-

ський союз хліборобів-державників (УСХД), що ґрунтувався на принципах трудової класократичної монархії та мав об'єднатися навколо постаті Павла Скоропадського. Останній був не лише персоніфікатором гетьманської ідеї як такої, але й мав безпосередній практичний досвід як колишній Гетьман. Саме на цих за-садах того ж року відбулися перемовини між Павлом Скоропадським та членами УСХД, а в 1921 р. він підписав запряження надалі діяти відповідно до регламенту і статуту Союзу та увійшов до Ради присяжних УСХД [2, с. 187–194].

З 1920 по 1930 рр. Український союз хліборобів-державників заснував низку осередків у країнах Європи, провадив активну організаційну, політичну та дипломатичну діяльність. Вагомим кроком стало проголошення Павла Скоропадського головою монаршого дідичного роду в 1925 р. Разом з ним, з 1927 р. між ним та В'ячеславом Липинським намітилися розбіжності щодо бачення ролі Гетьмана, адже Скоропадський прагнув бути не «символічним персоніфікатором ідеї», а практичним політиком та єдиним претендентом на гетьманство. Розбіжності переросли в конфлікт, унаслідок якого в 1930 р. I-й з'їзд УСХД підтримав Павла Скоропадського. В'ячеслав Липинський того ж року оголосив про розпуск Союзу та згодом разом зі своїми однодумцями заснував «Братство українських класократів-монархістів, гетьманців», однак вже в 1931 р. помер після тривалої хвороби і його нова організація поступово припинила існування [2, с. 212–215]. Разом з тим, УСХД продовжив свою діяльність, а в 1937 р. був реорганізований в Союз гетьманців-державників.

Паралельно з політичною діяльністю представники української консервативної думки займалися науково-організаційною роботою. У цьому плані вагому роль відігравав Український науковий інститут у Берліні, заснований за підтримки Павла Скоропадського та окремих німецьких політиків у 1926 р. З початку роботи і до 1931 р. даний заклад очолював Дмитро Дорошенко. У складі інституту діяли кафедри історії української

державності (зав. – В. Липинський), української історії (зав. – Д. Дорошенко), релігійних відносин (зав. – І. Мірчук) та історії матеріальної культури (зав. – В. Залозецький). Окрім вказаних завідувачів кафедр, до роботи інституту були запрошені мовознавець С. Смаль-Стоцький, дослідник української літератури О. Колесса, хімік І. Горбачевський і т.д. [3, с. 104].

До кінця 1930-х рр. вчені Українського наукового інституту в Берліні плідно займалися дослідницькою та лекційною діяльністю. Зокрема, видавалися періодичні збірники «Вісті з Українського наукового інституту в Берліні» та «Записки Українського наукового інституту в Берліні», праці Дмитра Дорошенка «Історія України: 1917–1923 рр.» у двох томах, В'ячеслава Липинського «Україна на переломі», наукові розвідки інститутських стипендіатів. Лекційні курси читали В'ячеслав Липинський («Монархічні традиції на Україні», «Теорії форм держави та уряду»), Василь Кучабський («Епохи української історії»), Д. Олянчин («З матеріалів про німецько-українські політичні стосунки») та інші [3, с. 107]. У даних публікаціях і лекціях подавалася ґрунтовна рефлексія української історії в консервативному ключі з акцентом на державницькі та монархічні тенденції.

Окремо варто виокремити розробку представниками української консервативної думки історіософських концепцій, що втілювалося в появу державницької школи української історіографії. До цієї школи належали В'ячеслав Липинський, Дмитро Дорошенко, Степан Томашівський, Василь Кучабський та ін. У своїх працях вони загострювали увагу на державницьких періодах історії України, проводили історіософську тяглість по лінії «Київська Русь – Гетьманщина – Визвольна боротьба», фокусували увагу на ролі еліт в історії України, критично осмислювали спадок народницької історіографії, визначаючи її хиби [4, с. 139–141].

Таким чином, можемо підсумувати, що інтелектуальний доробок української консервативної думки 1920–1930-х рр. характеризувався ідеологічною організацією гетьманського руху

та його інституціоналізацією у вигляді УСХД, науково-організаційною працею Українського наукового інституту в Берліні та створенням низки історіософських концепцій державницького напрямку.

Використані джерела та література:

1. Потульницький В. Український консерватизм в ХІХ – на початку ХХ ст. Український археографічний щорічник. 2001. Вип. 5/6. С. 80–112.
2. Осташко Т. В'ячеслав Липинський і Павло Скоропадський: від співпраці до розриву. Соціальні конфлікти та повсякденне життя революційного суспільства 1917–1921 *рр.* Київ: Ін-т історії України НАНУ. 2014. С. 186–216.
3. Передерій І. Український науковий інститут у Берліні та В'ячеслав Липинський (до 130-річчя від дня народження). Український історичний журнал. 2012. № 2. С. 98–113.
4. Пеленський Я. В'ячеслав Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії. Український історичний журнал. 1992. № 2. С. 139–141.

Л.Л. Дикий

аспірант

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

**ОДИН МІСЯЦЬ НА СИХОВІ:
ФРАГМЕНТИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ
ЛЬВОВА (1991–1996 рр.)**

Наше дослідження – це хроніка одного місяця життя мешканців Сихівського житлового масиву 1990-х рр. Мета студії – проілюструвати типові проблеми повсякдення на прикладі життя містян у жовтні 1996 р. Густозаселений мікрорайон Львова репрезентує такі побутові виклики, як складнощі з громадським транспортом, перебої з водопостачанням, затримки з початком опалювального сезону, високий рівень злочинності та ін. З огляду на це, Сихів є прикладом для аналізу повсякдення львів'ян цього періоду.

Ключові слова: Львів, Сихів, повсякденне життя, водопостачання, транспорт.

***One Month in Sykhiv: Fragments of Everyday
Life in Lviv (1991–1996)***

Our research is a chronicle of one month in the lives of residents of the Sykhiv residential district in the 1990s. The aim of the study is to illustrate typical issues of everyday life through the example of urban living in October 1996. This densely populated neighborhood of Lviv reflects such daily challenges, as difficulties with public transportation, interruptions in water supply, delays in the start of the heating season, a high crime rate, among others. In this context, Sykhiv serves as a representative case for analyzing everyday life in Lviv during this period.

Keywords: Lviv, Sykhiv, everyday life, water supply, transport.

Розпад Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності у 1991 р. призвело до корінних трансформацій у суспільстві та культурі. Львів переживав період суттєвих змін у повсякденному житті. Місто поступово адаптувалося до нових економічних умов і формувало нові соціальні практики. Побут львів'ян змінювався під впливом переходу до ринкової економіки.

На початку 1990-х рр. особливою динамікою трансформацій у повсякденному житті вирізнявся Сихів – новий мікрорайон Львова. Він став частиною міста ще від 13 червня 1952 р., а перший проєкт детального планування Сихова, що уточнив передбачені генпланом майбутні магістралі, був розроблений у 1965–1966 рр. Проте подальше проєктування здійснювалось вже в 70–80-х рр. ХХ ст., а перший великий будинок взагалі здали в експлуатацію на початку 1981 р. (вул. Сихівська № 2, 4). Житловий масив площею 390 га повинен був стати домом для 120 000 працівників південно-східного індустріального вузла Львова. Його було розділено на 3 планувальні зони: південно-східну, північно-східну та західну, які розмежували міські магістралі – вул. Сихівська та проспект Червоної Калини.

Станом на 1991 р. для забезпечення нормальної життєдіяльності Сихівського житлового масиву у звіті про роботу виконкому Львівської міської ради зазначалось, що потрібно виконати будівельно-монтажні роботи на суму 27.6 млн крб. і ввести 7.3 км. комунікацій [1, с. 157]. Щоб покращити водопостачання, ще з кінця 1980-х рр. планували звести Верхньобузький водовід потужністю 90 тис. кубометрів на добу, що повинен був повністю покрити потреби нового житлового масиву.

Питання транспорту планували вирішити за рахунок нового трамвайного маршруту. Зокрема, проводилися роботи з перенесення опор контактної мережі тролейбусної лінії на вул. Стуса для підготовки до будівництва трамвайної гілки [1, с. 168–169]. Проте через брак фінансування реалізувати цю ідею вдалось значно пізніше, лише в 2016 р. У планах також було використання залізничних колій для перевезення пасажирів у межах міста,

наприклад організація руху невеликих поїздів, які б курсували між великими промисловими зонами, вокзалом та районами, зокрема Сиховом, що дозволило б частково розвантажити громадський транспорт [1, с. 168–169]. Станом на грудень 1994 р. функціонував електропоїзд № 6093, що з'єднував Сихів і головний залізничний вокзал, а час у дорозі складав 27 хв. [2, с. 2].

Додамо, що у зв'язку з відсутністю проектної документації та коштів на будівництво, продовження тролейбусної лінії від вул. Стрийської у Сихівський житловий масив не планувалось [3, с. 1]. Також зазначимо, що в місті відкривались нові державні та приватні [4, с. 10] автобусні маршрути для покращення транспортного сполучення.

Проте, незважаючи на всі зусилля влади, мешканці Сихівського мікрорайону переживали все ті ж побутові проблеми, що і в інших районах міста: проблеми з водо- та електропостачанням, транспортом, опаленням, злочинністю та ін.

Зокрема, в жовтні 1996 р. мешканці мікрорайону залишилися без водопостачання на понад добу через серйозний витік на вул. Зубрівській. Наголосимо, що вода на Сихові, як, зокрема, майже в усіх інших районах міста подавалась за графіком – від 6 до 9 год. зранку і ввечері, проте ця аварія спричинила значні труднощі в побуті мешканців, які були змушені шукати альтернативні джерела води або чекати на її усунення. Для пришвидшення вирішення проблеми вони телефонували у Диспетчерську службу міської ради, де черговий сконтактував з Львівводоканалом, працівники якого за годину приступили до ремонтних робіт [5, с. 11].

Також у жовтні на Сихові декілька разів відключали світло. Часті вимкнення електроенергії, в тому числі ввечері, викликали масове невдоволення, а деяким мешканцям створювали дуже серйозні труднощі, коли «похід до стоматолога для того, щоб поставити одну пломбу міг тривати декілька днів» [5, с. 11]. Підкреслимо, що такі відключення світла були неодноразовими і стали доволі буденним явищем у повсякденному житті мешканців.

На цьому комунальні проблеми, з якими стикалися мешканці, не завершувалися. Наприкінці жовтня 1996 р. через прорив на теплотрасі подача опалення до будинків мікрорайону відкладалася до середини листопада [5, с. 11]. У цілому погана підготовка міста до зими також не була винятковою. Зокрема, у 1991–1992 рр. опалювальний сезон в Галицькому, Радянському районах та на Сихові також розпочався із значним запізненням.

До труднощів, що впливали на повсякденне життя мешканців, віднесемо проблеми з громадським транспортом. Зокрема, жителі мікрорайону скаржилися, що після 20-ї години дістатися додому ставало майже неможливо. «Зупинки спорожніли, маршрутні автобуси № 2 та № 9 могли не з'являтися понад пів години». Ті, хто повертався додому пізно ввечері, змушені були долати шлях пішки, ризикуючи потрапити в небезпечну ситуацію [5, с. 11]. Саме так сталось із однією із мешканок мікрорайону, яка через відсутність транспорту була змушена йти пішки з вул. Володимира Великого до району кінотеатру імені О. Довженка. Повертаючись додому близько 23-ї години, вона стала жертвою пограбування просто в під'їзді, коли невідомий молодий чоловік зірвав її сумку й утік. Попри спробу наздогнати нападника, жінка отримала травми й була змушена звертатися до міліції, але виявити грабіжника не вдалось [5, с. 11]. Наголосимо, що такі епізоди з крадіжками не були одинарними і вони лише підкреслюють тенденцію росту злочинності у Львові та на Сихові, зокрема.

Отже, на прикладі Сихівського мікрорайону Львова нам вдалось проілюструвати повсякденні труднощі населення міста. Постійні перебої з водо- та електропостачанням, затримка початку опалювального сезону та незручності з громадським транспортом свідчать про системні проблеми інфраструктури й організації міського побуту 1990-х рр., що впливало на буденне життя містян. Високий рівень побутової злочинності створював атмосферу напруженості й небезпеки у щоденному житті мешканців.

Використані джерела та література

1. Звіт про роботу виконкому в 1991 році. (Протокол 10-ї сесії міської ради 21 скликання від 23.12.1991, рішення та матеріали до них) МА ЛМР (Міський архів Львівської міської Ради). Ф. 9. Оп. 2. Спр. 4266.
2. Для зручності мешканців Сихова. *Високий замок*. 1994. 8 грудня. (№156). С. 2.
3. Про воду і транспорт. *Ратуша*. 1993. 13 листопада. (№112). С. 1.
4. Дорош Р. У Львові вже функціонує сім приватних маршрутів. *Експрес*. 5–13 жовтня. (№38). С. 10.
5. Боднар Н. Чи легко жити на Сихові?.. Записки сихівського поселенця. *Експрес*. 1996. 2–10 листопада. (№ 40). С.11.

П.І. Артимишин
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ПОЛІТИКА ДЕКОМУНІЗАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИПАДОК ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Проаналізовано хід реалізації політики декомунізації в Україні в пострадянський період. Констатовано, що її централізоване втілення на вседержавному рівні розпочалося лише через 24 роки після відродження української незалежності після перемоги Революції гідності. Безпосередньо її імплементація розпочалася з прийняттям українським парламентом 9 квітня 2015 р. чотирьох законів, які 21 травня 2015 р. набули чинності після публікації за день перед цим в газеті «Голос України».

Ключові слова: декомунізація, законодавство, імплементація, Україна, пострадянський період.

The Policy of Decommunization: The Ukrainian Case of Implementation

The course of implementation of the decommunization policy in Ukraine in the post-Soviet period is analyzed. It is stated that its centralized implementation at the national level began only 24 years after the revival of Ukrainian independence after the victory of the Revolution of Dignity. Its direct implementation began with the adoption by the Ukrainian Parliament on April 9, 2015 of four laws, which entered into force on May 21, 2015 after the publication in the newspaper “Holos Ukrainy” the day before.

Keywords: decommunization, legislation, implementation, Ukraine, post-Soviet period.

Втілення декомунізаційної політики в Україні на вседержавному рівні розпочалося лише через 24 роки після відродження української незалежності. На початку 1990-х рр. в Україні ці напрями упродовж тривалого часу радше були стихійними, спорадичними та ситуативними (почасти стосуючись лише західних областей України), а заборонена 1991 р. Компартія України у 1993 р. відновила діяльність, і впродовж наступних двох десятиліть залишалася впливовим політичним гравцем.

Лише після перемоги Євромайдану, втечі Віктора Януковича, приходу до влади в Україні прозахідних сил та початку збройної агресії Російської Федерації (правонаступниці СРСР) навесні 2014 р. з окупацією Криму та частини Донбасу питання декомунізації почали більш предметно обговорювати на урядовому та законодавчому рівнях. Важливим аспектом у цьому контексті стала розробка чотирьох законів про декомунізацію, ухвалених за основу та в цілому Верховною Радою України 9 квітня 2015 р. (271 голосів «за») після їх презентації перед нардепами тодішнім головою Українського інституту національної пам'яті (УІНП) Володимиром В'ятровичем. 30 квітня пакет прийнятих законів підписав спікер парламенту Володимир Гройсман, 15 травня 2015 р. їх підписав президент України Петро Порошенко, а з 21 травня 2015 р. вони набули чинності після публікації за день перед цим в газеті «Голос України».

Перший декомунізаційний закон стосується правового статусу та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ ст. Він спрямований на визнання учасників боротьби за незалежність України у ХХ ст. головними суб'єктами боротьби за відновлення державної незалежності України – борцями за незалежність України у ХХ ст., встановлення правового статусу борців за незалежність України у ХХ ст., визначення права такої категорії осіб на отримання соціальних гарантій. Фактично йдеться про узаконення справедливого пам'ятання та гідного вшанування тих, хто в тому числі боровся проти радянської

системи і був нею свого часу дискредитований, а меморіалізація борців – нівельована та/або «очорнена» [1].

Законом «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945» Україна офіційно відмовлялася від одностороннього радянського трактування Другої світової війни, оцінюючи її як наслідок «домовленостей націонал-соціалістичного (нацистського) режиму Німеччини та комуністичного тоталітарного режиму СРСР» та наголошуючи, що саме ці дві сторони однаково винні у «численних злочинах проти людства та людяності, воєнних злочинах та злочинах геноциду, внаслідок чого Україні та Українському народові було завдано величезних втрат». Також відповідно до західної практики пам'ятання про Другу світову війну, в Україні запроваджувався День пам'яті та примирення (8 травня) для вшанування пам'яті всіх жертв тодішнього глобального військового конфлікту. На зміну ж радянського свята Дня Перемоги 9 травня – День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні зі статусом державного свята. Уже на тлі сучасної повномасштабної російсько-української війни 8 травня 2023 р. президент України Володимир Зеленський підписав указ, яким 9 травня в Україні, вслід європейській традиції, став відзначатися як День Європи. 29 травня 2023 р. Верховна Рада України Законом підтримала президентський законопроект, яким 8 травня встановлювалася як День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр. [2].

Третій «декомунізаційний» закон 2015 р. стосується доступу до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 рр., завданням якого є забезпечення відкритості архівної інформації щодо діяльності органів комуністичного тоталітарного режиму у ХХ ст., зокрема й конкретних особистостей [3].

Врешті, вилучення елементів комуністичної ідеології з символічного простору України стало системним під прийняття українським парламентом й Закону України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їх-

ньої символіки» [4]. На виконання цього закону протягом лютого–липня 2016 р. Верховною Радою України було прийнято 13 постанов про перейменування топонімів, в результаті чого вже на цьому етапі нові, декомунізовані назви отримали 987 населених пунктів, 25 районів в області та 27 районів у містах. Серед них в Україні перейменовували й два обласні центри: м. Дніпропетровськ – на Дніпро, а м. Кіровоград – на Кропивницький. Станом на лютий 2018 р. тодішній очільник УІНП В. В'ятрович констатував, що декомунізація в Україні фактично завершена (до цього часу сукупно було відомо ще й про майже 52 000 перейменованих вулиць) [5]. Однак з початком російської повномасштабної агресії проти України питання знову активізувалося (в тому числі будучи доповненим тепер ще й «дерусифікацією»). Подібний стан справ був і в контексті демонтажу радянських пам'ятників та пам'ятних знаків. Так, станом на 2020 р. таких близько 2,5 тисячі були демонтовані або прибрані з публічного простору (з них майже 1300 – це монументи В. Леніну), але окремі одіозні приклади перестали існувати лише на тлі російсько-української повномасштабної війни.

Тим не менш, потрібно визнати, що у справі декомунізації впродовж останнього десятиліття зроблено в Україні досить чимало. З одного боку, завдяки ній запроваджується практика справедливої оцінки (і юридичної, і моральної, і пам'яттєвої) про радянський тоталітарний режим та здійснювані ним у ХХ ст. злочини, а з іншого – з небуття повертаються до пам'яті українського суспільства імена борців за українську державність та незалежність у нових назвах вулиць, монументів.

Використані джерела та література:

1. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», № 314-VIII, 9 квітня 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 25. ст. 190.
2. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 років», № 315-VIII, 9 квітня 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 25. ст. 190.
3. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», № 316-VIII, 9 квітня 2015. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 26. ст. 218.
4. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», № 317-VIII, 9 квітня 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 26. ст. 219.
5. Декомунізація в Україні фактично завершена – В'ятрович. *Українська правда*. 10 лютого 2018. URL: <https://www.prawda.com.ua/news/2018/02/10/7171212/>

ФІЛОСОФІЯ

Д.М. Сингаєвська
аспірантка

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

КОЛИ З'ЯВЛЯЄТЬСЯ ЧАС: ХРОНОС, КАЙРОС І ПОЛІТИЧНА ОНТОЛОГІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО МОМЕНТУ

Досліджується політична онтологія часу через призму понять хроносу й кайросу. Авторитарні режими використовують циклічну та міфологічну темпоральність для здійснення «антикайротичної політики». Демократія, натомість, оперує подвійною онтологією часу: хроносом – інституціоналізованим, обчислюваним, процедурним часом – і кайросом – моментом прориву, критичного перетворення та політичної новизни. На відміну від авторитарних систем, що реконструюють міфологічну циклічність часу з метою легітимації влади як сакральної та позаісторичної, демократичні режими зберігають відкритість до майбутнього, постійно створюючи умови для дії, дискурсу та початку нового. Ерік Фогелін розширює цей аргумент у «Новій науці про політику», де він попереджає, що тоталітарні ідеології – такі як нацизм і радянський комунізм – діють через «гностичні» спроби скасувати історичну відкритість і претендують на остаточні відповіді. Вони конструюють закриті темпоральності, в яких режим представляє кульмінацію самої історії.

Ключові слова: демократія, демократичний режим, трансформації, політичний час.

*When Time Appears: Chronos, Kairos and the Political
Ontology of the Democratic Moment*

*This article explores the political ontology of time through the prism of the concepts of chronos and kairos. Authoritarian regimes use cyclical and mythological temporality to implement “anti-kairos policies”. Democracy, on the other hand, operates with a dual ontology of time: chronos – institutionalized, calculated, procedural time – and kairos – the moment of breakthrough, critical transformation, and political novelty. Unlike authoritarian systems, which reconstruct the mythological cyclicalness of time in order to legitimize power as sacred and extra-historical, democratic regimes remain open to the future, constantly creating conditions for action, discourse, and the beginning of the new. Eric Voegelin expands on this argument in *The New Science of Politics*, where he warns that totalitarian ideologies, such as Nazism and Soviet communism, operate through “gnostic” attempts to abolish historical openness and claim to have final answers. They construct closed temporalities in which the regime represents the culmination of history itself.*

Keywords: *democracy, democratic regime, transformations, political time.*

Переживання часу не є політично нейтральним. Кожен режим накладає на суспільство власну часову логіку, формуючи те, як пам’ятають історію, розповідають про сьогоднішнє та уявляють майбутнє. У цьому світлі демократію можна розуміти не лише як політичний режим, але й як темпоральний проєкт, який врівноважує лінійне накопичення хроносу – вимірюваного інституційного часу – з етичними розривами кайросу – сприятливим моментом для політичної трансформації.

Авторитарні режими часто конструюють те, що можна назвати антикайротичним часом, де останній є повторюваним, вкоріненим у сакральному поверненні до витоків, де історія є циклом регенерації. Тому і варто залишатися пильними до політичного гностицизму – прагнення закрити історію, претендуючи на доступ до остаточних істин, тим самим призупиняючи відкритість і непередбачуваність. Наприклад, неоднозначно

сприйнятий автор Ерік Фегелін бачить гностицизм як реакцію на занепад античності, а отже і уявлення про світ як довершеного космосу. Для прибічників гностицизму світ є злим, методологічним підходом, до якого має бути історизм (історичний поступ сприяє виправленню), а на краще його можуть змінити обрані, що володіють таємним знанням. Е. Фегелін відносить до політичного гностицизму, зокрема позитивізм, марксизм, комунізм, фашизм, націонал-соціалізм. У глосарії до розуміння Е. Фегеліном гностицизму знаходимо «тип мислення, який претендує на абсолютне пізнавальне володіння реальністю. Спираючись на претензію на гнозис у сенсі безпосереднього сприйняття або бачення істини без необхідності критичного осмислення, гностицизм вважає, що його знання не підлягають критиці. В аналізі Фегеліна гностицизм може приймати трансценденталізуючу форму (як у разі гностичного руху пізньої античності) або імманентизуючі форми (як у разі марксизму, позитивізму Конта та інших сучасних рухів, які прагнуть радикальної повсякденної самореалізації людини та суспільства)» [1, р. 160–161].

У таких режимах, який діє у Росії чи Китаї, час естетизується як вічність: лідер уособлює позачасову долю, опозиція подається як розрив сакрального порядку, а історичний ревізіонізм стирає минулий плюралізм, щоб виправдати сучасний контроль. Ці режими скасовують кайрос і маніпулюють хроносом, спотворюючи історію, щоб паралізувати спроможність до розриву застиглому часу. Примітно те, що, як підмічає Е. Фегелін, гностики мають схильність до представлення світу через триєдність – гегелівську діалектику трьох стадій свободи і саморефлексивної духовної самореалізації; марксистську діалектику трьох стадій первісного комунізму, класового суспільства та остаточного комунізму; і, нарешті, націонал-соціалістичний символ Третього Царства (Третій Рейх). Також іншим прикладом ре-дивінізації Е. Фегелін наводить ідею Філофея про Москву як Третій Рим [2, р. 112–114]. Наприклад,

Комуністична партія Китаю використовує історичну пам'ять вибірково, щоб підтримувати сакральний образ партії як вічного охоронця національної долі. Так, КПК реконфігурує Другу китайсько-японську війну як основоположний міф, що легітимізує партійне правління у вічності. Відтак, лінійність авторитарного хроносу постає застиглою темпоральністю – закільцьованим теперішнім, пов'язаним з уявним священним минулим, яке використовується для того, щоб контролювати майбутнє.

На противагу цьому, демократія діє у подвійній темпоральності. Її хронос є інституційним і процедурним: вибори, парламенти, конституції та суди функціонують у лінійному, кумулятивному часі. Ця темпоральна форма підтримує політичну пам'ять, правову тяглість та історичну відповідальність. Демократія вимагає від хроносу підзвітності поколінь. Як підкреслював Райнгарт Козеллек, такі темпоральні структури, як «досвід» та «очікування», є фундаментальними для політичної сучасності. На думку Козеллека, сучасність визначається «часовим розривом» між простором досвіду і горизонтом очікування [3]. У цьому проміжку живе демократія, не фіксуючись виключно на минулому, а активно проєктуючи себе в майбутнє, закладаючи можливість політичної оновлюваності. Важливо, що кайрос – це не відмова від хроносу, а його доповнення. Здоров'я демократії полягає в її здатності пам'ятати (хронос) і діяти (кайрос), інституціоналізувати справедливість, залишаючись відкритою для її критики і переосмислення. У випадку України Революція гідності 2013–2014 рр. була кайротичною подією, часовим розривом застиглості, що відповідала очікуванням – так само, як і Жасминова революція в Тунісі чи американський Рух за громадянські права тощо.

Підсумовуючи, демократія балансує між хроносом і кайросом. Хронос – це лінійна структура часу, що забезпечує інституційну спадковість і політичну пам'ять. Та без кайросу – етичного моменту прориву – демократія втрачає здатність до оновлення.

Авторитаризм навпаки прагне колонізувати час. Він заморожує хронос, перетворюючи його на застиглу вічність, і знищує кайрос як небезпечний для контролю розрив. Це час, який здається безкінечним, але позбавлений майбутнього – лише нескінченне повернення сакралізованого минулого.

Використані джерела та література:

1. Voegelin E. *Autobiographical Reflections*. Revised edition with glossary / Ed. and Introd. by Ellis Sandoz. Columbia; London: University of Missouri Press, 2011. 203 p.
2. Voegelin E. *The New Science of Politics: An Introduction*. Chicago: University of Chicago Press, 1952. 193 p.
3. Koselleck R. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 1985. 317 p.

А.Д. Гнатів
доктор філософії, доцент
Національний університет «Львівська Політехніка»

**ПЕРЕД ОБЛИЧЧЯМ
НЕМОЖЛИВОГО ПРОЩЕННЯ:
НЕПРОЩЕНЕ У ФІЛОСОФІЇ
ВОЛОДИМИРА ЯНКЕЛЕВИЧА**

Дослідження присвячене феномену прощення у філософії Володимира Янкелевича, зосереджуючись на концепті «непрощеного» та його зв'язку з метафізичними підвалинами любові. У роботі розглядаються умови істинного прощення, включно з особистою відповідальністю, історичним контекстом і неможливістю пробачити дії, що перевищують людську міру, зокрема Голокост. Аналіз цих парадоксів показує, як філософія Янкелевича ставить під сумнів звичні уявлення про моральний обов'язок та виявляє глибоке етичне напруження між любов'ю і злом.

Ключові слова: безглузде прощення (*acumen veniae*), непрощене, без строку давності, дар, любов.

***In the Face of Impossible Forgiveness:
The Unforgiven in the Philosophy of Vladimir Jankulivitch***

The study is devoted to the phenomenon of forgiveness in the philosophy of Volodymyr Jankulivitch, focusing on the concept of the “unforgivable” and its relation to the metaphysical foundations of love. The paper examines the conditions of genuine forgiveness, including personal responsibility, historical context, and the impossibility of forgiving acts that exceed human measure, such as the Holocaust. Analyzing these paradoxes, the study demonstrates how Jankulivitch’s philosophy challenges conventional notions of moral duty and reveals the profound ethical tension between love and evil.

Key words: mad forgiveness (*acumen veniae*), unforgivable, imprescriptible, gift, love.

Існує радикальна прірва між філософією вибачення/виправдання (*l'excuse*) та автентичною філософією прощення (*le pardon*), яка впливає з парадигми дару любові. У латинській мові та християнській культурі реальність дару (*donum*) динамічно перекладає мову своєї даності в акті любові та прощення (*per-donum*) і, відповідно до статусу пасивного суб'єкта, «передбачає вихід поза рамки рівності та взаємності» [5, с. 464]. Асиметрична структура прощення охоплює можливість абсолютного дару, який вимірює глибину відмови (*l'abandon*) від «чому» прощати зло. Фундаментальний вибір між «прощати, щоби любити» чи «любити, щоби прощати», з'ясовує граничний сенс прощення, як «квінтесенції любові». Застосування максими «любов бо, як смерть сильна» (*fortis ut mors dilectio*) з книги Пісні Пісень 8:6 до метафізики зла за принципом «любов бо сильніша за зло» (*fortis ut malum dilectio*) радикально відмежовує філософську парадигму «любові» від імперативу відповідальності за учинене зло. Заклик до прощення містить своєрідне протиріччя, тому що пробачається певний борг, який в молитві «Отче наш» засвідчує фраза «прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим [5, с. 464]. Звідси вимога прощати виразнює християнське розуміння милосердя за допомогою «любові та прощення» своїх ворогів [Мт. 6:14–15; Мт. 5:43–48]. Так сформульований постулат повторив на початку лютого 2025 р. покійний римський понтифік Франциск під час відеоконференції з українською молоддю, де він закликав будувати мир ціною відкинення війни та «прощення» загарбницьких злочинів. Однак особиста та національна пам'ять народу, дегуманізованого винищеннями, геноцидами та колонізаціями, політично стає несумісною з голосом забутих жертв, а отже, «не важко зрозуміти, чому обов'язок прощати сьогодні став нашою проблемою» [2, с. 7].

Аби довести абсолютну можливість прощення як фундаментального прояву імперативу «любові», французький мислитель Володимир Янкелевич (1903–1985 рр.) розглядає три необхідних умови визначення прощення.

Насамперед ідеться про певну подію та звершений акт у визначеному моменті історії, у яких кривдник визнає свою провину перед покривдженою особою. Звідси прощення не прирівнюється до інтелектуального вибачення, оскільки другий концепт редукує повноту відповідальності до слабкості характеру, ерозії образи чи розсіювання пам'яті, що звучать як «вічний сократизм» недбальства (*laisser-aller*) [4, с. 149]. У результаті співвідношення історичного зносу часу до прощення, В. Янкелевич радикально стверджує, що час не має морального права прощати, оскільки прощення не є забуттям фактів та обставин. Без пам'яті та спогадів про скривджених немає прощення. Автор стверджує, що дане «забудькувате прощення – це радше амнезія, ніж амністія, скоріше астения чи атрофія, аніж великодушність; воно перетворилося на наслідок анестезії та висхідної апатії» [2; 4, с. 42, 146].

Згодом другу умову прощення В. Янкелевич віднаходить «в особистих стосунках між двома особами: між тим, хто прощає, і тим, кого прощають». На відміну від «колективної свідомості», можливість прощення не може перевищувати людські межі виправити абсолютний злочин, оскільки за межами «деінде» уможливлюється прояв «непрощеного». Найвним прикладом непрощеного для В. Янкелевича є феномен Голокосту, який тлумачить «неспівмірність з будь-якою людською мірою» [2, с. 34]. Мислитель трактує неможливість прощення непрощеного – абсолютного зла – як події обезсилюючої дію та відповідь людини, яка через «прощення» стає «нелюдом», «юродивим» серед людей [1, с. 424–425]. Така радикальна відчуженість непрощеного, тобто «гіперболічного» (неможливого) прощення, заперечує будь-яку концепцію політичного прощення, на який претендують держава, народ та історія. Перед обличчям непоправного зла для В. Янкелевича «прощення померло в таборах смерті» [3, с. 50]. Тому цей радикальний статус непрощеного зла «не прощати непростиме» залишається горизонтом гіперболічної етики прощення непрощеного (Дерріда).

Такий непримиренний парадокс розкриває третій критерій прощення, у якому уприсутнюються численні складові, а саме: «абсолютний, непідсудний, ірраціональний характер; безкорисливий дар, який знаходиться поза межами будь-якого закону, благодатний дар від скривдженого кривднику» [4, с. 146–147]. Оцей парадокс неможливого прощення несподівано підводить філософа до прийдешньої весняної пори, коли після танення снігу й перед несподіваною надією прощення, В. Янкелевич, можливо, одного дня відмовиться від непростеного зла, щоб «простити у вигнанні любові». Однак до цієї прийдешньої події В. Янкелевич ще неодноразово переконуватиме читача, що дотеперішня «таємниця незбагненого і немислимого зла одночасно сильніша і слабша, слабкіша і сильніша за любов. Тому прощення настільки ж сильне, як і зло, але воно [прощення] не сильніше за нього [2, с. 213].

Використані джерела та література:

1. De Warren N. L'impardonnable chez Jankiľivitch. *Archives de Philosophie*. 2014. № 77. S. 421–433.
2. Jankiľivitch V. Le pardon. Paris: Ёdition Montaigne, 1967. 216 s.
3. Jankiľivitch V. L'Imprescriptible. Pardonner? Dans l'honneur et la dignitћ. Paris: Ёditions du Seuil, 1986. 107 s.
4. Lefranc S. Politiques du pardon. Paris: PUF, 2002. 363 s.
5. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том перший / Під керівництвом Барбари Кассен. Київ: Дух і Літера, 2009. 576 с.

А.О. Кулик
молодший науковий співробітник
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ СВЯТОГО: ОСОБИСТІТЬ У СВІТЛІ ЦІННОСТЕЙ У МАКСА ШЕЛЕРА ТА ЕДІТ ШТАЙН

Феномен святого розглядається як ціннісний вимір особистості у феноменологічній аксіології Макса Шелера та екзистенційної феноменології Едіт Штайн. Розглянуто, як святість виявляється через внутрішнє сприйняття ієрархії цінностей та формує духовну природу людини. Акцент зроблено на етичному та релігійному досвіді особистості, здатної до самопожертви, емпатії та відкритості до трансцендентного як джерела істинної гідності.

Ключові слова: Макс Шелер, Едіт Штайн, особистість, святий, цінність.

Phenomenology of the Saint: Personality in the Light of Values in Max Scheler and Edith Stein

The phenomenon of the saint is considered as a value dimension of the person in the axiological phenomenology of Max Scheler and the existential phenomenology of Edith Stein. The study examines how holiness manifests through the inner perception of the hierarchy of values and shapes the spiritual nature of the human being. Emphasis is placed on the ethical and religious experience of the person, capable of self-sacrifice, empathy, and openness to the transcendent as the source of true dignity.

Keywords: Max Scheler, Edith Stein, person, phenomenology, saint, value.

У феноменологічній традиції поняття «святий» розглядається як особистість, що втілює найвищий рівень духовного буття та живе відповідно до об'єктивної ієрархії цінностей. У філософії Макса Шелера святий – це не просто моральна людина, а та, що інтуїтивно сприймає найвищі цінності, зокрема трансцендентальний досвід, любов, духовність, і повністю відкривається трансцендентному. Святий діє не з обов'язку, а з любові до іншого, стаючи живим свідком цінностей у світі. У цьому сенсі святість – це не зовнішнє дотримання норм, а глибока внутрішня настанова, екзистенційний досвід буття.

Едіт Штайн розвиває це розуміння у світлі емпатії, самопожертви та містичного (релігійного) досвіду. Для неї святий – це особа, яка дозволяє Богові діяти через себе, виявляючи глибоку відкритість до благодаті, любов до іншого і здатність до самоперевищення [5]. Таким чином, у феноменології святий постає як той, хто не просто вірить, а живе цінностями в їх найвищому вияві – у любові, жертвовності та духовному відкритті до Трансцендентного як джерела істинної гідності. Особистість здатна до релігійних переживань, таким життям було Е. Штайн: містик і філософ, вчителька і феміністка, медсестра-волонтерка і, зрештою, черниця-кармелітка, мучениця, свята Римо-Католицької Церкви і одна з покровительок Європи.

М. Шелер розглядав особистість як «розумне тіло» і висував ідею, що розум і воля, або «дух», виражається через фізичне тіло. Ключова ідея полягала у тому, що «розумне тіло» виступає як поєднання фізичного тіла та духовних факторів. М. Шелер визнавав важливість не лише біологічних аспектів тіла, але і його ролі у вираженні духовних інтенцій, ідей, цінностей та волі [4].

Шелерівські міркування вносять глибші тлумачення того, як фізична тілесність і духовність взаємодіють та взаємопов'язані в процесі формування особистості. «Розумне тіло» відображає спрощену єдність фізичних та духовних реалій людської особистості. М. Шелер спробував розширити феноменологічний метод, запропонований Е. Гусерлем, на аналіз духовних аспектів

екзистенції та внутрішнього світу, включаючи взаємодію з фізичним тілом й кінестези.

Для німецького феноменолога Дитріха фон Гільдебранда «світ, який ми, так би мовити, носимо в собі, духовні склепіння, під якими живемо і проміння яких освітлює наше життя, творять отой невидимий фон, на якому виявляється конкретний зміст наших сприйняття, думок і діяльності» [1, с. 49]. Через таку оптику особистість і самоконститує свою Своїсть. Самовизначається і свідомо діє як оригінальна й організована цілісність, створюючи власний світ – «світ-для-особистості». Важливо схопити цю «Своїсть», свою «інакшість», щоб зберегти своє особисте ціннісне життєздійснення тут-і-тепер.

З погляду християнського персоналізму, до якого можна віднести Д. фон Гільдебранда і Е. Штайн, Святий Дух, який сформував людську особистість Ісуса Христа, формує особистість кожного християнина, наслідуючи Його. Тому християнська особистість – це людська автентична особистість, яка доповнюється і зміцнюється впливом віри або Святого Духа. Варто зазначити, що Святий Дух формує особистість більшою мірою через діалог, в якому людина смиренно наслідує Христа. Святий Дух створює в людині ідеал моральної особистості, якої вона може прагнути. Момент особистої присутності Святого Духа є особливо важливим, оскільки він не лише допомагає людині відкрити правду про власне життя у світлі віри, але і випромінює їй благодать для витривалості в добрі.

Німецька філософиня Е. Штайн, показує, як приватний досвід особистості можна зрозуміти як методологічний початок, що дає нам змогу розділити об'єкти, які оточують нас. Як пише засновник феноменології Едмунд Гусерль: «Тим, чим є речі, ті речі, що лише про них ми можемо висловлюватися, лише щодо їхнього буття або небуття, так-буття або інакшого буття сперечатися і розумно вирішувати, вони є як речі досвіду. Лише він є тим, що приписує їм їхній сенс, а саме, що йдеться про фактичні речі, актуальний досвід з його впорядкованими у певний спосіб досвідними зв'язками» [2, с. 100].

Таким чином, у результаті обмін досвіду виникає екзистенційний зв'язок, ґрунтований на індивідуальній емпатії усіх спільників спільноти. Коли Е. Штайн говорить про стосунки між особистостями, вона підкреслює зв'язок, який виникає завдяки взаємному розумінню та співчуттю. Вона наголошує, разом з М. Шелером, що цей зв'язок не є поверхневим, а корениться в автентичній, емпатійній взаємодії кожної людини, сприяючи розширенню вищого центру чуйності, аксіологічного мислення та колективної сили у спільноті.

Е. Штайн стверджує, що спільним аспектом не може бути нічого, що пов'язане з тілесністю спільників, оскільки в центрі уваги філософині особистісне емоційно-духовне життя особистості. Кожний спільник (особистість) усвідомлює всій власний інтенційний зміст і можуть комунікувати між собою. Тому Е. Штайн, щоб зрозуміти, що є спільним для особистостей, звертає увагу на поетичний аспект спільноти. Те, що нас змушує усвідомлювати досвід спільноти – це «живий досвід» єдності. Живий досвід має глибинну схожість та єдність духу з Іншим. «Святий» у феноменологічному розумінні, постає як те, що виявляє цю утаємничену єдність і відкриває особистість до трансцендентного виміру буття, надаючи сенс і напрямок її життєвим актам та пріоритетам.

Для М. Шелера особистісний світ є основною структурою людської дійсності, завдяки якій формується унікальність окремої людини та її власний «інтимний» світ індивідуальності. Особистісність – це онтологічна структура, яка володіє темпоральною характеристикою, і через внутрішні перетворення генерує в собі форму певної конкретної індивідуальності, визначеної особистості. Як пише німецький філософ І. Кант: «Людина – істота потребує, оскільки належить до чуттєвого світу й оскільки її розум має, звісно, неунікненну місію з боку чуттєвості – клопотатися про її інтереси й творити собі практичні максими, і з огляду на щастя цього життя, і, де можливо – життя прийдешнього» [3, с. 69]. Практичні максими – це соціальна відповідальність кожної особистості в спільному життєвому світі.

І саме у цьому полягає ствердження І. Канта про те, що сутність людини виражається в її особистості, і що людина як особистість повинна розглядатися як самоціль. Моральність – не єдиний компонент, що визначає особистість, але «моральний закон є святий (непорушний). Людина, щоправда, є досить-таки не свята, але людськість у її особі мусить бути для неї святою» [3, с. 98]. Наприклад, я не можу побачити або відчувти присутність особистості в іншому, якщо я не буду поділяти здатність до морального самовизначення, як висвітлює особистість.

«Святий» не в релігійному сенсі, а в морально-етичному, означає особистість, яка втілює найвищі цінності добра, справедливості, співчуття та відповідальності, спрямовуючи свої дії на реалізацію цих цінностей у повсякденному житті через свідомі моральні акти, що сприяють гармонії, взаємопорозумінню та етичному вдосконаленню як окремої людини, та і суспільства загалом.

Використані джерела та література:

1. Гільдебранд Д. Етика. Львів: УКУ, 2002. 444 с.
2. Гусерль Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії. Книга перша: Загальний вступ до чистої феноменології / Пер. В. Кебуладзе. Харків: Фоліо, 2020. 347 с.
3. Кант І. Критика практичного розуму / Пер. І. Бурковський. Київ: Юніверс, 2004. 238 с.
4. Шелер М. Сутність моральної особистості. Сучасна зарубіжна філософія: Хрестоматія / упор. В. Лях, В. Пазенюк. Київ: Ваклер, 1998. С. 9–31.
5. Штайн Е. Будова людської особи: Лекції з філософської антропології / Пер. з нім. І. Терзова. Жовква: Місіонер, 2011. 192 с.

А.Б. Поцелуйко
кандидат філософських наук, доцент
Національний університет «Львівська політехніка»

О.М. Вознюк
кандидат педагогічних наук, доцент
Національна академія сухопутних військ

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ТРЬОХ ФУНКЦІЙ ЯК ВИЯВ «ПЕРВІСНОЇ СИСТЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ», ДЕТЕРМІНОВАНОЇ ТРИКОМПОНЕНТНОЮ СТРУКТУРОЮ ПРОСТОРОВО ОРІЄНТОВАНИХ КУЛЬТУРНИХ КОДІВ

Досліджується гіпотеза про те, що фундаментальна індоєвропейська трифункційна система, вперше детально вичленена Жоржем Дюмезілем, не є випадковим явищем, а глибоко вкорінена у ранніх формах людського мислення та соціальної організації. Проводиться пряма паралель між цими трьома просторовими зонами та трьома фундаментальними функціями, виділеними Дюмезілем. Підтверджується гіпотеза про те, що трихотомічну соціофункціональну індоєвропейську ідеологію, ретельно досліджену Жоржем Дюмезілем, слід розуміти як конкретний вияв більш універсальної дюркгеймівської «первісної форми класифікації». Територіальна організація протоіндоєвропейців з її чітким функціональним поділом заклала міцний фундамент для подальшої соціальної, ідеологічної та міфологічної диференціації, що простежується у культурній спадщині багатьох індоєвропейських народів.

Ключові слова: індоєвропейська система, три функції, первісна класифікація, просторові коди, Дюркгейм, Дюмезіль.

***The Indo-European System of Three Functions as a Manifestation
of the “Primitive Classification System”
Determined by the Three-Component Structure
of Spatially Oriented Cultural Codes***

The article explores the hypothesis that the fundamental Indo-European three-functional system, first identified in detail by Georges Dumasil, is not a random phenomenon, but is deeply rooted in the earliest forms of human thinking and social organisation. A direct parallel is drawn between these three spatial zones and the three fundamental functions identified by Dumasil. The hypothesis that the trichotomous socio-functional Indo-European ideology, thoroughly studied by Georges Dumasil, should be understood as a specific manifestation of the more universal Durkheimian 'primitive form of classification'. The territorial organisation of the Proto-Indo-Europeans with its clear functional division laid a solid foundation for further social, ideological and mythological differentiation, which can be traced in the cultural heritage of many Indo-European peoples.

Keywords: *Indo-European system, three functions, primitive classification, spatial codes, Durkheim, Dumasil.*

Феномен класифікації є не лише логічним інструментом мислення, а й глибоко вкоріненим соціокультурним механізмом, який формує наше бачення світу. З погляду філософії пізнання, класифікація постає як акт впорядкування дійсності, через який індивід і спільнота надають сенс речам, явищам і самим собі. Ще Іммануїл Кант зазначав, що розум не просто відображає дійсність, а активно її структурує, використовуючи апріорні форми мислення. Саме в цій традиції можна розглядати роботи Еміля Дюркгейма та Марселя Мосса, які у своїй праці про «первісні форми класифікації» показали, що перші логічні категорії були водночас і соціальними категоріями.

Для Дюркгейма класифікація не виникає як абстрактна логічна конструкція, а формується всередині соціальної тканини спільноти. Саме суспільні відносини стають моделлю, за якою структуруються уявлення про світ. У цьому сенсі пізнання не є індивідуальним актом, а колективним досвідом. Соціальна організація, обряди, просторові структури – усе це слугує своєрідною «матрицею», яка не просто відображає світ, а творить його

у символічному вимірі. Таким чином, класифікація – це не лише інструмент логіки, а спосіб буття спільноти, що через впорядкування реальності відтворює себе у культурі.

Цей підхід відкриває шлях до розуміння багатьох культурних феноменів як форм вкоріненої, «втіленої» філософії, де думка проявляється не лише у текстах чи концепціях, а в обрядах, міфах, територіальному устрої, звичаях і піснях. Ідеї Ж. Дюмезіля про трифункціональну ідеологію індоєвропейців, а також територіальні моделі В. Михайліна – це сучасне продовження і конкретизація інтуїції Дюркгейма. Вони дозволяють побачити, як прадавні класифікаційні схеми, укорінені у соціальному порядку, зберігаються і трансформуються у символічному порядку культури: від тотемізму до фольклору.

У цьому контексті стає зрозумілим, що стародавні українські колядки, подібно до міфів та соціальних структур австралійських племен, є не просто витворами уяви, а слідами первісної логіко-соціальної класифікації, яка досі резонує у ментальному просторі сучасної людини.

Е. Дюркгейм і М. Мосс ввели поняття «первісні форми класифікації». «Насамперед, так само як і класифікація вчених, вони являють собою системи ієрархізованих понять. Об'єкти в них не просто розташовані ізольованими одна від одної групами; ці групи підтримують між собою певні відносини, а їхня сукупність утворює єдине ціле. Крім того, ці системи, так само як і системи науки, мають суто умоглядну мету. Їхня мета – не полегшити діяльність, але зробити зрозумілими відносини між істотами».

Дюркгейм наводить безліч фактів колективного мислення в різних народностей, у різні епохи і робить висновок, що в племенах усі члени класифіковані в певних рамках. Найпримітивніша класифікація існувала в австралійських племен. Кожне плем'я поділялося на великі частини – фратрії, які включають деяку кількість кланів. Клан – це група індивідів, носіїв одних і тих самих тотемів. Фратрії поділяються на два матримоніальні класи

(що регулюють шлюби); кожен клас однієї фратрії може укласти шлюб тільки з певним класом іншої фратрії. «А класифікація речей відтворює цю класифікацію людей».

Значення цієї класифікації в тому, що вона поширюється на всі факти життя, її сліди виявляються у всіх основних обрядах. У деяких випадках, зокрема, в астрономічній міфології австралійців система та сама, що й у тотемній соціальній організації. На думку Дюркгейма, такі класифікації пов'язують ідеї між собою, об'єднують знання, і їх сміливо можна назвати науковим творінням, що становить першу «натурфілософію».

«Логічні відносини речей не слугували основою для соціальних відносин людей, як, мабуть, вважає Фразер; насправді останні послужили прототипом для перших. Згідно з Фразером, люди розподілилися по кланах, слідуючи попередній класифікації речей; однак насправді, навпаки, вони класифікували речі, тому що були розподілені по кланах... Першими логічними категоріями були соціальні категорії; першими класами речей були класи людей, до яких ці речі були включені». «Саме тому, що люди були об'єднані в групи і мислили себе у формі групи, вони згрупували у своїх уявленнях інші істоти, і обидва види угруповання почали змішуватися настільки, що їх стало не розрізнити. Фратрії були першими родами, клани-першими видами. Речі вважалися невід'ємною частиною суспільства, і якраз їхнім місцем у суспільстві визначалося їхнє місце в природі» [1].

Емілі Лайл і Нік Аллен вказали, що «структури, які Дюмезіль вичленяв із текстів, свідчать про те, що ми маємо справу з із залишками первісної системи класифікації» [4].

Питання суспільної організації протоіндоевропейців за принципом магістичного територіального поділу детального розглядається В. Михайліним у його працях про «просторово-орієнтовані культурні коди в індоевропейській традиції». Автором виділено три чітко відмінні зони: 1) центральна, що відповідає території спільного проживання всієї групи, розбитої в цьому разі на нуклеарні сімейні пари, вона ж зона «дитячого сад-

ка», вона ж – надалі – зона накопичення запасів їжі та ін.; 2) середина, що відповідає «жіночій» харчовій території і 3) окраїна, харчова територія чоловіків. За неминучого в цій територіальній схемі принципу формування груп, зайнятих активними пошуками їжі, за статево-віковою ознакою мала досить рано і чітко позначитися статево-вікова спеціалізація як у видах і способах добування їжі, так і у формах поведінки, адекватних даним способам добування їжі. Інваріантність поведінки в даному контексті має жорстку територіальну прив'язаність.

«Передусім тут ідеться про детермінованість різних культурних практик (поведінкових модусів, навичок соціальної самоорганізації, кодових систем, способів світосприйняття) тією територією, на якій у даний момент перебуває індивід або група індивідів. Причому термін «територія» (або «зона») тут розуміється не з суто просторової, а з культурно-антропологічної точки зору і сходить до антропологічної теорії, що має стосунок до подій вельми далеких (за часом) від тих феноменів, які я вибрав як об'єкти дослідження» [3].

Тож можна провести паралелі між «гніздовою» зоною культури, де старші люди виховують дітей і регулюють правила поведінки соціуму, і першою владною функцією Дюмезіля; жіночою зоною окультуреної природи і третьою функцією родючості-багатства; чоловічою зоною дикої природи, полювання і війни та другою мілітарною функцією Дюмезіля.

Виразно і наглядно проявляються ці коди в стародавніх українських колядках. «Всадив же три села з людьми: А одно село з старими людьми, А друге село – з парубками, А третє село – з паненочками. Старії люде – усім судили, А парубочки – у війську служили, А паненочки – шитінки шили. Старими людьми село – порадне, Парубочками село – горіжне А дівочками село – весело». «А в нашего пана вумная жана, Бог яму дав! Ня завідуйте, панове браття, Дай Боже й вам! Та й закупіла три гарадочки: Шо первий горад –усе із панами, Шо другий горад —усе з казаками, Шо третій горад та все з мужиками. Шо із панами – суди

судити, Шо з казаками – войска вадить. Шо з мужиками – поле пахати» [2].

Можемо припустити, що трихотомічну соціофункціональну індоєвропейську ідеологію, вичленену Ж. Дюмезілем, можна розглядати як різновид Дюркгеймівської «первісної форми класифікації», яка детермінована трикомпонентною структурою магістичного простору, окресленою В. Михайліним.

Висновки. Первісні форми класифікації, описані Е. Дюркгеймом і М. Моссом, не є лише логічними схемами, а відображають глибокі соціальні структури, в яких мислення та організація суспільства злиті в одне ціле. Класифікація людей у племенах на фратрії, класи та клани визначає не лише соціальні ролі, а й світогляд, що проектується на природні явища, міфи й уявлення про космос. Те, що логічні категорії виникають із соціальних, дозволяє розглядати міфологію, обрядовість і народну поезію як форми соціального пізнання – вони відображають і водночас формують уявлення про порядок світу. Ідеї Ж. Дюмезіля про трифункціональну модель індоєвропейського суспільства підтверджуються як через порівняльну міфологію, так і через просторові та рольові структури в архаїчних культурах. Українські колядки містять відголоси архаїчної класифікації, де соціальні функції (влада, військова сила, господарство) відтворюються в образах та символах, що вкорінені у традиційній структурі світобачення. Отже, трихотомічна ідеологія виявляється не лише міфологічною, а й соціально-просторовою, демонструючи зв'язок між простором, поведінкою, знанням і вірою як в архаїчних суспільствах, так і в сучасному культурному спадку.

Використані джерела та література:

1. Cam T., Irmak F. An overview of Durkheim and Merton's social anomie. *Journal of Human Sciences*. 2014. Vol. 11. Issue 2. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/d3e0/d18ce6efabfc34ab8ad080d4b0243d19d2a3.pdf>
2. Короткий В.А. Оцінки «Исторических песен малорусского народа» В. Антоновича та М. Драгоманова на шпальтах періодичних видань другої половини 1870-х рр. *Український історичний журнал*. 2010. № 6. С. 50–65.
3. Ніколенко В.В. Гастрономічні детермінанти суспільного життя: соціологічний вимір. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук: 22.00.01 – теорія та історія соціології. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2015. 441 с.
4. Lyle E.A Structure for the Gods: The Indo-European Pantheon Reconsidered. *Studia mythologica Slavica*. 2006. URL: <https://ojs.zrc-sazu.si/sms/article/view/1732/1481>

О.Ю. Родіонов

аспірант

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО НЕОТОТАЛІТАРИЗМУ: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ СТУДІЙ

У тезах аналізуються виклики сучасних досліджень тоталітаризму: криза методології та визначень, сумнів щодо актуальності самого явища тоталітаризму та роль технологій у цьому. Пропонується зосередитися на феномені тоталітарного контролю, як сутнісному елементі як і класичного тоталітаризму, так і нових форм тоталітарності. Також порушується ідея «тоталітарної утопії», як мети, що виправдовує абсолютний контроль над індивідом та суспільством.

Ключові слова: тоталітаризм, неототалітаризм, тоталітарний контроль, утопія, методологія.

From Totalitarianism to Neo-totalitarianism: Challenges of Contemporary Studies

The abstract examines the key challenges facing contemporary studies of totalitarianism: the methodological crisis, problems of definition, doubts about the continued relevance of the phenomenon itself, and the role of technology in these processes. It proposes focusing on the phenomenon of totalitarian control as an essential element of both classical totalitarianism and its new forms. The idea of a totalitarian utopia is also addressed as a goal that serves to justify absolute control over the individual and society.

Keywords: totalitarianism, neo-totalitarianism, totalitarian control, utopia, technology, methodology.

Сучасну філософію важко уявити без тоталітарних студій. Буремні події ХХ ст., що були спричинені тоталітарними режимами, залишили глибокий відбиток на людстві: на нашій культу-

рі, на нашій політиці, на наших світоглядах і навіть на самій екзистенції. При цьому саме явище тоталітаризму стало не тільки травматичним досвідом, а й мотивацією якомога краще дослідити самих себе, щоб зрозуміти причини виникнення тоталітаризму й знайти ефективні засоби запобігання його появи. Внаслідок цього з'явилося багато яскравих мислителів, як-от Г. Арендт, Р. Арон, К. Ясперс та ін. Їхні ідеї розвинули не тільки знання про тоталітаризм, а й значно збагатили філософію.

Трагічна пам'ять про минуле й страх повторення у майбутньому змушують сучасних дослідників знову й знову повертатися до вивчення тоталітаризму. Нові статті та праці з'являються щороку. Про актуальність досліджень тоталітаризму свідчить і мультидисциплінарність тоталітарних студій.

Утім саме сьогодні, після багатьох років наукової та філософської рефлексії, цілком слушно постає питання про межі продуктивності наявних дослідницьких моделей. Студії тоталітаризму пройшли довгий шлях: від перших евристичних спроб визначити тоталітаризм у 1930-х рр., до рефлексії тоталітарних режимів ХХ ст. що тривають з 1940-х рр. і по сьогодні. Проте через зміни у світових політичних трендах та підйому нових авторитарних і тоталітарних країн наукова спільнота зустрічається з низкою проблем, які вимагають рішення.

Однією з таких проблем є розбіжності в методології дослідження самого явища тоталітаризму – у способах його визначення, а відтак і у виборі напрямів його вивчення. Це питання дедалі більше постає й перед сучасною філософією.

На цю проблему, зокрема, звертає увагу С. Форті. На її думку, сучасна дослідницька ситуація сформувалася під впливом двох методологічних підходів – есенціалістського та політологічного [2, с. 37].

Есенціалістський або сутнісний підхід притаманний філософським дослідженням тоталітаризму. Його найвідомішими представниками можна назвати Г. Арендт, К. Поппера, К. Ясперса. Цей підхід намагається абстрагуватися від емпіричних роз-

біжностей різних політичних режимів. Натомість дослідники, що послуговуються цим підходом, шукають суттєві елементи тоталітаризму, які дозволяють ефективно поневолити людську екзистенцію. Цей підхід по суті вперше був використаний, щоб звернути увагу на тоталітаризм як явище. Утім філософів-есенціалістів справедливо критикували за флюїдні пояснення, формалізм у визначенні суті тоталітаризму [2, с. 41]. Попри критику, есенціалістський підхід вдало впорався зі своєю головною задачею – показати як тоталітаризм видозмінює людину та її буття, хоча причини цього можуть різнитися.

Політологічний підхід виник як спроба виправити розмитість есенціалізму. Родоначальниками цього підходу були Р. Арон, З. Бжезінський та К. Фрідріх. Для цього підходу характерно робити акценти на емпіричних проявах тоталітаризму, вивчати як він технічно функціонує та створювати на основі цього «типові» моделі тоталітарних режимів. Недолік цього підходу є наслідком його успіху – «типові» моделі, створені на основі одного тоталітарного режиму, гарно описують цей тоталітарний режим, але не повністю застосовні до іншого. Тому ця обмеженість призводить до неспроможності визначити тоталітарний режим через недостатню «чистоту», яка присутня у почасті еталонних режимах (як-от нацизм чи сталінізм), або до потреби винайдення нової моделі під кожний новий режим. Це породжує постійні суперечності.

Іншим викликом є дискусії про повернення тоталітарних режимів в наші часи. Ця проблема є найсучаснішою з усіх названих і не має поки стійкого міжнародного консенсусу щодо того, чи існує новий тоталітаризм. Причиною цього може бути те, що старі, класичні моделі, тоталітаризму не відтворюються у чистому вигляді, а нові способи визначити режим тоталітарним ще не набули поширення. Ідеї дослідників у цій сфері часто бувають суперечливими.

Симптоматичною є позиція Є. Вятра, який наголошує, що нині актуальною є передусім проблема авторитаризму, а не то-

талітаризму. На його думку, світ переживає «третю зворотну хвилю» [5, с. 170], коли у нововстановлених демократіях починаються громадянські конфлікти та знову встановлюються авторитарні режими. Іноді новий авторитаризм встановлюється шляхом демократичних виборів, що свідчить про підтримку населення. Є. Вятр наводить приклади таких «обраних автократій»: В. Путін, Р. Ердоган, О. Лукашенко, В. Орбан [5, с. 175]. Однак ця нова форма авторитаризму визнається більш жорсткою і репресивною [5, с. 173]. Такі режими схильні більше контролювати систему правосуддя, медіа та робити акценти на особистості лідера, що значно зближує новий авторитаризм з тоталітаризмом.

Доречним тут буде згадати підхід Н. Хамітова. Він теж помічає «демократичні зміни» у такого роду режимах, втім вважає їх маскуванням, за яким криється новий авторитаризм чи навіть неототалітаризм [3]. Ці режими вдаються до легітимації своїх жорстоких дій «волею народу» передусім в соціальних мережах [3, с. 53–54]. Отже, їхня плюралістична метаморфоза не позбавляє такі режими тоталітарності або потенціалу її набутти.

С. Форті теж дотримується думки про існування тоталітарних режимів у сучасності. На її переконання, тоталітарні режими насамперед прагнуть тотально підкорити та перекроїти реальність людського життя. Щоб це усвідомити, вона пропонує відійти від рівняння на нацизм і сталінізм як еталонні моделі й визнати, що тоталітаризм явище гнучке й схильне до мутацій [2, с. 111]. Проаналізувавши сучасні студії, Форті виділяє такі сучасні тоталітарні режими або рухи: ісламський тероризм, «інвертований тоталітаризм», тоталітарні тенденції в біополітиці та танатополітиці, що проявляються, зокрема, у так званому «терорі у сфері охорони здоров'я», а також тоталітаризм «капіталізму спостереження» [2, с. 111–128].

Сучасних дослідників також непокоять технології, які можуть слугувати інструментом встановлення тоталітарних режимів. Наприклад, у А. Томаса є візія нового тоталітаризму – «тоталітаризму даних», який виникає у сучасному світі завдяки

розвитку інформаційних технологій. Цей особливий вид тоталітаризму спирається на трансгуманістичне прагнення повністю контролювати нестабільні процеси та кількісно невимірювані явища, такі як цінності, досвід та етика [4, с. 121–123]. Цей новий, покращений технологіями тоталітаризм має потенціал підкорити увесь хаос людських екзистенцій єдиному інформаційному порядку, що дозволить успішно й, найголовніше, раціонально стежити та керувати суспільством.

Підсумовуючи, можна виділити кілька ключових проблем сучасних студій тоталітаризму: методологічні труднощі, дискусії щодо наявності тоталітаризму в сучасному світі та питання використання новітніх технологій як інструментів тоталітарного впливу. Втім, на мою думку, ці проблеми цілком вирішувані. Перший крок полягає в усвідомленні того, що тоталітаризм сучасності змінився у своїх емпіричних та функціональних проявах, тож не варто шукати точні відповідності з класичними моделями політологічного підходу. Другий крок – повернутися до філософії есенціалізму й шукати сутнісну відмінність, яка виокремлює саме тоталітаризм. Моя пропозиція полягає у фокусі на тоталітарному контролі. І минулі тоталітарні режими, і сучасні приклади – такі як Росія, ісламські терористичні рухи та держави на кшталт Ірану, а також технологічно обумовлені візії майбутнього тоталітаризму і навіть нові авторитарні режими – характеризуються жорстким і безальтернативним контролем над індивідом та всіма сферами його життя.

Сучасне розуміння тоталітаризму може бути поглиблене й через реактуалізацію старих концепцій, зокрема концепції утопії К. Мангайма [1, с. 209, 210–211]. Вона втілює не просто набір ідей та орієнтирів, що можуть існувати й без людей, а ціле бачення світу, де вони втілені, яка стає метою для уможливної і практичної діяльності людей: і на рівні індивіда так і груп. Утім, вважаю, що у тоталітаризмі є своя унікальна утопія. Вона стає безальтернативною, поширюючись на все суспільство всередині держави та поза її межами, що підкреслює експансивну природу

тоталітаризму. Така тоталітарна утопія є єдиним баченням світу, яке підкорює кожного індивіда, позбавляючи його свободи думки та вибору. Безальтернативність цієї мети призводить до застосування більш репресивних і тотальних форм контролю, що слугують способом нагляду за її досягненням. Це дозволяє виділити нове явище тоталітарного контролю, яке має філософський та евристичний потенціали до опису репресивності та саморепресивності, яку дослідники спостерігали впродовж минулих студій тоталітаризму й спостерігають у сучасних тоталітарних проявах.

Використані джерела та література:

1. Мангайм К. Ідеологія та утопія. Київ: Дух і Літера, 2008. 370 с.
2. Forti S. Totalitarianism: a borderline idea in political philosophy. Stanford University Press, 2024. 182 p.
3. Khamitov N. The War in Ukraine and The New Humanism: David Versus Goliath. Sofia: Kibea Publishing, 2023. 123 с.
4. Thomas A. Data Totalitarianism. *The Politics and Ethics of Transhumanism*. 2024. P. 99–126.
5. Wiatr J. J. New and Old Authoritarianism in a Comparative Perspective. In *New Authoritarianism* / Ed. by J. J. Wiatr. 2019. P. 169–181.

Є.С. Борисенко
молодший науковий співробітник
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ VS. РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА: ЧОМУ БРЕХНЯ ПЕРЕМАГАЄ?

Протягом останніх років прогрес новітніх технологій у сфері штучного інтелекту став особливо помітним для звичайних користувачів. Це сталося завдяки появі чат-ботів на основі ШІ (ChatGPT, Gemini, Copilot тощо). Однак ШІ керується лише стратегічною раціональністю, що посилює загрози через поширення більшої кількості дезінформації. Уже зараз зафіксовано вплив російською пропаганди на роботу ШІ-ботів. Отже, ШІ як носій стратегічної раціональності є новим інструментом для поширення пропаганди.

Ключові слова: штучний інтелект (ШІ), стратегічна раціональність, пропаганда.

Artificial Intelligence vs. Russian Propaganda: Why Do Lies Win?

In recent years, the progress of new technologies in the field of artificial intelligence has become particularly noticeable to everyday users. This is largely due to the emergence of AI-powered chatbots (such as ChatGPT, Gemini, Copilot, etc.). However, AI operates solely on strategic rationality, which heightens the risks associated with the spread of increased disinformation. There is already evidence of Russian propaganda influencing the functioning of AI bots. Therefore, AI, which uses only strategic rationality, represents a new tool for the dissemination of propaganda.

Keywords: artificial intelligence (AI), strategic rationality, propaganda.

Протягом останніх років прогрес новітніх технологій найбільш розвинувся саме у сфері розробки штучного інтелекту. Великим проривом став запуск у 2022 р. *ChatGPT* – чат-бота компанії *OpenAI*, створеного на основі великої мовної моделі, який здатен вести розмову природною «живою» мовою та відповідати на будь-які питання та навіть генерувати зображення. Згодом аналогічні програми випустили й компанії-конкуренти: *Gemini* від *Google*, *Copilot* від *Microsoft*, *Grok* від *xAI*, *Claude* від *Anthropic*, *Smart Assistant* від *You.com*, *Pi* від *Inflection*, *le Chat* від *Mistral*, *Meta AI*.

Відтепер пошук інформації став значно простішим, але чи покращує це ситуацію? Головною ознакою сучасної інформаційної епохи є те, що інформації стало так багато, що людина просто не може впоратися з її невпинним потоком, в якому навіть не завжди може відрізнити правду від брехні. Відтак вона замикається у своїй комфортній «інформаційній бульбашці».

Однак саме *ChatGPT* та подібні чат-боти уже самі збирають та аналізують увесь масив інформації, що існує в інтернеті та видають лаконічні відповіді на будь-які питання. Тепер для того, щоб дізнатися, наприклад, про те, «що таке філософія», не потрібно читати та аналізувати багато книжок, статей, сайтів чи блогів. Достатньо просто ввести це питання у діалогове вікно й штучний інтелект дасть відповідь, що буде сумою усіх матеріалів, які йому доступні.

До того ж, ШІ-боти використовують не лише з освітньою метою; все частіше люди діляться своїм досвідом звернення до них, як до особистих психологів. І, звісно, через постійний потік новин з усього світу люди все частіше звертаються до *ChatGPT* також і задля фактчекінгу. З одного боку, прогрес технологій ШІ, безперечно, є кроком уперед і є ще одним механізмом, що спрощує життя. Проте, з іншого – його головний недолік становить і головну загрозу. Штучний інтелект не розрізняє правду й брехню. Формулюючи свою відповідь, він керується лише стратегічною раціональністю та зважає не на достовірність інформації, а

на її кількість. Говорячи, що раціональність ШІ є стратегічною, маємо на увазі те, що він дає відповідь на основі наративу, який переважає, навіть якщо він є хибним, та далеко не завжди враховує альтернативні думки. Тобто, ШІ переслідує лише конкретну мету – дати відповідь на поставлене питання, при цьому абсолютно не враховуючи контекстів.

Його «розум» – винятково інструментальний, а це передбачає високий ризик для життєсвіту, адже, як зазначає Ю. Габермас, у сфері інструментальної раціональності цілеспрямована діяльність звільняється від нормативних обмежень таким чином, яким вона пов'язана з потоками інформації з наукової системи [1, р. 196]. ШІ не усвідомлює існування протилежних суб'єктивних позицій, адже сам не усвідомлює себе як суб'єкт, оскільки є лише механізмом, математичною мовною моделлю без самосвідомості. Він не враховує те, що більшість матеріалів може бути створена з метою пропаганди та подає свої відповіді без етичної рефлексії щодо них. Тобто, фактично, маємо підтвердження думки Ю. Габермаса про те, що цілеспрямована діяльність дедалі радикальніше звільняється від нормативного контексту, адже буквально не враховує ніяку моральну позицію [1, р. 196].

І саме цю слабку сторону ШІ уже використовують задля поширення пропаганди. Зокрема, у 2023 р. на конференції «Мандрівка у світ штучного інтелекту», яка проходила в Москві, В. Путін заявив про необхідність розвитку таких технологій у Росії: «Потрібно обов'язково використовувати російські рішення в галузі створення надійних, прозорих і безпечних для людини систем штучного інтелекту ...» [2], він також наголошував, що розробляти ці технології варто з урахуванням здобутків російської культури та її «традиційних цінностей». Зрештою, сама ця конференція стала свідченням того, що російське керівництво добре розуміє, що ШІ також може стати ефективним засобом поширення пропаганди.

Доволі швидко та ефективно освоєння технологій впливу в новітніх умовах РФ демонструє не вперше. Варто згадати про

створення відомої нині ботоферми «Ольгіно», діяльність якої вплинула на політичні процеси в різних країнах світу, зокрема сприяла обранню Д. Трампа президентом США у 2016 р.

До того ж, ще в 2022 р. Росія запустила велику дезінформаційну мережу під назвою «Правда». Її метою є створення якомога більшої кількості сайтів із доменами по всьому світу, наповнених російськими пропагандистськими матеріалами, аби впливати на формування відповідей ШІ-чатами. Станом на березень 2025 р. зафіксовано вже понад три мільйони статей із фейками та маніпуляціями, поширених саме цією мережею: «... в середньому мережа публікує 20 273 статті кожні 48 годин, або приблизно 3,6 мільйона статей на рік ...» [3]. Крім того, розробники ШІ навіть не мають змоги вручну забезпечити ігнорування сайтів мережі «Правда»: «Мережа “Правда” постійно додає нові домени, перетворюючи цю ситуацію на своєрідну гру для розробників штучного інтелекту. Навіть якби моделі були запрограмовані на блокування всіх існуючих сайтів “Правди” сьогодні, вже наступного дня могли б з’явитися нові» [3].

Наслідки діяльності цієї мережі вже помітні. Американська компанія *NewsGuard*, яка спеціалізується на оцінюванні надійності новинних сайтів і онлайн-джерел інформації, у березні 2025 р. оприлюднила результати дослідження десяти найбільших інструментів на базі штучного інтелекту. Згідно з висновками аналітиків, мережа «Правда» справила відчутний вплив на їхню роботу: «Аудит виявив, що десять провідних генеративних інструментів штучного інтелекту сприяли реалізації мети Москви з дезінформації, у 33% випадків повторюючи неправдиві твердження прокремлівської мережі “Правда” протягом усього часу» [3]. Дослідники застерігають, що це лише початок: вплив мережі «Правда» може й надалі посилюватися.

Тобто, з одного боку, ми спостерігаємо стрімке зростання популярності ШІ-ботів, які дедалі частіше використовують замість *Google*. Сам *Google*, до речі, також не завжди пропонує надійні джерела: результати пошуку часто визначаються популярністю

сайтів або ж платною рекламою. Водночас він усе ж надає користувачеві широкий вибір, залишаючи можливість самостійно проаналізувати матеріали й зробити власні висновки. Проте, з іншого боку, ШІ-боти становлять нову форму загрози. Вони не пропонують альтернативних точок зору й формують відповіді механічно – на основі вже обробленої інформації, без етичної чи ідеологічної оцінки змісту.

Отже, зростання домінування стратегічної раціональності становить, можливо, навіть більшу загрозу, ніж передбачав Ю. Габермас. Передбачені ним соціальні патології лише посилюються на тлі того, що жива людська аналітика поступово підміняється сухим, штучним інструментальним механізмом. Унаслідок цього, чим більше люди піддаватимуться впливу штучного інтелекту, тим частіше їхнє мислення втрачатиме здатність до критичного аналізу. Тоді людину можна буде, по суті, «запрограмувати», що, безперечно, вигідно для тоталітарних і авторитарних режимів.

Використані джерела та література:

1. Habermas J. The theory of communicative action. Vol. 2: Lifeworld and system: A critique of functionalist reason / Translated by T. McCarthy. Boston: Beacon Press, 1987. 457 p.
2. Конференція «Путешествие в мир искусственного интеллекта». *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fPDIGPFtw9M>.
3. Sadeghi M., Blachez I. A well-funded Moscow-based global 'news' network has infected Western artificial intelligence tools worldwide with Russian propaganda. *NewsGuard*. March 6, 2025. URL: <https://www.newsguardrealitycheck.com/p/a-well-funded-moscow-based-global>

Д.С. Мілаєв
аспірант
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ПРОБЛЕМА СУБ'ЄКТНОСТІ AGI: АНАЛІЗ ФІЛОСОФСЬКИХ ПІДХОДІВ

У статті досліджується проблема суб'єктності генералізованого штучного інтелекту (AGI) через призму філософських підходів. Аналізуються ідеї Патнема та Фодора щодо функціональної реалізації ментальних станів, критика Серла щодо неможливості справжньої свідомості у небіологічних системах, концепції Деннета про інтенціональність різних порядків та феноменологічний підхід Чалмерса до свідомості. Розглянуто, як ці підходи формують дискусію щодо можливості відтворення свідомості та інтенціональності в AGI, а також визначають методологічні основи міждисциплінарних досліджень.

Ключові слова: генералізований штучний інтелект (AGI), суб'єктність, функціоналізм, інтенціональність, ментальні стани.

The Problem of AGI Subjectivity: Analysis of Philosophical Approaches

The article examines the problem of subjectivity in generalized artificial intelligence (AGI) through the prism of philosophical approaches. It analyzes the ideas of Putnam and Fodor on the functional realization of mental states, Searle's critique of the impossibility of genuine consciousness in non-biological systems, Dennett's concepts of different orders of intentionality, and Chalmers' phenomenological approach to consciousness. It examines how these approaches shape the debate about the possibility of reproducing consciousness and intentionality in AGI, and also defines the methodological foundations of interdisciplinary research.

Keywords: *artificial generalized intelligence (AGI), subjectivity, functionalism, intentionality, mental states.*

Завдяки стрімкому розвитку технологій штучний інтелект став однією з найбільш обговорюваних і досліджуваних тем. На думку багатьох дослідників, відбувається чергова промислова революція. Як показує історія подібних фундаментальних технологічних зрушень, нинішня, уже четверта промислова революція, несе суспільству не лише переваги від упровадження нових технологій, а й значні ризики, пов'язані з руйнуванням соціальних зв'язків, зростанням нерівності та етичними викликами. Все це вимагає від людства чіткого підходу до розуміння меж можливостей використання AGI (генералізований штучний інтелект), який здатний відтворювати або перевершувати когнітивні здібності людини.

Ефективне дослідження та регулювання штучного інтелекту неможливе без спільної методологічної бази для міждисциплінарних досліджень науковців із різних сфер. Моделюючи саме людський інтелект, окрім математичної бази є ще і людська сторона технології: творчість, емоції, бажання досягати цілей, внутрішні переживання, та її місце у всесвіті. Саме тому філософський дискурс стосовно ідей штучного інтелекту може бути тим, що поєднує різні наукові підходи в розробці AGI.

Поняття суб'єктності, якщо ми розглядаємо штучний інтелект, стосується здатності системи або алгоритму бути носієм свідомості, мати власні ментальні стани – такі як переконання, бажання, наміри – і здійснювати цілеспрямовані дії на основі цих станів, тобто мати інтенціональність. Суб'єктність – це наявність внутрішнього досвіду, здатність до саморефлексії, самоорганізації та самостійного прийняття рішень. Основне питання на яке треба знайти відповідь, чи може AGI, мати справжню суб'єктність, або лише імітувати її. Якщо це можливо, то за яких умов?

Перші ідеї щодо реалізації функцій інтелекту були запропоновані в працях Гіларі Патнema та Джеррі Фодора. Так, Гіларі Пат-

нем у своїй статі «The Nature of Mental States» зазначає: «Я стверджуватиму, що біль – це не стан мозку в сенсі фізико-хімічного стану мозку (чи навіть усієї нервової системи), а зовсім інший тип стану. Я висуваю гіпотезу, що біль, або стан переживання болю, – це функціональний стан усього організму» [1, с. 433]. З цього можна зробити висновок, що ментальні стани слід розуміти через їхню функціональну роль, а не через фізичну реалізацію. Ми маємо «логічні стани», які є аналогами машинних таблиць Тьюринга і відповідають за функціональну роль, та «структурні стани», які фізично реалізують цю логіку на будь-якому субстраті.

Джеррі Фодор у першому розділі своєї книги «The Language of Thought» намагався зробити явним одне з припущень цього роду аргументації. Він пише: «проксимальний стимул» – це проксимальна репрезентація дистального стимулу, а «проксимальна реакція» позначає зовнішню дію. Але репрезентація припускає носій репрезентації, і символізації немає без символів. Зокрема, немає внутрішньої репрезентації без внутрішньої мови» [2, с. 28]. Згідно з цією концепцією, розум оперує символами, які репрезентують об'єкти та ситуації зовнішнього світу, і ментальні процеси є обчислювальними операціями над ментальними репрезентаціями. Розвиваючи далі ідеї мислення, Фодор зазначив, що розум складається з вертикально організованих модулів, які є спеціальними когнітивними системами, що працюють автономно і відповідають за специфічний тип інформації, наприклад зір чи мову.

Виходячи з цих тверджень, ментальні стани можуть бути реалізованими (в тому числі і модульно) на будь-яких фізичних носіях. І ці носії, можуть бути будь-якими: чи то інтегральна схема, чи то нервова система будь-якого живого створіння. Стосовно різниці між ментальними станами та ментальними процесами. Ментальні стани – це, так би мовити, «зріз» системи в певний момент часу, наприклад переконання або бажання. Натомість ментальні процеси – це переходи між ментальними станами і ві-

дображають процес, а не кінцевий результат. Прикладом можуть бути процес мислення або формування нових переконань чи бажань.

Обидва філософи у своїх роботах зазначали, що інтенціональні стани були реальними феноменами: вони впливають на інші ментальні стани та поведінку суб'єкта. Саме інтенціональність, на їхню думку, була основною властивістю розуму, що відрізняє ментальні стани чи процеси від фізичних. Це були уявлення про те, що мислення являє собою алгоритмічний процес, який можна відтворити, реалізувавши функції людського мислення. «Мета прикладу китайської кімнати полягала в тому, щоб показати, що коли ми вводимо в систему щось, що справді має намір (людину), і програмуємо її за допомогою формальної програми, то формальна програма не несе додаткової навмисності. Вона нічого не додає, наприклад, до здатності людини розуміти китайську» [3, с. 422]. Аргумент Серла був спрямований проти функціоналізму: він доводив, що навіть найскладніші алгоритми не мають справжнього розуміння, адже лише механічно виконують задані операції. Справжня свідомість виникає тільки із нейробіологічних процесів мозку і не може бути відтворена в небіологічних системах. Як ми бачимо, ця думка взагалі протилежна концепціям Патнема, Фодора.

Далі розглянемо ідеї Деніела Деннета, які він запропонував у своїй праці «The Intentional Stance». «Інтенціональна позиція, – зазначає Деннет, – це стратегія інтерпретації поведінки будь-якої сутності (людини, тварини, артефакту чи чогось іншого), розглядаючи її так, ніби вона є раціональним агентом [4, с. 22]. Деннет розвиває ідею інтенціональності різних і водночас трактує інтенціональність як стратегію – найбільш прагматичний підхід до прогнозування поведінки системи шляхом приписування їй раціональних переконань і бажань. І якщо ми можемо надійно прогнозувати поведінку цієї системи, отже, вона справді має інтенціональність. На думку Деннета, принципової різниці між інтенціональністю людини та, скажімо, шахового алгоритму не

існує – відмінність полягає лише в рівні складності й глибині. Він виділяє інтенціональні системи різних порядків: «Інтенціональна система першого порядку має переконання та бажання (тощо), але не має переконань та бажань про переконання та бажання. Інтенціональна система другого порядку є більш складною; вона має переконання та бажання (тощо) про переконання та бажання (тощо) – як інших, так і свої власні... Інтенціональна система третього порядку – це та, що здатна до таких станів, як бажання, щоб ви вірили, що вона чогось хоче» [4, с. 121].

Таким чином, шаховий алгоритм, за Деннетом, має обмежену, спеціалізовану інтенціональність, тоді як найвищою формою є інтенціональність вищих порядків. Згідно з нею, система має мати архітектуру алгоритму з рефлексією, який би мав аналізувати та модифікувати власні інтенціональні стани, а також оперувати складними вкладеними репрезентаціями ментальних станів. Серл вважав, що Деннет розмиває межу між справжнім володінням переконаннями та просто об'єктом, до якого ми застосовуємо інтенціональну стратегію. Термостат не може вірити в те, що в кімнаті прохолодно, і це не залежить від того зручно нам або ні.

Далі розглянемо концепцію представлену в роботі Девіда Чалмерса «The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory». «Поділ психічних властивостей на феноменальні та психологічні має ефект поділу проблеми розуму та тіла на дві частини: легку й важку», – зазначає він [5, с. 24]. Проблеми, окреслені в роботі, інтерпретуються як функціональна та феноменологічна свідомість. Перша відповідає на питання, що система робить, як обробляє інформацію, чи як реагує на стимули, а друга – відповідає на питання, як система відчуває. За Чалмерсом алгоритми штучного інтелекту можуть відтворити функціональні аспекти свідомості, можуть, наприклад, імітувати категоризацію, контроль, розрізнення, але питання про наявність феноменальної свідомості залишається відкритим.

Отже, основна дискусія зосереджена навколо питання мож-

ливості реалізації справжньої інтенціональності та свідомості в будь-яких системах штучного інтелекту. Як ми бачимо, функціоналістські ідеї Патнема та Фодора допускають можливість реалізації суб'єктності через функціональну еквівалентність мозку. Водночас Серл заперечує таку можливість, вказуючи на аргумент маніпуляції символами, а не роботи зі змістом. Підхід Деннета дає розуміння стосовно різних рівнів інтенціональності і допускає реалізацію суб'єктності на вищих порядках інтенціональності, чітко визначаючи, що саме становить кожен з них. Феноменологічний підхід Чалмерса дає інші орієнтири для пошуку шляхів створення повноцінного штучного інтелекту. Подальше розв'язання цих складних питань може сприяти розробці, розвитку та вдосконаленню систем штучного інтелекту на чітких методологічних засадах, що підкреслює практичну значущість подальших досліджень у цьому напрямі.

Використані джерела та література:

1. Putnam H. *Mind, Language and Reality*. New York: Cambridge University Press, 1975. 457 p.
2. Fodor J. *The Language of Thought*. Harvard University Press, 1975. 214 p.
3. Searle J.R. Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*. 1980. Vol 3. Issue 3. P. 417–424.
4. Dennett D. *The Intentional Stance*. Cambridge: MIT Press, 1987. 388 p.
5. Chalmers D. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. New York: Oxford University Press, 1996. 414 p.

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

І.Д. Вієру

докторант

Сучавський університет «Штефан чел Марє» (Румунія)

АНАЛІЗ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ ТА ОКРЕМИХ РАЙОНАХ ДОНЕЦЬКОЇ І ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ З ТОЧКИ ЗОРУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У статті здійснено правовий аналіз збройної агресії Російської Федерації проти України в Автономній Республіці Крим та окремих районах Донецької і Луганської областей крізь призму норм міжнародного права. Розглянуто правову кваліфікацію подій, зокрема аспекти агресії, окупації та збройного конфлікту, а також відповідальність суб'єктів міжнародного права. Досліджено механізми міжнародного правового захисту суверенітету України та прав людини, а також вплив рішень міжнародних судових органів на юридичну оцінку зазначених подій.

Ключові слова: міжнародне право, збройний конфлікт, агресія, окупація, Міжнародний кримінальний суд.

Analysis of the Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea and Certain Areas of the Donetsk and Luhansk Regions from the Point of View of International Law

The article provides a legal analysis of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea and certain districts of Donetsk and Luhansk regions through the prism of international law. The legal qualification of the events, in

particular, aspects of aggression, occupation and armed conflict, as well as the responsibility of subjects of international law are considered. The mechanisms of international legal protection of Ukraine's sovereignty and human rights, as well as the impact of decisions of international judicial bodies on the legal assessment of these events are investigated.

Keywords: *international law, armed conflict, aggression, occupation, International Criminal Court.*

Протягом періоду незалежності Україна послідовно дотримувалася принципів мирного співіснування у міжнародних відносинах з іншими суб'єктами міжнародного права. Незалежно від політичної кон'юнктури, Україна сприяла встановленню миру та добросусідських відносин між державами, уникаючи збройних конфліктів. У цьому контексті, 5 грудня 1994 р. було укладено Будапештський меморандум між Україною, Російською Федерацією, Сполученим Королівством та Сполученими Штатами Америки [1]. Цей документ був результатом приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї і передбачав встановлення юридичних зобов'язань для держав-підписантів щодо поваги до суверенітету та територіальної цілісності України, а також утримання від погроз або застосування сили проти її політичної незалежності, економічного тиску тощо.

Україна зобов'язалася відмовитися від ядерного арсеналу. Будапештський меморандум суттєво зміцнив міжнародне визнання незалежності України та надав їй певні гарантії безпеки.

Однак, у 2014 р., всупереч очікуванням, одна з держав-гарантів неодноразово порушила положення Будапештського меморандуму. Ці порушення стосуються анексії Автономної Республіки Крим та збройного конфлікту на території Донецької та Луганської областей. Для коректної правової кваліфікації кожного з цих конфліктів необхідно провести їх окремий аналіз.

Наприкінці лютого 2014 р. в Автономній Республіці Крим, зокрема в місті Севастополь, розпочалися масові протести, спрямовані проти легітимної місцевої влади, які згодом по-

ширилися на інші населені пункти регіону. У відповідь на це Російська Федерація здійснила введення військових підрозділів на територію АР Крим, мотивуючи свої дії необхідністю запобігання захопленню зброї «екстремістськими елементами», згідно з рішенням Ради безпеки Криму. Подальша ізоляція Криму від материкової частини України, з точки зору міжнародного права, являє собою акт анексії – форму агресії, що тягне за собою міжнародно-правову відповідальність. Ключовим аспектом даного аналізу є правова кваліфікація конфлікту, оскільки, незважаючи на відсутність активних бойових дій, територія республіки була фактично анексована. Цей конфлікт необхідно кваліфікувати як міжнародний збройний конфлікт, оскільки він охоплює дві суверенні держави, права однієї з яких були грубо порушені. Це твердження підкріплюється положеннями частини 2 статті 2 Женевських конвенцій I-IV. Звіт Прокуратури Міжнародного кримінального суду, який знаходиться в Гаазі, за 2019 р. підтверджує цю позицію, зазначаючи, що «ситуація в Криму та Севастополі являє собою міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією, який розпочався не пізніше 26 лютого 2014 р., і що норми міжнародного збройного конфлікту продовжують застосовуватися і після 18 березня 2014 р., коли Росія оголосила про приєднання Криму до складу Російської Федерації, оскільки ситуація в Криму та Севастополі являє собою постійну окупацію» [2]. Однак, існує контраргумент, що окупація (а отже, і збройний конфлікт) завершилася з моменту анексії. Проте, оскільки захоплення територій шляхом анексії частини території іншої держави суперечить імперативним нормам загального міжнародного права (*jus cogens*) і не створює інших юридичних наслідків, окрім відповідальності агресора, то згідно з сучасним міжнародним правом анексія розглядається як форма агресії [3]. Отже, дії агресора повинні бути кваліфіковані відповідно до статті 2 (частина 2) чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. («випадки част-

кової або повної окупації території договірної сторони, навіть якщо така окупація не зустрічає збройного опору») [4].

Весною 2014 р. на сході України, в Донецькій та Луганській областях, розгорнувся конфлікт, що мав схожі риси з анексією Автономної Республіки Крим. Масові захоплення адміністративних будівель та місцевих рад, що відбувалися внаслідок протестних акцій, організованих як місцевими жителями, так і особами без встановленого місця проживання, призвели до паралічу діяльності органів місцевого самоврядування. Ультимативні вимоги щодо надання цим регіонам особливого статусу суттєво обмежили здатність місцевої влади виконувати свої функції. Подальша поява на території областей озброєних осіб без розпізнавальних знаків, та їх проникнення в житлові райони, сприяли формуванню незаконних збройних угруповань, відомих як «ДНР» та «ЛНР». Російська Федерація надавала цим угрупованням пряму військову та гуманітарну підтримку, що призвело до втрати Україною контролю над частиною Донецької та Луганської областей. На відміну від ситуації в Криму, конфлікт на сході України характеризувався постійними збройними зіткненнями та обстрілами населених пунктів, що спричинили численні жертви серед цивільного населення. За даними Організації Об'єднаних Націй, до кінця грудня 2018 р. внаслідок конфлікту загинуло близько 13 000 осіб, а майже 30 000 отримали поранення.

Згідно з попереднім аналітичним звітом Прокуратури Міжнародного кримінального суду від 4 грудня 2017 р., ескалація подій на сході України до 30 квітня 2014 р. досягла рівня інтенсивності, що дозволяє кваліфікувати їх як збройний конфлікт. У звіті констатовано, що угруповання «ДНР» та «ЛНР» на той момент досягли організаційного рівня, достатнього для визнання їх сторонами міжнародного збройного конфлікту. Крім того, пряма участь регулярних збройних сил Російської Федерації в бойових діях проти Збройних Сил України свідчить про наявність міжнародного збройного конфлікту, який розпочався не пізніше 14 липня 2014 р. Прокуратура продовжувала розслідування

щодо встановлення факту контролю та керування збройними формуваннями на сході України з боку Російської Федерації, що дозволила перекваліфікувати конфлікт як єдиний міжнародний збройний конфлікт. У наступні роки позиція Прокуратури Міжнародного кримінального суду залишалася незмінною.

Згідно з аналізом подій до 30 квітня 2014 р., конфлікт на сході України слід кваліфікувати як неміжнародний збройний конфлікт. Це обумовлено тим, що незаконні збройні формування «ДНР» та «ЛНР» набули ознак сторони конфлікту, оскільки вони вели збройну боротьбу проти уряду України та встановили контроль над частиною Донецької та Луганської областей. Правовий режим цього конфлікту визначається 3 статтею Женевських конвенцій, Додатковим протоколом II до них від 1977 р., а також окремими положеннями Гаазької конвенції про захист культурних цінностей 1954 р. та нормами, що обмежують або забороняють застосування певних видів звичайних озброєнь. З 14 липня 2014 р., відповідно до позиції Прокуратури Міжнародного кримінального суду, збройні сили Російської Федерації здійснюють військові операції на території України, що свідчить про пряму участь іноземної держави в конфлікті. Це дозволяє кваліфікувати конфлікт як міжнародний збройний конфлікт, оскільки Російська Федерація відкрито вступила в конфлікт, використовуючи тактику опосередкованого конфлікту (*proxy war*), коли держава здійснює загальний або ефективний контроль над діями збройних угруповань на території іншої держави. Правове регулювання цього конфлікту здійснюється на основі чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., Додаткового протоколу I та інших міжнародних договорів, а також звичайних норм міжнародного гуманітарного права. Перелік воєнних злочинів, скоєних в ході цього конфлікту, визначений статтею 8, пункт 2, літери (а) та (б) Римського статуту [5].

В умовах сучасної геополітичної нестабільності питання міжнародно-політичного врегулювання збройних конфліктів набуває особливої актуальності. Тенденція до ускладнення збройних конфліктів, що спостерігається в різних регіонах світу, та поява

нових міждержавних протиріч, які в XXI ст. набувають безпрецедентних масштабів, обумовлених технологічним та інноваційним прогресом, становить серйозну загрозу міжнародній безпеці. Використання державами науково-технічних досягнень для демонстрації силової переваги на міжнародній арені є деструктивною практикою, що суперечить принципам цивілізованого розв'язання міжнародних спорів.

Міжнародне право та міжнародні політичні механізми повинні відігравати ключову роль у врегулюванні збройних конфліктів шляхом застосування відповідних міжнародних організацій та інститутів, а також шляхом формування нових нормативно-правових рамок міжнародних відносин. Досягнення глобального миру та порядку можливе лише за умови активної участі всіх держав у процесах мирного співробітництва та розвитку ефективних механізмів міждержавної взаємодії. З метою оптимізації процесу врегулювання збройних конфліктів необхідно розширити мандат та сферу діяльності різних міжнародних комісій з примирення, а також стимулювати держави, що є сторонами конфлікту, до використання мирних засобів розв'язання спорів, з метою збереження глобальних ресурсів та людських життів.

У контексті російської агресії проти України, пріоритетним напрямом врегулювання конфлікту виступає неухильне дотримання міжнародно-правових норм і принципів, що є безальтернативним підходом до запобігання ескалації військових дій. Антропоцентрична парадигма міжнародного права визначає життя та здоров'я людини як фундаментальну цінність, що зумовлює необхідність пошуку мирних шляхів розв'язання кризової ситуації, незважаючи на її багатогранність та контроверсійність.

Проте, аналіз функціонування сучасної системи міжнародного права та діяльності міжнародних інституцій демонструє їх недостатню ефективність у контексті превенції та оперативного реагування на порушення міжнародного миру та безпеки з боку впливових акторів міжнародних відносин, зокрема Російської Федерації.

З огляду на це, залишається актуальною необхідність реформування існуючих міжнародно-правових та політичних механізмів врегулювання збройних конфліктів. Оптимізація зазначених інструментів є ключовим фактором підвищення їхньої дієвості як основних засобів запобігання та реагування на різноманітні типи збройних конфліктів на глобальному рівні, зокрема в Україні. У перспективі, розробка уніфікованого механізму мирного врегулювання подібних конфліктів на території України, що базується на принципах міжнародного права, є необхідною умовою для відновлення територіальної цілісності держави в межах її міжнародно визнаних кордонів.

Використані джерела та література:

1. *Будапештський меморандум від 5 грудня 1994 р.* URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>
2. *Звіт Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду про свою діяльність за 2019 р.* URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf>
3. Репецький В.М. *Міжнародне публічне право: підручник* / В.М. Репецький, В.М. Лисик, М.М. Микієвич та ін.; за ред. В.М. Репецького. 2-ге вид. К.: Знання, 2012. 437 с.
4. *Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
5. *Римський Статут Міжнародного кримінального суду.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

О.А. Костюк
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ВІЙНА В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ РФ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Здійснено інтерпретацію сучасної російсько-української війни як кульмінації тривалого геополітичного конфлікту між Україною та Росією, що починаючи з 1990-х розгортався у сфері міждержавної інтеграції. Аналіз здійснено в межах концептів «м'якої сили», «імперського ревізіонізму» та «інституційного примусу». Особлива увага зосереджена до структурного конфлікту між спробами РФ відновити контроль над пострадянським простором і зовнішньополітичним курсом України на євроінтеграцію.

Показано, що РФ послідовно використовувала інтеграційні формати як геополітичний інструмент відновлення впливу над пострадянським простором. Натомість влада України системно уникала форм участі, які вимагали делегування частини суверенітету. Формат ГУУАМ/ГУАМ виступав чи не єдиною альтернативною платформою регіонального співробітництва, однак виявився інституційно слабким. Після провалу всіх варіантів «м'якого примусу» через економічні, політичні та безпекові формати Росія вдалася до відкритої воєнної агресії проти України, де війна стала інструментом реалізації останнього засобу відновлення контролю над Україною після провалу інтеграційної дипломатії.

***Ключові слова:** українсько-російські відносини, пострадянський простір, СНД, ОДКБ, ГУУАМ / ГУАМ, ЄЕС, ЄЕП.*

***The War in Ukraine Through the Prism of Russia's Integration
Projects in the Post-Soviet Space***

The current Russian-Ukrainian war is interpreted as the culmination of a long-standing geopolitical conflict between Ukraine and Russia, which, since the 1990s, has unfolded in the realm of interstate integration. The analysis is conducted within the frameworks of the concepts of soft power, imperial revisionism, and institutional coercion. Special attention is given to the structural conflict between Russia's attempts to reassert control over the post-Soviet space and Ukraine's foreign policy trajectory toward European integration.

It is demonstrated that the Russian Federation consistently employed integration formats as geopolitical instruments for reclaiming influence over the post-Soviet region. In contrast, Ukrainian authorities systematically avoided forms of participation that required the delegation of sovereign powers. The GUUAM/GUAM format served as the only alternative platform for regional cooperation, but it proved to be institutionally weak. Following the failure of all forms of "soft coercion" – economic, political, and security-based – Russia resorted to overt military aggression against Ukraine, with war becoming the final instrument for attempting to restore control after the collapse of integration diplomacy.

Keywords: *Ukrainian-Russian relations, post-Soviet space, CIS, CSTO, GUUAM / GUAM, EEC, SES.*

Після розпаду СРСР утворення Співдружності Незалежних Держав (СНД) стало першою спробою реалізації російської стратегії із збереження колишніх республік у спільному політичному, економічному та безпековому просторі. Попри офіційну декларативність, СНД від початку слугувала РФ інструментом інституційної інерції радянської спадщини. У візії тодішньої російської влади створення Співдружності розцінювалось як засіб реінтеграції пострадянського простору на основі пріоритетності власних російських інтересів, тоді як в Україні СНД розглядалася як механізм «цивілізованого розлучення» та економічного співробітництва. У цьому контексті інтеграція країн СНД навколо РФ виглядала як спроба відновити вплив СРСР у новій формі, а сама СНД слугувала транзитивним інструментом трансформації

пострадянського простору з метою збереження впливу РФ під виглядом економічної інтеграції. Зрештою, під впливом різних чинників Співдружність перетворилась на клуб держав, переважно з різними політико-економічними інтересами [1, с. 201].

Фундаментальна суперечність між РФ і Україною полягала у різному тлумаченні інтеграційних процесів. Якщо для України інтеграція означала формування зони вільної торгівлі та економічне співробітництво на принципах суверенітету, то РФ наполягала на створенні наднаціональних структур, здатних формувати спільну політичну волю, оборонну політику та централізоване управління. Очікувалось, що наявна пов'язаність економік пострадянських держав з часом мала б посприяти виникненню наднаціональних органів у СНД [2, с. 6–10]. Україна, прагнучи мінімізувати вплив Москви, відмовилася від підписання Статуту СНД та Ташкентського договору про колективну безпеку (ОДКБ), обмежившись економічною взаємодією в межах двосторонніх форматів.

Із середини 1990-х рр. РФ поступово активізує свою інтеграційну політику, створюючи Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС), а згодом – Єдиний економічний простір (ЄЕП). Обидва утворення мали на меті не стільки економічну раціоналізацію простору, скільки відновлення політичного впливу РФ. Україна брала у них участь як спостерігач, але категорично відмовлялася від ідеї наддержавного регулювання, наполягаючи на дотриманні норм Конституції та намагаючись обмежити свою участь економічними рамками. У відповідь на геополітичний тиск РФ, Україна разом із партнерами створила альтернативне об'єднання ГУУАМ/ГУАМ. Цей формат позиціонувався як альтернатива проросійським інтеграційним блокам і базувався на принципах демократії, верховенства права, територіальної цілісності й орієнтації на європейські та євроатлантичні структури. Попри початковий динамізм, організація не змогла перетворитися на повноцінний безпековий чи економічний союз через нерішучість Києва й деструктивний вплив РФ.

У 2000-х рр. Україна брала участь у переговорах щодо ЄЄП. Однак через конфлікт між внутрішніми політичними інституціями України та зовнішньополітичною невизначеністю ці переговори зрештою зайшли в глухий кут. Незважаючи на формальні кроки назустріч інтеграційним проектам РФ, жодного разу Україна не делегувала наднаціональним органам реальні повноваження. Навіть участь у окремих з них були зумовлені виключно економічною доцільністю і супроводжувалися юридичними застереженнями. Така модель політичного балансування забезпечила збереження державного суверенітету у найскладніших періодах 1990–2000-х рр. Вступ України до Світової організації торгівлі 2008 р. остаточно розвів економічні режими Києва та країн Митного союзу. РФ, Білорусь і Казахстан продовжили інтеграцію без України, що засвідчило провал імперських сподівань Кремля на добровільну реінтеграцію Києва та фундаментальні розбіжності у візіях на інтеграцію чи взаємодію обох держав.

Починаючи з 2004 р., коли на хвилі Помаранчевої революції до влади в Україні прийшли прозахідні політики, Україна активізувала співпрацю з ЄС і США. Оновлення формату ГУАМ у 2006–2008 рр., свідчило про намагання України інституціоналізувати власну регіональну суб'єктність. Проте внутрішньополітична нестабільність і пасивність деяких партнерів, в період 2010–2013 рр., унеможливили досягнення заявлених цілей, особливо в контексті врегулювання «заморожених» конфліктів. У цей час Україна декларувала позаблоковість, однак РФ намагалася знову залучити Київ до структур ОДКБ. Це завершилося створенням представництва ОДКБ в Україні [3]. Поряд із спробами України зберегти позаблоковий статус проект так і не набув жодного прикладного виміру. Росія ж продовжувала роботу не лише у напрямку військово-політичного співробітництва, але й спроб «реанімації» СНД для перетворення її у впливову регіональну організацію, здатну протистояти традиційним й новим викликам та загрозам [4].

Відмова режиму В. Януковича від підписання «Угоди про асоціацію з ЄС» стала каталізатором Революції гідності у 2013–2014 рр. Подальша російська окупація Криму та частини Донбасу засвідчили провал спроб Росії через м'які форми впливу встановити свій контроль над Україною. Російська агресія проти України продемонструвала неможливість поєднання євразійського та європейського векторів інтеграції для пострадянських держав. Кремль не відмовився від ідеї поглинання України, якщо не інтеграційними, то силовими методами, а тому у лютому 2022 р. Москва вдалася до прямої збройної агресії, фактично визнавши фіаско своєї багаторічної інтеграційної стратегії щодо України.

З моменту розпаду СРСР усі інтеграційні формати, ініційовані Росією, слід розглядати як спроби відновлення геополітичного контролю над пострадянським простором, замасковані під економічну співпрацю. Кремль просував ідеї наднаціональних структур і єдиного культурного, економічного, військового простору. Як інструменти ревізйонізму, інтеграційні проекти РФ є продовженням імперської політики, а їхня цільова функція полягає не в економічному розвитку регіону, а передусім в інституційній реставрації політичного контролю над колишніми республіками СРСР. Формати, ініційовані РФ, ніколи не мали ознак рівноправності. Їхній дисбалансований характер і відсутність справжнього консенсусу робили їх вразливими до розпаду, коли будь-яка з країн-учасниць починала формулювати альтернативні інтереси. Українська держава послідовно уникала інтеграційних форматів із наддержавними структурами на користь суверенного економічного співробітництва. Україна виявилася єдиною державою, яка послідовно уникала делегування суверенітету наднаціональним органам, зберігаючи зовнішньополітичну автономію. Така позиція спричинила зростання напруженості у відносинах із Росією, що зрештою переросло у відкриту агресію.

Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р. стало логічним наслідком провалу політики «м'якої інтеграції» – спроб Кремля

втягнути Україну в орбіту своїх впливів мирними чи напівмирними засобами. Український приклад особливо наочно демонструє, як асиметрична інтеграція ініційована Росією є джерелом конфлікту, але аж ніяк не взаємовигідної співпраці.

Використані джерела та література:

1. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія / за ред. А.Г. Бульвінського. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 560 с.
2. Россия – СНГ: нуждается ли в корректировке позиция Запада. Москва: Служба внешней разведки Российской Федерации, 1994. 23 с.
3. Солонина Є. ОДКБ прийшла до України: очікувана, але не потрібна? *Радіо Свобода*. 26 квітня 2010. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2025117.html>
4. Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом РФ 16 февраля 2013 г. URL: <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf>

Д.І. Іванов
доктор філософії,
молодший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ОСОБЛИВОСТІ БРИТАНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПІСЛЯ ЕСКАЛАЦІЇ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Автором проаналізовано особливості британської зовнішньої політики після ескалації російсько-українського конфлікту. У зв'язку із зростаючим ризиком війни між європейськими країнами НАТО та Російською Федерацією, Сполучене Королівство проводить перегляд своєї зовнішньополітичної доктрини. Ставлячи у пріоритет євроатлантичний регіон, що знайшло відображення в останній редакції Стратегічного оборонного огляду, підготовленого урядом К. Стармера у 2025 р. У цьому ж контексті необхідно розглядати дії британського уряду з координації допомоги Україні у відбитті російської агресії, реформи Британських збройних сил та відбудови військового-промислового комплексу Великої Британії та її європейських союзників.

Ключові слова: Велика Британія, російсько-українська війна, міжнародні відносини, НАТО, ЄС.

Features of British Foreign Policy After the Escalation of the Russian-Ukrainian War

The author analyses the key features of British foreign policy following the escalation of the Russian-Ukrainian conflict. In light of the growing risk of a war between European NATO member states and the Russian Federation, the United Kingdom has undertaken a revision of its foreign policy doctrine. Prioritizing the Euro-Atlantic region, an approach reflected in the latest edition of the Strategic Defence Review

prepared by the government of K. Starmer in 2025, the UK has adjusted its strategic outlook accordingly. Within this same context, the actions of the British government aimed at coordinating assistance to Ukraine in repelling Russian aggression, reforming the British Armed Forces, and revitalizing the military-industrial complex of the United Kingdom and its European allies should also be considered.

Keywords: Great Britain, Russian-Ukrainian war, international relations, NATO, EU.

Ескалація російсько-українського конфлікту у лютому 2022 р. остаточно підвела ризик під уніполярним моментом домінування США у системі міжнародних відносин та знаменувала повернення військової загрози на європейський континент після завершення «холодної війни». Одним із ключових завдань британської «гранд-стратегії» протягом усієї історії Сполученого Королівства було забезпечення «балансу сил» у Європі, оскільки поява домінуючої держави на європейському континенті поставило б під загрозу національну безпеку Великої Британії. У цьому контексті підтримка України у цьому конфлікті британським урядом є абсолютно закономірним з геополітичної, безпекової та ідеологічної точки зору.

Інвестування ресурсів у розвиток Збройних сил України та забезпечення стабільності української економіки у військовий час дозволяє британському істеблішменту вирішувати декілька важливих завдань: виснажувати Російську Федерацію у конфлікті, що знижує вірогідність майбутньої конфронтації з НАТО; отримувати безцінний військовий досвід ЗСУ у веденні конвенційної мережевоцентричної війни [1, р. 15, 75]; інвестувати державні кошти у відбудову військово-промислового комплексу, який, окрім підтримки України, буде використаний для модернізації та відновлення боєздатності Британських збройних сил [1, р. 51–53]; дозволив би відновити вплив Сполученого Королівства у Європі, який суттєво послаб внаслідок помилок, допущених під час виходу країни з Європейського союзу, та розбу-

довувати систему двосторонніх союзів з ключовими гравцями Європейського Союзу, які також зацікавлені у підтримці України [1, р. 75; 2].

Загалом, за 3 роки конфлікту Велика Британія передала Україні 14 танків Challenger-2, 23 БТР, 121 БМП, 14 РСЗВ M270B1, 106 артилерійських систем, 19 систем ППО [3, р. 14–17] та підготувала більше 50 тисяч українських військовослужбовців [4]. Загальна вартість наданої військової допомоги оцінюється у 7,8 млрд фунтів стерлінгів [1, р. 76]. Російсько-український конфлікт також підтвердив, що британський військово-промисловий комплекс не готовий забезпечувати потреби Сполученого Королівства у випадку тривалої війни внаслідок скорочення фінансування, яке відбулося у постбіполярний період. У зв'язку з цим, британський уряд інвестує значні кошти у відновлення виробництва боєприпасів та техніки [1, р. 61–63]. Здатність швидко масштабувати виробництво озброєнь та амуніції визначена як одне з ключових завдань для Британських збройних сил у Стратегічному оборонному огляді, яке також має вирішити проблему зростання вартості та термінів виконання оборонних підрядів [5].

Однією з ключових тенденцій останніх років стало посилення конфронтації між ключовими гравцями системи міжнародних відносин унаслідок падіння інтересу частини американського істеблішменту до збереження міжнародного порядку заснованого на правилах та спроб геополітичного ревізіонізму з боку КНР та Російської Федерації. За цих обставин Сполучене Королівство має бути зацікавленим у поглибленні кооперації з країнами ЄС. Для цього існують дві ключові причини.

По-перше, зростання загрози з боку Російської Федерації означає, що британський уряд має сконцентрувати свою увагу та обмежені ресурси на збереженні існуючої системи колективної безпеки у Європі. Консервативні уряди Б. Джонсона та Р. Сунака намагалися адаптувати концепцію «Глобальної Британії» [6] до нових реалій, але на практиці складне економічне становище країни після Брекзиту викликало сумніви у здатності Спо-

лученого Королівства розпорозувати ресурси на інші регіони. Власне, автори нового Стратегічного оборонного огляду [1], опублікованого урядом К. Стармера у 2025 р., вказують що безпекова політика країни відтепер буде розбудовуватися за принципом «NATO-first» [1, р. 37–39], що є закономірним рішенням оскільки від збереження миру в Європі прямо залежить безпека Британських островів. Відповідно британський істеблшмент зацікавлений в оборонній та економічній кооперації з усіма зацікавленими європейськими країнами [2], що вже підтверджено укладеннями двосторонніх безпекових договорів з Францією та Німеччиною [7; 8] та розбудовою Спільних експедиційних сил з країнами Скандинавії, Балтії та Нідерландами [1, р. 83]. Не менш важливим є обговорення розбудови незалежної від США ядерної парасольки на основі ядерних арсеналів Сполученого Королівства та Франції [9].

По-друге, починаючи з 2016 р. у США спостерігається посилення ізоляціоністів в рядах Республіканської партії через вплив Д. Трампа на внутрішньопартійну політику. Ці зміни вже за президенства демократа Дж. Байдена мали негативні наслідки для євроатлантичної безпеки, оскільки трампістська фракція у Республіканській партії, під тиском Трампа, пішла на популістський та недалекоглядний крок, перетворивши питання допомоги Україні у боротьбі з Росією з безпекової проблеми, якою мають займатися фахові експерти, на об'єкт політичного конфлікту між ворогуючими партіями.

Такий підхід підриває довіру до здатності США бути гарантом безпеки існуючого світового порядку, оскільки у їх союзників не буде впевненості, що вони можуть покладатися на Вашингтон у кризових ситуаціях. Повернення Трампа у Білий дім у 2025 р. підтвердило ці занепокоєння, оскільки нова адміністрація у хаотичній манері намагається сконцентрувати увагу уряду на Північній та Південній Америці, що, згідно з витоками у пресу, буде відображено в новій безпековій доктрині [10]. Через це у європейських та азійських союзників США більше немає абсолютної

впевненості, що Вашингтон прийде на допомогу у випадку ескалації конфлікту з Китаєм чи Росією [11]. Не меншою проблемою став інцидент з відключенням систем наведення РСЗВ *Himars* переданих Україні, який поставив під загрозу статус американського ВПК як надійного постачальника збройних систем для країн НАТО та азійських союзників США. Власне це є однією з причин, чому європейські члени НАТО швидкими темпами посилюють кооперацію з метою створення повністю незалежного та самодостатнього військово-промислового комплексу здатного забезпечити усі потреби збройних сил європейських країн [12].

У зв'язку з цим, варто звернути увагу на партію Реформи (Reform UK). Внаслідок помилок, які були допущені урядом Б. Джонсона Консервативна партія опинилася в екзистенційній кризі через втрату довіри виборців, що призвело до розмивання її електоральної бази [13]. У цей же час правляча Лейбористська партія також втрачає підтримку через необхідність впроваджувати непопулярні заходи, з метою скорочення державних витрат, та економічні наслідки Брекзиту і пандемії COVID-19 [14]. В експертному товаристві почали всерйоз обговорювати ризик можливого занепаду Консервативної партії та її витіснення правими популістами з партії Реформи, подібно до того як Лейбористська партія на початку ХХ ст. замінила Ліберальну партію.

Цей контекст варто враховувати під час спроб спрогнозувати можливі дії британських правих популістів у випадку їх перемоги на виборах 2029 р. Допомогу Україні підтримує переважна більшість громадян Сполученого Королівства і країна, в силу об'єктивних обставин, має бути здатною знаходити спільну мову зі своїми союзниками по НАТО, оскільки від цього напряму залежатиме національна безпека країни. Британський істеблішмент не приховує того, що Королівський флот готується до можливої конфронтації з Росією у Північній Атлантиці та Балтійському морі, оскільки Британія залежить від імпорту критичної сировини та продовольства [1, р. 104–105]. Відповідно будь-які спроби проводити ізоляціоністську зовнішню політику будуть занадто

небезпечними і зустрічатимуть значний спротив з боку виборців та експертного товариства. Зрозуміло, що прецедент адміністрації Трампа підтверджує можливість прийняття урядом Фараджа недалекоглядних ірраціональних рішень у безпековій політиці, але перевірити це питання можливо лише на практиці.

Усі ці події ставлять під питання майбутнє «особливих відносин» між Вашингтоном та Лондоном. Відверто транзакційний підхід адміністрації Трампа до дипломатичних стосунків може поставити Сполучене Королівство у ситуацію, у якій навіть дружня до трампістів правопопулістська партія Реформи, якщо прийде до влади у 2029 р., може виявитися нездатною виправдати перед виборцями поглиблення стосунків. Вони просто не зможуть бути впевнені у надійності американських безпекових гарантій та прийнятності вимог трампістських адміністрацій для британських національних інтересів [15]. У випадку ж, якщо демократи повернуться у Білий дім у 2028 р., то головною перешкодою для налагодження стосунків можуть стати тертя на ідеологічному ґрунті. Партія Реформи займає позицію у питаннях культури, гендерної політики та ідеології схожу до трампівського крила Республіканської партії, що відверто іде у розріз із соціально-ліберальною платформою Демократичної партії США.

Підсумовуючи, об'єктивні геополітичні обставини підштовхують Сполучене Королівство до поглиблення співпраці з країнами ЄС. Ключовими викликами для Сполученого Королівства є неготовність британського суспільства та істеблішменту прийняти болісні, але необхідні рішення для фінансування перезброєння збройних сил та відновлення економічної кооперації з ЄС. Також варто враховувати, що у зв'язку із зростаючим ризиком конфлікту між НАТО та Російською Федерацією будь-які спроби спрогнозувати середньострокові зміни у зовнішній політиці Сполученого Королівства можуть виявитися марними, оскільки це може докорінно змінити електоральний ландшафт та пріоритети країни у зв'язку з її переходом на військові рейки.

Використані джерела та література:

1. Strategic Defence Review 2025. Making Britain Safer: secure at home, strong abroad. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/683d89f181deb72cce2680a5/The_Strategic_Defence_Review_2025_-_Making_Britain_Safer_-_secure_at_home__strong_abroad.pdf
2. Rij A.V. To defend Europe, the UK–EU reset should prioritize defence industrial cooperation. *Chatham House*. 2025. 5 February. URL: <https://www.chathamhouse.org/2025/02/defend-europe-uk-eu-reset-should-prioritize-defence-industrial-cooperation>
3. Meriläinen L. ‘I need ammunition, not a ride’. Examining US, German and British military support for Ukraine during the Russian full-scale invasion (2022–2024). Series 3: Working Papers no. 40. National Defence University, Department of Warfare. 2025. P. 14-17.
4. British training of Ukrainian troops extended through 2026 as UK marks Ukrainian Independence Day. *Ministry of Defence*. URL: <https://www.gov.uk/government/news/british-training-of-ukrainian-troops-extended-through-2026-as-uk-marks-ukrainian-independence-day>
5. Evidence Summary. The Drivers of Defence Cost Inflation. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/621600408fa8f549069a656b/Evidence_Summary_-_The_Drivers_of_Defence_Cost_Inflation.pdf
6. Integrated Review Refresh 2023. Responding to a more contested and volatile world. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/641d72f45155a2000c6ad5d5/11857435_NS_IR_Refresh_2023_Supply_AllPages_Revision_7_WEB_PDF.pdf
7. Lancaster House 2.0: Declaration on Modernising UK-French Defence and Security Cooperation. URL: <https://www.gov.uk/government/news/lancaster-house-20-declaration-on-modernising-uk-french-defence-and-security-cooperation>
8. Martin T. Germany and UK sign defense pact, reveal deep preci-

- sion strike timeline. *Breaking Defense*. 2025. 17 July. URL: <https://breakingdefense.com/2025/07/germany-and-uk-sign-defence-pact-reveal-deep-precision-strike-timeline/>
9. Higgins M. In data: Could Britain and France's nuclear weapons protect Europe? *Chatham House*. 2025. 14 July. URL: <https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2025-06/data-could-britain-and-frances-nuclear-weapons-protect-europe>
 10. Mcleary P., Lippman D. Pentagon plan prioritizes homeland over China threat. *Politico*. 2025. 5 September. URL: <https://www.politico.com/news/2025/09/05/pentagon-national-defense-strategy-china-homeland-western-hemisphere-00546310>
 11. Maddox B. Trump's 'electroshock' on Ukraine ends the debate: Europe cannot rely on the US for its security. *Chatham House*. 2025. 7 March. URL: <https://www.chathamhouse.org/2025/02/trumps-electroshock-ukraine-ends-debate-europe-cannot-rely-us-its-security>
 12. Maddox B., O'Sullivan O. What the UK should do in defence of Ukraine and Europe. *Chatham House*. 2025. 18 February. URL: <https://www.chathamhouse.org/2025/02/what-uk-should-do-defence-ukraine-and-europe>
 13. Castle S. After 100 Years, Britain's Two-Party Political System May Be Crumbling. *New York Times*. 2025. 4 May. URL: <https://www.nytimes.com/2025/05/04/world/europe/england-elections-far-age-reform.html>
 14. United Kingdom — Parliament voting intention. *Politico*. 2025. 27 August. URL: <https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/united-kingdom/>
 15. O'Sullivan O. Does Reform UK have a foreign policy? *Chatham House*. 2025. 12 September. URL: <https://www.chathamhouse.org/2025/09/does-reform-uk-have-foreign-policy>

В.В. Луцак
доктор філософії,
молодший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

АМЕРИКАНСЬКА ДОПОМОГА УКРАЇНІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЗА АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖОЗЕФА БАЙДЕНА

Стаття присвячена аналізу обсягів і структури допомоги, яку Сполучені Штати Америки надали Україні в період адміністрації Дж. Байдена після початку повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 р. Розглянуто основні методологічні проблеми підрахунку загальної суми підтримки, зокрема розбіжності між офіційними заявами, політичними оцінками та науковими підходами до обліку асигнувань. Автор доводить, що поширені у політичному дискурсі твердження про «порожній чек» чи «триста мільярдів для України» не відповідають дійсності. На основі аналізу офіційних звітів урядових структур США та даних провідних аналітичних центрів встановлено, що реальна сума зобов'язаної допомоги, безпосередньо спрямованої Україні, становить близько 120 млрд дол. США. У статті підкреслено, що розбіжності між офіційними оцінками зумовлені різними методологічними підходами до обліку – від урахування сукупних бюджетних асигнувань до аналізу лише фактично реалізованих витрат. Автор доходить висновку, що для коректного вимірювання масштабів американської підтримки за адміністрації Дж. Байдена необхідно чітко розмежовувати категорії «асигнована», «зобов'язана» та «отримана» допомога, а також розглядати її в контексті ширшої стратегії США щодо зміцнення безпеки в Європі.

Ключові слова: російсько-українська війна, допомога США, операція «Атлантична рішучість», адміністрація Дж. Байдена, Конгрес США.

***American Aid to Ukraine during the Russian-Ukrainian War
under the Administration of Joseph Biden***

The article analyzes the scale and structure of the assistance provided by the United States to Ukraine during the administration of President Joe Biden following the full-scale Russian invasion in February 2022. It examines the main methodological challenges in calculating the total volume of support, including discrepancies between official statements, political narratives, and scholarly approaches to accounting for appropriations. The author argues that widespread claims in political discourse about a “blank check” or “three hundred billion for Ukraine” are inaccurate. Based on an analysis of official reports from U.S. government agencies and data from leading analytical centers, the study establishes that the actual amount of obligated assistance directly allocated to Ukraine is approximately 120 billion USD. The article emphasizes that divergences between official estimates stem from differing methodological approaches to accounting – from considering total budget appropriations to accounting only for funds actually disbursed. The author concludes that to accurately assess the scale of U.S. support under the Biden administration, it is essential to clearly distinguish between the categories of «appropriated», «obligated», and «disbursed» assistance, and to view this support within the broader context of the U.S. strategy to strengthen security in Europe.

Keywords: *Russian–Ukrainian war, U.S. assistance, Operation Atlantic Resolve, Biden administration, U.S. Congress.*

З моменту початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 р. Україна стала найбільшим реципієнтом зовнішньої допомоги Сполучених Штатів Америки. Обсяги й характер цієї підтримки стали предметом активних дискусій у внутрішньополітичному житті США. У публічному просторі поширені твердження, що американська допомога нібито не контролюється та розкрадається через корупцію; що Вашингтон підтримує Україну значно більше, ніж європейські союзники; що військові поставки підривають оборонну готовність самих США; або що Америка фактично «виписала Україні порожній чек».

Додатковим чинником плутанини є відсутність єдиних оцінок загального обсягу допомоги, навіть на найвищому політичному рівні. Так, президент США Д. Трамп заявляв, що Вашингтон нібито надав Україні 300–350 млрд дол. [1], тоді як український президент В. Зеленський говорив про вдвічі меншу суму, підкреслюючи, що значна її частина не надходила безпосередньо в Україну [2]. Такі розбіжності пояснюються не лише політичною риторикою, а й недостатнім розумінням механізмів надання допомоги. Для об'єктивного аналізу ефективності американської підтримки необхідно чітко розмежувати структуру, джерела фінансування та механізми реалізації програм.

Існують два основні підходи до визначення масштабів підтримки України з боку США за адміністрації Дж. Байдена. Перший, найбільш поширений, ґрунтується на підсумовуванні пакетів додаткових асигнувань, ухвалених після початку повномасштабної війни. У 2022–2024 рр. Конгрес ухвалив п'ять законів про надзвичайне додаткове фінансування для України у відповідь на російську агресію:

- *Ukraine Supplemental Appropriations Act (2022)* – 13,60 млрд дол. (ухвалений 15 березня 2022 р.);
- *Additional Ukraine Supplemental Appropriations Act (2022)* – 40,15 млрд дол. (ухвалений 21 травня 2022 р.);
- *Ukraine Supplemental Appropriations Act (2023)* – 12,35 млрд дол. (ухвалений 30 вересня 2022 р.);
- *Additional Ukraine Supplemental Appropriations Act (2023)* – 47,37 млрд дол. (ухвалений 29 грудня 2022 р.);
- *Ukraine Supplemental Appropriations Act (2024)* – 60,78 млрд дол. (ухвалений 4 квітня 2024 р.).

Сукупно ці п'ять пакетів забезпечили близько 174,2 млрд дол. бюджетних зобов'язань [3].

Другий підхід базується на тому, що допомога Україні, з точки зору адміністрації та Конгресу США, розглядається у ширшому контексті реагування на російську агресію в Європі та здійснюється в межах операції «Атлантична рішучість» (*Operation*

Atlantic Resolve, OAR) [1]. OAR була започаткована у 2014 р. після анексії Криму Росією як операція Міністерства оборони США у зоні відповідальності Європейського командування США (*USEUCOM*), що передбачала ротаційне розміщення близько 7 000 військовослужбовців, зокрема бойової бронетанкової бригади, в країнах Європи. Після лютого 2022 р. OAR стала ключовим інструментом американської військової та іншої допомоги Україні, а також засобом зміцнення колективної оборони європейських партнерів.

Відповідно до щоквартального звіту *Special Inspector General for OAR* (січень–березень 2025 року), з лютого 2022 р. Конгрес США асигнував або зробив доступними 184,8 млрд дол. для операції «Атлантична рішучість» та реагування на вторгнення РФ в Україну [4]. Ця сума складається з:

- 174,2 млрд дол., передбачених п'ятьма спеціальними законами про допомогу Україні у 2022–2024 фінансових роках (з яких 163,64 млрд спрямовано на операції OAR та підтримку України, а 10,55 млрд – на інші, переважно гуманітарні, цілі);
- 20,05 млрд дол. із щорічних бюджетів федеральних відомств;
- 1,12 млрд дол. з інших додаткових законів про асигнування, що не входили до спеціальних «українських» пакетів.

Крім того, у I кварталі 2025 фінансового року уряд США зобов'язався перерахувати 20 млрд дол. до трастового фонду для України (*Facilitation of Resources to Invest in Strengthening Ukraine Financial Intermediary Fund*), яким управляє Світовий банк. Це був кредит, організований за участі USAID та Міністерства фінансів США, і його планують погасити за рахунок прибутків від

1 Операція «Атлантична рішучість» (*Operation Atlantic Resolve, OAR*) – це ініціатива Міністерства оборони США у зоні відповідальності Європейського командування США (*USEUCOM*), спрямована на стримування російської агресії проти України, посилення безпеки союзників і партнерів по НАТО в Європі шляхом розміщення додаткових американських сил, проведення спільних навчань та зміцнення військової присутності у регіоні. У березні 2024 р. Спеціальний генеральний інспектор з питань OAR запустив вебсайт [UkraineOversight.gov](https://ukraineoversight.gov) для підвищення прозорості й підзвітності в межах всеосяжного міжвідомчого нагляду за безпековою, економічною та гуманітарною допомогою США Україні.

заморожених російських державних активів. Для бюджету США ця операція рахується як позика, тому основна сума кредиту не входить до загальної статистики американських асигнувань та виплат на підтримку України.

Загалом зазначені 174,2 млрд та 184,8 млрд не зводяться виключно до прямої допомоги Україні: вони охоплюють військову, фінансову та гуманітарну підтримку Києва; фінансування посиленої військової присутності США та їхніх союзників у Європі (зокрема в межах *European Deterrence Initiative*); а також інші заходи, що в офіційних документах визначаються як «реагування на ситуацію в Україні».

Таким чином, навіть за умови врахування максимальної оцінки обсягів асигнувань на операцію «Атлантична рішучість», заяви Дональда Трампа про 300–350 млрд дол., нібито витрачених на Україну, не знаходять підтвердження у жодних офіційних чи незалежних підрахунках. Вони радше відображають політичну риторику, ніж реальні масштаби американської підтримки [1].

Скільки коштів було безпосередньо спрямовано Україні за адміністрації Дж. Байдена? Провідні дослідницькі та аналітичні центри надають відносно узгоджені оцінки обсягів допомоги, зобов'язаної урядом США на користь України.

За даними Інституту світової економіки в Кілі (*Kiel Institute for the World Economy*), який системно відстежує міжнародну підтримку України через *Ukraine Support Tracker*, станом на 30 червня 2025 р. загальний обсяг допомоги США становив 114,6 млрд євро. До цієї суми включено військову допомогу (64,6 млрд євро), фінансову (46,6 млрд євро) та гуманітарну (3,4 млрд євро) [5]. Методологія Інституту Кіля передбачає врахування лише тих коштів, які були юридично зобов'язані і безпосередньо призначені для використання в Україні. Відтак, не враховуються кошти, що були асигновані, але ще не зобов'язані до використання, а також витрати, що йдуть в інші країни або залишаються у США. Саме тому наведені Інститутом оцінки є нижчими за загальні обсяги витрат США, пов'язаних із війною в Україні.

Рада з міжнародних відносин (*Council on Foreign Relations*), спираючись на дані *Ukraine Support Tracker*, оцінює загальну суму допо-

моги, зобов'язаної урядом США, у 128 млрд дол. (станом на 31 грудня 2024 р.) [6]. За їхнім підрахунком, ця сума включає: безпекову допомогу – 70,6 млрд дол., пряму бюджетну підтримку – 53,8 млрд дол., гуманітарну допомогу – 3,7 млрд дол. До бюджетної підтримки було включено й кредит у 20 млрд дол., наданий через Світовий банк, погашення якого передбачається за рахунок відсотків від заморожених російських активів. Водночас залишається невизначеним, наскільки коректно дослідники перерахували суму з євро в долари та який курс при цьому застосовували. Різні українські медіа, які також посилаються на *Ukraine Support Tracker*, подають відмінні варіанти, що лише посилює плутанину. Тому для точності доцільніше оперувати даними у євро, які надає Кільський інститут.

Центр стратегічних і міжнародних досліджень (*Center for Strategic and International Studies, CSIS*), використовуючи як дані Інституту Кіля, так і опубліковані офіційні бюджетні документи США, визначає, що з лютого 2022 р. Сполучені Штати зобов'язалися надати Україні: 66,5 млрд дол. військової допомоги, понад 50 млрд дол. фінансової та понад 3 млрд дол. гуманітарної. У сукупності це становить близько 120 млрд дол. [2; 7].

Таким чином, найбільш репрезентативною видається сума на рівні близько 120 млрд дол., яку адміністрація Дж. Байдена зобов'язалася спрямувати безпосередньо на потреби України [8]. Саме цей показник коректніше відображає масштаби підтримки української держави, ніж ширша категорія «витрат США, пов'язаних із війною в Україні». Водночас слід підкреслити, що значна частина цих ресурсів поки що не була фактично поставлена. Тому використання формулювання «отримана допомога» є неточним; більш коректними є визначення «зобов'язана» чи «виділена» допомога, які відображають обсяг коштів і ресурсів, юридично закріплених за програмами підтримки України та призначених до витрачання відповідно до ухвалених рішень. Відмінності у цифрах між асигнуваннями, затвердженими Конгресом США, та фактичними обсягами допомоги, наданої Україні, зумовлені розбіжностями у методології обліку: одні джерела враховують сукупні бюджетні зобов'язання, інші – лише реалізовані витрати.

Використанні джерела та література:

1. Hutzler A. Fact-checking Trump's claims on amount of US aid to Ukraine. *ABC News*. February 26, 2025. URL: <https://abcnews.go.com/Politics/fact-checking-trumps-claims-amount-us-aid-ukraine/story?id=119167409>
2. Cancian M. Where Is the Missing \$100 Billion in U.S. Aid for Ukraine? *Center for Strategic and International Studies*. February 11, 2025. URL: <https://www.csis.org/analysis/where-missing-100-billion-us-aid-ukraine>
3. U.S. Direct Financial Support for Ukraine. *Congressional Research Service*. January 13, 2025. URL: https://www.congress.gov/crs-product/IF12305?utm_source=chatgpt.com
4. Operation Atlantic Resolve Including U.S. Government activities related to Ukraine. *Special Inspector General Report to the United States Congress*. January 1, 2025 – March 31, 2025. URL: https://media.defense.gov/2025/May/14/2003714913/-1/-1/1/SPECIAL_IG_OAR_Q2_FY2025_FINAL.PDF
5. Ukraine Support Tracker. A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine. *Kiel Institute for the World Economy*. June 30, 2025. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>
6. Masters J., Merrow W. Here's How Much Aid the United States Has Sent Ukraine. *Council on Foreign Relations*. July 15, 2025. URL: <https://www.cfr.org/article/how-much-us-aid-going-ukraine>
7. Brady I., Byman D., McCabe R., and Palmer A. Can Ukraine Fight Without U.S. Aid? Seven Questions to Ask. *Center for Strategic and International Studies*. May 19, 2025. URL: <https://www.csis.org/analysis/can-ukraine-fight-without-us-aid-seven-questions-ask>
8. Скільки насправді фінансової допомоги отримала Україна від США (ІНФОГРАФІКА). *Texty.org.ua*. 2025-02-25. URL: <https://texty.org.ua/fragments/114545/skilky-naspravdi-finansovoyi-dopomohy-otrymala-ukrayina-vid-ssha-infohrafika/?src=main>

Є.О. Шклярєнко
аспірантка
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ЗМІНУ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ

Авторка аналізує трансформацію ціннісних орієнтацій українського суспільства під впливом війни, що триває з 2014 р. і загострилася повномасштабним вторгненням Росії у 2022 р. Розглядаються соціальні, політичні, економічні та культурні зміни. Аналіз цих трансформацій дозволяє краще зрозуміти, яким чином війна формує майбутнє України та її ціннісну систему.

Ключові слова: релігійні цінності, економічна ситуація, громадянська активність, цінності виживання.

The Impact of the Russian-Ukrainian War on Changing Values in Ukraine

The author analyzes the transformation of the value orientations of Ukrainian society under the influence of the war, which has been going on since 2014 and was exacerbated by the full-scale Russian invasion in 2022. The social, political, economic, and cultural changes are considered. The analysis of these transformations allows us to better understand how the war shapes the future of Ukraine and its value system.

Keywords: religious values, economic situation, civic activism, survival values.

Війна в Україні, яка розпочалася у 2014 р. з анексії Криму та бойових дій на Донбасі, а потім переросла у повномасштабне російське вторгнення в лютому 2022 р., суттєво вплинула на суспільні цінності. До 2014 р. українське суспільство перебувало у стані поступової ціннісної трансформації, де формувалися євро-

пейські орієнтири, а радянські ідеологічні рудименти поступово втрачали актуальність.

Упродовж незалежності України ціннісні орієнтації змінювалися під впливом економічних криз, демократичних реформ та глобалізаційних процесів. Порівняти окремі ціннісні зміни до та після початку війни можна за допомогою двох хвиль World Value Survey (Світового дослідження цінностей) 2011 та 2020 рр. Також будуть проаналізовані деякі дані «Дослідження повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії» (Аналітичний центр CEDOS). Ведучи мову про нові політичні та соціальні пріоритети українців, варто зауважити, що у 2020 р. зросла частка тих, хто зауважив важливість «надання народу можливості більше впливати на прийняття урядом важливих рішень» у питанні боротьби зі зростанням цін та підтриманням порядку (з 18,4% до 23,8%). Також зросла фактична і потенційна громадська активність. Цьому свідчить зріст частоти підписання петицій, участь в громадських організаціях, готовність брати участь в демонстраціях, страйках, бойкотах. Але Українським центром європейської політики було зазначено достатньо негативних тенденцій в питанні довіри суспільства до держави. Підтвердженням цих слів є зниження довіри до більшості державних інституцій (суди, уряд, Верховна Рада, освітні заклади, державні установи і служби загалом) – крім Збройних сил України та Національної поліції, довіра до яких зросла. Разом з цим зменшилася довіра до громадських організацій і великого бізнесу [3, с. 54–82, с. 178–185].

Релігійні та культурні цінності теж зазнали певних трансформацій. Все більше людей у 2020 р. почали пов'язувати з релігією церемоніальність, а не духовність. На доказ цього свідчить той факт, що збільшився відсоток тих, хто вважає, що основний сенс релігії – виконувати релігійні норми і церемонії (з 16,3% до 22,6%), а не робити добро людям. Знизилась частка респондентів, які переконані, що у дітей необхідно виховувати релігійність (з 22% до 14,9%) [3, с. 134–148].

Рональд Інглеарт стверджує, що якщо в суспільстві набирають ваги секуляризаційні процеси, то, як правило, це свідчить і про економічний зріст. Розглядаючи тенденції в Україні 2020 р., дійсно можна відмітити покращення сприйняття економічної ситуації. Про це свідчить зменшення відсотку незадоволених фінансовим становищем з 48% до 38,9%. Також знизився відсоток респондентів, які вважають, що мають низький рівень доходу (з 55% до 45,1%) та зросла частина серед опитаних, котрі оцінили свій дохід як середній (з 33% до 37%) [3, с. 82–92]. Зменшилась частина людей, які через нестачу коштів змушені були недоїдати або харчуватися погано. Проте дані дослідження CEDOS, яке проводилося вже після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, вказують на погіршення фінансового стану серед опитаних українців [1].

Що ж стосується цінностей виживання, то з лютого 2022 р. серед українців зросло тривога за власну безпеку та життя, а також за рідних і друзів [1]. Це йде в розріз дослідженням до повномасштабного вторгнення, адже до 2020 р. в Україні поступово зростав відсоток тих, хто за останній рік ніколи не відчував себе у небезпеці у своєму домі/квартирі, з 69% до 73,8% [3, с.104–105]. Зазначені дані демонструють, що українці живуть з перманентним відчуттям небезпеки як для себе, так і для близьких.

Стосовно зміни значення національної ідентичності для українців (під національною ідентичністю мається на увазі усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації і держави), можна відмітити також чимало змін від початку війни з Росією. По-перше, зріс відсоток тих, хто пишається громадянством [3, с.15]. Враховуючи постсоціалістичне минуле України, це свідчить про зміцнення державності. Також, імовірніше, це вказує на явище солідарності під час війни [2, с. 87–145]. Але разом з цим дослідження організації CEDOS продемонструвало, що українці почали менш активно спілкуватися з людьми, які не є їхнім найближчим соціальним

колом. Разом з цим респонденти розділяли думку, що спілкування між людьми стало більш напруженим. У більшості випадків, серед причин появи такої напруги, респонденти називали «відмінності у досвіді проживання війни, ступені залученості людей у допомогу Силам оборони та ставленні до війни» [1].

Одночасно існують також зміни, які можуть вказувати на посилення певних аспектів традиційних цінностей і цінностей виживання. До таких трансформацій можна віднести явище зменшення частки людей, котрі вважають, що в дітях потрібно виховувати незалежність (з 43% до 35%). Поряд з цим зростає ксенофобія, адже все більша частина опитаних не хоче жити по сусідству з іммігрантами або людьми іншої національності. Негативно для суспільного демократичного розвитку можна оцінити факт поширеності гендерних стереотипів. Прикладом є зростання кількості відповідей стосовно того, що університетська освіта важливіша для хлопчика, ніж для дівчинки (з 18% до 24,5%). Іншим прикладом поширеності стереотипного мислення є зростання частки респондентів, які погоджуються із твердженням: «Якщо жінка заробляє більше грошей, ніж чоловік, це, як правило, викликає проблеми» (з 20% до 30,9%). Негативним показником є також зниження частоти засудження ситуацій, коли чоловік б'є дружину, батьки б'ють дітей, насильства загалом [3, с. 16–41; 4].

Аналізуючи демократичний регрес у державній сфері можна навести наступні приклади. По-перше, знизився відсоток тих, хто засуджує: отримання державної допомоги, на які людина не має права, крадіжки, несплати податків, отримання хабаря. По-друге, можна виокремити загальне зменшення частки готових голосувати як на виборах Верховної Ради (з 62% тих, хто завжди голосував, до 55%), так і на місцевих виборах (з 61% до 50,8%, відповідно) [3, с.178–195].

Таким чином, війна в Україні не лише змінила політично-економічну ситуацію в країні, а й призвела до фундаментальної переоцінки цінностей українців. Патріотизм, громадянська

активність та взаємна підтримка стали ключовими моральними орієнтирами. Національна ідентичність набрала нових форм, а колективна солідарність перетворилася на рушійний фактор у протистоянні агресору. Не обійшлося й без негативних трансформацій. Сюди можемо віднести поширення гендерних стереотипів, терпимість до насильства у суспільстві і недовіру до державних інституцій. Живучи у постійній тривозі за власне життя й безпеку рідних, українці стали менше комунікувати і довіряти малознайомим людям, обмежуючись колом найближчих.

Ці зміни матимуть довготривалий ефект на українське суспільство, впливаючи на політичні, соціальні та культурні процеси. Подальший аналіз цих змін дозволить краще зрозуміти, як війна формує майбутнє України.

Використані джерела та література:

1. Дослідження повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії. *Аналітичний центр CEDOS*. URL: <https://cedos.org.ua/doslidzhennya-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-dumky-perezhyvannya-diyi/>
2. Інший та чужість в глобальному світі: колективна монографія / С. Пролеєв, Бистрицький Є. К., Зимовець Р. В, Кобець Р. В. Київ: НАН України Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, 2024. 373 с.
3. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ: Український центр європейської політики, 2020. 216 с. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf
4. World Values Survey Data analysis. *World Values Survey Association*. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

П.М. Костюк
аспірантка
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Авторка розглядає ключові виклики та завдання системи освіти України в контексті національної безпеки та післявоєнної відбудови. Проаналізовано трансформацію ролі освіти як ключового елементу інформаційної безпеки, формування національної ідентичності та стійкості до зовнішніх впливів. Особливу увагу приділяється проблемам інституційної відбудови, наприклад дефіциту кадрів, нерівного доступу до освіти, необхідності модернізації навчальної інфраструктури. Розглянуто потребу в оновленні змісту освіти з урахуванням необхідності подолання імперських та радянських наративів у навчальних програмах, інтеграції воєнного досвіду в освітній процес та розвитку психосоціальної підтримки у шкільному середовищі. Обґрунтовано необхідність перегляду освітньої політики як інструменту не лише культурного, а й безпекового та цивілізаційного противу.

Ключові слова: *освіта в умовах війн, національна безпека, післявоєнна відбудова, деколонізація освіти, інформаційна безпека.*

Challenges and Tasks for Education in Ukraine in the Context of National Security and Post-War Recovery

The author examines the key challenges and tasks of Ukraine's education system in the context of national security and post-war reconstruction. It analyzes the shifting role of education as a vital instrument of information security, national identity formation, and societal resilience to external threats. Particular attention is devoted to

issues of institutional recovery, including staffing shortages, disparities in access to education, and the pressing need to modernize educational infrastructure. The article underscores the urgency of updating educational content, overcoming imperial and Soviet narratives in educational programs, incorporating wartime experiences into curricula, and ensuring psychosocial support within school communities. It advocates for a reconfiguration of educational policy as a mechanism not only for cultural development but also for national security and civilizational resistance.

Keywords: *education during wartime; national security; post-war reconstruction; educational decolonization; information security.*

Освіта є важливим стратегічним компонентом національної безпеки держави. Формуючи своєрідний імунітет нації, якісна освіта може забезпечити інформаційну безпеку від зовнішніх маніпуляцій, сформувати стійкість населення до дезінформації та мовно-культурної експансії. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 р. радикально трансформувало уявлення про освіту як винятково гуманітарну сферу. Як зауважив свого часу міністр освіти та науки України Оксен Лісовий, освіта має стати частиною стратегії оборони для перемоги на агресором [1].

Військова сила станом на сьогодні вже не є достатньою умовою для гарантування безпеки держави, адже національна безпека тісно пов'язана з людським капіталом. Сила чи слабкість людського капіталу країни залежить від стану системи освіти» [2, с. 7]. Тому у післявоєнний період, коли постане завдання не лише фізичної, а й соціокультурної реконструкції країни, освіта має стати одним із ключових інструментів якісної трансформації держави.

На жаль у сучасних умовах українська освіта переживає не прості часи. Після початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 р., українська освіта, яка ще не встигла стабілізувати своє становище після глобальної пандемії COVID-19, зіткнулися із необхідністю гарантування безпеки та доступно-

сті освітніх послуг в умовах війни. Згідно з офіційними даними МОН, з початку війни в Україні було зруйновано та пошкоджено майже 4000 закладів освіти. Труднощі створює гостра нестача кадрового складу, спричинена тим, що в умовах війни чимало освітян залишилися на окупованих територіях або ж виїхали за межі нашої держави. Поза тим, ключовими завданнями в цих умовах є налагодження безпеки учнів та вчителів, студентів і викладачів, що передбачає повноцінне фінансування обладнання сховищ та укриттів у закладах освіти, забезпечення необхідним обладнанням та Інтернетом задля повноцінної участі в освітньому процесі усіх його учасників. На освіту, у тому числі, лягло завдання формування критичного мислення у підростаючого покоління, здатності ідентифікувати фейки, забезпечення нормального психічного стану, тощо. Актуальним є обговорення та формування завдань освіти в умовах повоєнного відновлення України, адже від цього беззаперечно залежить культурне майбутнє як країни загалом, так і наступних поколінь. Адже освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства [3].

Передусім, практичним викликом для післявоєнного відновлення України стане відновлення або ж реструктуризація освітньої інфраструктури. З огляду на значну кількість зруйнованих та пошкоджених під час військових дій освітніх об'єктів чимало з них доведеться відновлювати. Видається важливим переосмислення функцій шкіл як освітньо-громадських центрів.

Післявоєнне відновлення освіти – це не лише про відбудову будівель, а про створення нової освітньої філософії [4, с. 15]. Тому важливим завданням буде ідеологічне переосмислення змісту освіти. І хоча починаючи з 2014 р. наша держава проводить очищення від радянських і пострадянських інтерпретацій гуманітарних предметів, однак і надалі навчальні програми в українській школі потребують деколонізації. Зустрічаються також випадки коли, окремі педагоги продовжують транслявати

імперсько-радянські наративи, ба більше, виправдовувати загарбницьку війну РФ. Слід зауважити, що навчальні програми не мають бути піддані цензурі, радше навпаки – завдяки державним інструментам в освіті має бути нормалізована правда. Освіта не може бути відсторонена від історичного досвіду, адже пережитий досвід, навіть трагічний, становить собою ресурс для конструювання стійкості нації та майбутніх поколінь.

У цьому ключі складним викликом є забезпечення належної кількості педагогів. В умовах імовірного повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб, освітня система потребуватиме значної кількості нових педагогічних працівників. Частина з них, не виключено, можна буде підготувати шляхом проведення інтенсивного навчання, включно з експрес-підготовкою кадрів у регіонах. Крім того, українські вчителі повинні будуть не лише транслювати знання, але й взяти на себе функцію формування цінностей у підростаючого покоління, зокрема формування відповідальності, гідності, громадянської мужності.

Закономірно, що у повоєнний час важливим викликом для освіти стане інтеграція воєнного досвіду в освітній процес задля збереження національної ідентичності. Адже нові покоління українців мають пам'ятати про війну, аналізувати її природу та похідні. Одним із складових у цьому контексті можна розглядати військово-патріотичне виховання школярів. Проте, важливо наголосити, що тут мова йде не про мілітаризацію освіти, а про формування усвідомлення відповідальності за захист держави у правовому, моральному та навіть технічному вимірах.

В умовах травматичного досвіду освіта може відіграти роль своєрідного мосту між поколіннями для психологічної адаптації учасників освітнього процесу. Присутній посттравматичний стресовий розлад, спричинений війною, вимагатиме інтеграції психотерапевтичного підходу в освітню площину.

Ще одним важливим викликом стане забезпечення інклюзії та реабілітації українців, які отримали травми внаслідок бойових дій. Усі вони без виключення повинні отримати доступ до освіти

на рівних умовах. Необхідною умовою якості освіти є створення безпечного середовища в освітніх закладах; дотримання прав людини; захист і недопущення насильства по відношенню до учнів з боку однолітків, старших учнів та дорослих.

Війна загострила нерівність доступу до освіти для різних регіонів України, що накладає свій відбиток на ріст напруги у суспільстві із збереженням ризику посилення регіональних диспропорцій. Необхідно забезпечувати доступні та рівні можливості для всіх учасників освітніх процесів із метою запобігання дискримінації та нерівності можливостей. У «Стратегії національної безпеки України», від 14 вересня 2020 р., справедливо зазначалось, що розвиток людського капіталу України можна реалізовувати зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту як напрям, котрий забезпечить реалізацію такого пріоритету національної безпеки України як «розвиток людського капіталу». Для цього необхідно, зокрема, модернізувати систему дошкільної та повної загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти, привести освітні стандарти до потреб суспільного розвитку та до найкращих світових зразків.

Важливим напрямом розвитку української освіти в умовах війни стала освітня дипломатія. Через відкриття українських освітніх центрів за кордоном, партнерства з іноземними університетами, українська освіта поступово інтегрується з європейськими стандартами. Так само і після війни держава повинна докласти усіх зусиль для глибокої євроінтеграції з ЄС не лише на політичному, а й на освітньому рівні. Потенціал освітян і науковців за кордоном слід буде залучити як ресурс відновлення. Державі потрібно вже зараз подбати про забезпечення вивчення українськими дітьми, які здобувають освіту в закладах освіти країн перебування, предметів та інтегрованих курсів навчального плану типових освітніх програм України, вивчення яких не передбачено навчальними планами закордонних закладів освіти [5].

Як під час війни, так і по її завершенню, освіта потребує координації та співпраці між державними органами, міжнародними співтовариствами, місцевими організаціями, соціальними працівниками та незалежними експертами для забезпечення максимальної освітньої можливості та захисту дітей в умовах навчання. У післявоєнний період освіта в Україні має вийти за межі традиційного уявлення про себе як про сферу знань і навичок, і стати інструментом стратегічного національного відновлення – у сенсі безпеки, ідентичності та сталого розвитку. Війна виявила глибокі структурні вразливості: від інфраструктурних до змістовних. Водночас вона окреслила і вектори майбутнього – освіта, що базується на цінностях свободи, гідності, критичного мислення та соціальної солідарності, може стати основою для формування нової суспільної угоди. Відтак ключовими завданнями української освіти у майбутньому є інституційна реконструкція освітньої системи з урахуванням демографічних і регіональних змін; деколонізація знань і оновлення змісту навчання з фокусом на правду, досвід спротиву й гідність; психологічна підтримка як невід’ємна частина навчального процесу; підготовка нового покоління педагогів, здатних займатися не лише методичними матеріалами, а й соціальною та емоційною підтримкою; освітня інтеграція в європейський простір, що зміцнює міжнародні зв’язки та модернізує стандарти.

Використані джерела та література:

1. Матяш О. Міносвіти має стати частиною стратегії оборони, – Лісовий. *Lb.ua*. URL: https://lb.ua/society/2023/03/23/549753_minosviti_maie_staty_chastinoyu.html
2. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: аналіт. доп. / Іщенко А.Ю., Зубченко С.О., Карпенко М.М., Лозовий В.С., Черненко Т.В. Київ: НІСД, 2017. 44 с.
3. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Горбунова Л.М. Післявоєнна відбудова освіти: міжнародний досвід та українські перспективи. *Освіта і управління*. 2023. № 2. С. 11–24.
5. Розпорядження Кабінету міністрів України № 1091-р. «Про затвердження плану заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1091-2024-%D1%80#Text>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Акопов Саак Валерійович, аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Артимишин Павло Іванович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів)

Борисенко Єлизавета Сергіївна, молодший науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ)

Вієру Іван Дмитрович, докторант Сучавського університету «Штефан чел Марє» (м. Сучава, Румунія)

Вознюк Оксана Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент, професор Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)

Гадинко Олександр Олександрович, вчитель історії та громадянської освіти Сторожинецької гімназії (м. Сторожинець)

Гаук Антон Ігорович, докторант історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський)

Гнатів Андрій Дмитрович, доктор філософії, доцент Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів)

Голубєв Костянтин Васильович, аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Дикий Любомир Любомирович, аспірант Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів)

Дронів Вікторія Вікторівна, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Іванов Денис Ігорович, доктор філософії, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Косенко Назар Сергійович, аспірант Інституту українознавства імені І. Крип'якевича Національної академії наук України (м. Львів)

Костюк Олег Анатолійович, кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший науковий співробітник Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів)

Костюк Поліна Миколаївна, аспірантка Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів)

Кулик Андрій Олександрович, молодший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ)

Луцак Віктор Володимирович, доктор філософії, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Микуло Дмитро Михайлович, аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Мілаєв Дмитро Сергійович, аспірант Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ)

Моціяка Ольга Петрівна, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Ніколайчук Дмитрій Олександрович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України (м. Київ)

Поцелуйко Андрій Богданович, кандидат філософських наук, доцент, доцент Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів)

Процюк Антон Степанович, аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Родіонов Олексій Юрійович, аспірант Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ)

Сергійчук Тарас Ігорович, аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Сидоренко Андрій Олексійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України (м. Київ)

Сингаєвська Дарія Миколаївна, аспірантка Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ)

Сободар Олександр Олегович, в.о. вченого секретаря Головної астрономічної обсерваторії НАН України (м. Київ)

Срібняк Мілана Ігорівна, аспірантка Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Чорнобривець Нікіта Олексійович, аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

Шклярєнко Євгенія Олександрівна, аспірантка Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ)

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Akopov Saak Valeriiovych, *Postgraduate Student of the State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Artymyshyn Pavlo Ivanovych, *Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher at the Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine (Lviv)*

Borysenko Yelyzaveta Oleksiivna, *Junior Research Fellow at the Hryhoriy Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine (Kyiv)*

Chornobryvets Nikita Oleksiyovych, *Postgraduate Student at the State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Droniv Viktoriia Viktorivna, *Junior Research Fellow at the State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Dykii Lyubomyr Lyubomyrovych, *Postgraduate Student at the Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine (Lviv)*

Hadyenko Oleksandr Oleksandrovych, *History and Civics Teacher at the Storozhynets Gymnasium (Storozhynets)*

Hauk Anton Ihorovych, *Doctoral student at the Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (Kamianets-Podilskyi)*

Hnativ Andrii Dmytrovych, *PhD in Philosophy, Associate Professor at the Lviv Polytechnic National University (Lviv)*

Holubyev Kostiantyn Vasylyovych, *Postgraduate Student of the State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Ivanov Denys Ihorovych, *PhD in History, Junior Research Fellow at the State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Kosenko Nazar Serhiiovych, *Postgraduate Student at the Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv)*

Kostuik Oleh Anatoliiovych, *Candidate of Historical Sciences, Deputy Director for Research, Senior Research Fellow at the Ivan Kryp-
iakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine (Lviv)*

Kostuik Polina Mykolaiivna, *Postgraduate Student at the
Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine
(Lviv)*

Kulyk Andrii Oleksandrovyh, *Junior Research Fellow at the Hry-
horiy Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine (Kyiv)*

Lushchak Viktor Volodymyrovych, *PhD in History, Junior Re-
search Fellow at the State Institution “Institute of World History of the
NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Milaev Dmytro Serhiyovych, *Postgraduate Student at the Hry-
horiy Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine (Kyiv)*

Motsiaka Olha Petrivna, *Junior Research Fellow at the State Insti-
tution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Mykulo Dmytro Mykhailovych, *Postgraduate Student at the State
Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Nikolaichuk Dmytrii Oleksandrovyh, *Candidate of Historical
Sciences, Senior Research Fellow at the Institute of History of Ukraine of
the NAS of Ukraine (Kyiv)*

Potseluiko Andrii Bohdanovych, *Candidate of Philosophical Sci-
ences, Associate Professor at the Lviv Polytechnic National University
(Lviv)*

Protsuik Anton Stepanovych, *Postgraduate Student at the State
Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Rodionov Oleksii Yuriiovych, *Postgraduate Student at the Hry-
horiy Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine (Kyiv)*

Serhiichuk Taras Ihorovych, *Postgraduate Student at the State In-
stitution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Shkliarenko Yevhenia Oleksandrivna, *Postgraduate student at
the Hryhoriy Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

Sobodar Oleksandr Olehovych, *Acting Academic Secretary at the Main Astronomical Observatory of the NAS of Ukraine (Kyiv)*

Sribniak Milana Ihorivna, *Postgraduate Student at the State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Kyiv)*

Sydorenko Andrii Oleksiiovych, *Candidate of Historical Sciences, Research Fellow at the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv)*

Synhaevska Daria Mykolaivna, *Postgraduate Student at the National University of Kyiv-Mohyla Academy (Kyiv)*

Viieru Ivan Dmytrovych, *Doctoral Student at the Stefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania)*

Voznuik Oksana Mykolaivna, *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy (Lviv)*

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ,
ФІЛОСОФІЇ ТА ПРАВА
У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ**

**збірник тез учасників
конференції молодих учених
15 травня 2025 р.**

*Загальна редакція: к.і.н., доцент Солошенко В.В.
Відповідальні редактори: доктор філософії, м.н.с. Луцак В.В.,
к.і.н., с.н.с. Мудрієвська І.І.,
доктор філософії, м.н.с. Іванов Д.І.*

Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 11,86.
Зам. 25-250.

Видавець і виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Грушецька, 13Б.
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК за № 271 від 07.12.2000 р.